

ХАБАРШЫ

ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ

№ 1 (27)

2009

ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ ХАБАРШЫ

№ 1 (27)

- Ж. Бексеновтың
- Ә. Қайдар
- Б. Қыдыр
- Ш. Қыдыр
- М. Қыдыр
- А. Мамбетов
- Б. Мамбетов
- Д. Мамбетов
- К. Мамбетов
- Е. Мамбетов
- К. Юсуп

**Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы
Мемлекеттік терминология комиссиясының бюллетені**

№ 1 (27)

2009 жылғы наурыз

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат
министрлігі

Редакциялық алқа:

М. Құл-Мұхаммед
Мемтерминком
төрағасы

С. Абдрахманов
М. Айымбетов
Т. Алпысбаев
М. Ахмет
Ж. Бейсенбайұлы
Ә. Кекілбаев
Б. Қалиұлы
Ш. Құрманбайұлы
М. Құлкенов
Б. Майлыбаев
Б. Момынова
Д. Омашұлы
К. Хұсайын
Е. Шаймерден
К. Юсуп

Бас редактор
Шерубай ҚҰРМАНБАЙҰЛЫ

ҚР Мәдениет, ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігінде тіркеліп,
тіркеу туралы 2002 жылғы 27 мамырда
№ 2993-Ж куәлігі берілген.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҮКІМЕТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК ТЕРМИНОЛОГИЯ
КОМИССИЯСЫНЫҢ РЕСМИ ҚҰЖАТТАРЫ**

**Қазақстан Республикасы Үкіметінің
кейбір шешімдеріне өзгерістер енгізу туралы**

**Қазақстан Республикасы Үкіметінің
2008 жылғы 31 желтоқсандағы № 1338 қаулысы**

Қазақстан Республикасының Үкіметі **ҚАУЛЫ ЕТЕДІ:**

1. Қоса беріліп отырған Қазақстан Республикасы Үкіметінің кейбір шешімдеріне **енгізілетін өзгерістер** бекітілсін.
2. Осы қаулы қол қойылған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі.

**Қазақстан Республикасының
Премьер-Министрі**

К. Мәсімов

Қазақстан Республикасы
 Үкіметінің
 2008 жылғы 31 желтоқсандағы
 № 1338 қаулысымен
 бекітілген

**Қазақстан Республикасы Үкіметінің
 кейбір шешімдеріне енгізілетін өзгерістер**

1. «Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Мемлекеттік терминология комиссиясы туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1998 жылғы 21 сәуірдегі № 367 қаулысында (Қазақстан Республикасының ПҰАЖ-ы, 1998 ж., № 12, 98-құжат):

көрсетілген қаулымен бекітілген Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Мемлекеттік терминология комиссиясының құрамына мыналар енгізілсін:

Майлыбаев Бағлан Асаубайұлы	- Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат вице-министрі, төрағаның орынбасары
Шаймерден Ербол Шаймерденұлы	- Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Тіл комитетінің төрағасы
Алпысбаев Төлеубек Жұмагелдіұлы	- Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің Тіл комитеті нормативтік-лингвистикалық проблемалар басқармасының бастығы, хатшы;

көрсетілген құрамнан Мыңбай Дархан Қамзабекұлы, Қажыбек Ерден Задаұлы шығарылсын.

ТЕРМИНОЛОГИЯНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ, ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ, ӘДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Хабаршының бұл айдарымен Мемтерминком мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор Шерубай Құрманбайұлының «Әбен Сатыбалдиев және терминология мәселелері», филология ғылымдарының докторы Нұргелді Уәлиұлының «Оралман» сөзін олқы көрмейік», «Самұрық-Қазына» АҚ аудармашысы Бүркіт Жағыпарұлының «Құжат аудармасындағы кейбір мәселелер», М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан Мемлекеттік университетінің қазақ тілі мен әдебиеті және оқыту теориясы кафедрасының аға оқытушысы Б.Ө. Жексенғалиевтың «Қазіргі қазақ тілі фонетикасындағы жаңа ұғым-атауларға негізделген жіктелім жүйесі», М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің аға оқытушылары А.Е. Әубәкірованың «А. Байтұрсынов қазақ терминологиясын жасаушы», К.Қ. Мұсылманбекованың «Сәулет-құрылыс терминологиясын қалыптастырудағы қазақ тіліндегі терминжасам тәсілдерінің үлесі», Қарағанды «Болашақ» университетінің аға оқытушы Р.Н. Исмайлованың «Қазақ терминологиясының кешегісі мен бүгінгісі жайлы» және ҚР Көлік және коммуникация министрлігінің Құжаттамалық қамтамасыз ету және мемлекеттік тілді дамыту департаменті Мемлекеттік тілді дамыту басқармасының бастығы Саян Досаровтың «Көлік-коммуникация кешенінде терминдерді біріздендіру мәселелері» атты мақалалары беріліп отыр.

Ш. Құрманбайұлы,*филология ғылымдарының докторы,**профессор*

Әбен Сатыбалдиев және терминология мәселелері

Кеңестік кезеңде аударма, сөзжасам, терминология мәселелеріне ерекше мән беріп, өзіндік үн қосқан қазақ зиялыларының бірі белгілі аудармашы-ғалым Әбен Сатыбалдиев. Ол бірнеше повестер мен роман, әңгімелер жазған жазушы, әдебиетші болуымен қатар, аударма мәселелерін зерттеген ғалым. Ә. Сатыбалдиев көркем аударма мәселесіне арналған көптеген ғылыми мақалалар мен ғылыми-зерттеу еңбегін жазып, 1964 жылы «Қазақ әдебиетіндегі аударма мәдениетінің дамуы» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғаған. Оның көркем аударма мәселелері жайындағы «Рухани қазына» атты кітабы 1965 жылы жарық көрген. Сондай-ақ ол тіл, терминология мәселелеріне де араласып, мақалалар жариялаған. Аудармашы ғалымның «Орысша-қазақша сөздік туралы» (1955), «Тіл шұбарлығы неден?» (1958), «Терминология қағидалары туралы» (1962) мақалаларында аударма, сөзжасам, термин қолданысы мен терминологиялық сөздік түзу, терминдерді біріздендіру мәселелері сөз болады. Оның осы аталған еңбектерінде сөз болған мәселелер мен жасаған тұжырымдары, айтқан ұсыныстарының көпшілігі күні бүгінге дейін құнын жойған жоқ. Мәселеге осы тұрғыдан қарасақ та, екінші жағынан кеңес кезеңі тұсындағы терминология мәселелеріне арналған кез келген жарияланымды назардан тыс қалдырмауға тиіс екенімізді ескерсек те, оның еңбектеріне тоқталу міндет.

Орыс тілі үлгі тіл, орыс терминологиясы біздің ұлттық термин-қорымызды байытудың негізгі көзі ретінде танылып отырған уақытта өмір сүріп жатқанына қарамастан, ол өз тіліміздің сөздік қорын барынша ұтымды пайдалану қағидатын ұстанған. «Қазақ әдебиеті» газетінің 1958 жылғы 21 қарашадағы санында жарық көрген «Тіл шұбарлығы неден?» деген мақаласында бірнеше құнды пікірлер айтқан. Мысалы, былай деп жазады: «Ең әуелі – өз тіліміздің бүкіл сөздік қорын сарқа пайдалануымыз керек. Бұл жөнінде біздің жұмысымыз әлі ақсап жатыр. Талай сөздеріміз ұмытылып барады. Олар бір жерден көріне қалса, «архаизм», «диалек-

тизм» дегендерді алдына тоса қоямыз. Турасын айтқанда, біздің кейбір тіл зерттеушілеріміз бен сыншыларымыз көп мәселеге орыс ғалымдарының орыс тілін зерттеуі тұрғысынан қарайды... Тілдің өзіне тән ерекшеліктері бар емес пе? Орыс ғалымдары өйтетін болса, олардың әдеби тілінің көпжылдық тарихы бар. Олар сөз қорын түгел қатарға қосып болған, оларда әрбір сөздің мән-мағынасы айқындалып, ұшталып, қалыптасып кеткен. Ал біздікі не? Біздің баспасөзіміз де, ғылымымыз да жас қой әлі. Сол себепті, біз ата-бабаларымыздың жасап беріп кеткен сөздерінің көбін әлі қамтып та үлгергіміз жоқ».

Аудармашы-қаламгер өз тіліміздің сөздік қорында бар атаулардың іске жаратылмай отырғанын терминқор қалыптастырудағы кемшілік деп таниды. Оның «біз ата-бабаларымыздың жасап беріп кеткен сөздерінің көбін әлі қамтып та үлгергіміз жоқ» деген сөзін өте орынды және мәселенің мәнін терең сезіне отырып батыл айтылған ұлт зиялысының құнды пікірі десек, шындықтан ауытқыған болмаймыз. Себебі, сонау алпысыншы жылдары терминқор қалыптастыруда шет тілдеріне, оның ішінде орыс тіліне орынсыз жүгінудің қажетсіздігін айтып, өз тіліміздің ішкі мүмкіндігін тиімді пайдаланбауды терминологиямыздағы орын алып отырған кемшілік ретінде көрсетуге екінің бірінің батылы жете бермеген болар еді. Сол жылдары жарық көрген әдебиеттерді, мерзімді басылымдарда жарияланған мақалаларды зер салып оқыған әркім-ақ оған көз жеткізе алады. Ғалымның айтқан пікірі дәл бүгінгі күн тұрғысынан қарағанда, табиғи нәрсе сияқты болып көрінуі де мүмкін. Бірақ біз оның қалдырған мұрасына кешегі өзі өмір сүрген заманы тұрғысынан да қарауға тиіспіз. Сонда ғана кеңестік идеология шеңберінен шықпай, заман ағымына бейімделіп жасалған ғылыми тұжырымдардың көпшілігінен өзіндік ерекшелігі бар пікір айта білген қазақ зиялысының өзіндік үнін есту мүмкіндігіне ие бола аламыз. Сонымен қатар, кеңестік идеология шеңберімен шектелмеумен қатар, ол архаизмдерді әдеби тіл лексикасын, терминқорымызды байытудың бір көзі ретінде көрсетеді. Оның «Сондай-ақ сөз атаулының бәрінен саяси астар іздеп, бірін «арапшылдық» деп, бірін «түркішілдік» деп, бірін «ескішілдік» деп әр сөзге ат қойып, тұмар тағуға жаны құмар әсіре солшылсынған шолақ белсенділердің де содыры аз тиген жоқ» деген пікірі де алғашқы айтылған ойымен астасып жатыр. Ол осы тұста әсіре солшылдық пен бірге қазақ баспасөзінде әсіре сақтықтың, жалтақтықтың да орын алғанын айтады. «Турасын айтсақ, баспасөзге белсене араласып, тілге ықпал жасап келген адамдарымыздың бәрі бірдей өз тіліне жетік пе еді? Белгілі бір кезекші сөздерден, бір

калыптан шықса, зәресі ұшып, жылт еткен соны сөздердің бәрін сыпыра өшіріп, жалтақтап отыратын редакторлардың талайын көргенбіз» – деп жазады ғалым.

Ә. Сатыбалдиев жергілікті атауларды әдеби тілді байытудың көзі ретінде таниды. Жергілікті қолданыстағы сөздердің сала ұғымдарының атауы ретінде пайдаланылмай отырғанын кемшілік ретінде атап көрсетеді: «Диалект» деген қазақта бар ма, жоқ па, ол өз алдына бір мәселе. Болған күннің өзінде «диалект кірсе, тіл бұзылады» деген ұғым нақ қазір бізге келіспейтін нәрсе. Диалектінің бара-бара жалпы ұлттық тілге ұласатынын ғылымның өзі айтады. Оны біздің ғалымдарымыз да мойындайды. Бірақ бұл үшін олар ғасырлар керек деседі. Меніңше, олардың қателігі де осында. Бұл жеделдікті қажет етеді, ырғалып-жырғалуды көтермейді, ғасырлар бойы күтуге қаратпайды. Іске жарарлық сөзін бар екен, оны қос қатарға, дереу пайдалан, қоғамдық өмір қатынасындағы белгілі бір ұғымның қызметіне жек» – деп жазады ол. Егер жергілікті атаулардың арасынан қажеттілерін сұрыптап алып, қолданысқа енгізбесек, кейін кеш болады, олардың орнына шет тілдерінен енген кірме атаулар қалыптасып кетеді дейді. Бұл да мәселенің мәнін түсіне отырып орынды айтылған, білікті маман пікірі. Ғылым мен техниканың, өнердің белгілі бір саласында пайда болған жаңа ұғымдарға дер кезінде ат қойып, айдар тағып отырмаса, олардың өзге тілдегі атаулары тілге еніп қалыптасып қалары анық. Кейіннен тілдегі қолданысы бір ізге түсіп, жұрттың санасына сіңіп, құлағы үйреніп қалыптасып қалған ондай атауларды алмастыру оңайға түспейді.

Ол кеңестік кезеңде басшылыққа алынып келе жатқан терминология қағидаттарына сын айтып, оның кемшіліктерін атап көрсеткен бірден-бір маман. Ғалым бұл жөнінде былай деп жазады: «Терминология қағидасында бізде бір догмаға айналып бара жатқан әдет бар. Құрал-сайман, техника атауларына келгенде: «Оларды сол күйінде аудармай аламыз», – деп жұмыла кететін болдық». Осы пікірін ол «мотыга», «двигатель», «тормоз» сияқты бірнеше атауды мысалға келтіре отырып дәлелдейді. Өз ұсыныстарын айтады.

Ұлт тілінде термин жасауды уақыт қажетсінбесе де, ұлт тілінің жайын ойлаған азаматтардың қажет еткенін айту керек. Ә. Сатыбалдиевтың сондай азаматтар санатында болғанын, оның сол кезде жазған еңбектерінен анық көруге болады. Ол осы біз сөз етіп отырған мақаласында былай депті: «Бізде «ұнамайды», «дұрыс емес» деп барды жоққа шығарушылар табылады да, оның орнына дұрысын айтып берушілер сирек ұшырасады.

Осындай амалсыздан туған сөздерге қарсы болғанда, «Орыстың «корм» деген сөзін аудармай, сол қалпында алу керек» деген бір ғалымның мақаласы да басылған».

Өз уақытының шындығын, ашық та ашына айтып отырған автордың бұл пікірінен де кеңестік кезеңде қазақ тілінде термин жасауға ынталылардың, сирек болғанын аңғару қиын емес. Ол ұлт тіліндегі термин шығармашылығына атсалысудың орнына оның өрістеуіне кедергі жасап, кері тартушылардың басым екендігін үлкен алаңдаушылықпен айтып отыр. Оның алаңдаушылығы да, оған қосылмайтын, қазақ тілінде термин жасаудан гөрі орыс тілінен дайын терминдерді қабылдай беруге бейілді замандастарының басым екендігіне қарамастан, мәселе көтеруі де орынды еді. Алайда қазақ тіліндегі терминқорды қалыптастыруға мүдделі зиялылардың мұндай пікірлері мен көтерген мәселелерін қолдаған ғылыми қауым өкілдері мен жекелеген жазушы-журналистер болғанмен, кеңестік терминқор қалыптастыру бағыты өзгере қоймады. 90-жылдарға дейін қазақ тілінің лексикалық байлығын ұтымды пайдаланып, ұлт тілінде термин жасау жандана қоймады. Орыс тілінен термин қабылдау қарқыны да үдемесе, бәсеңсіген жоқ.

1962 жылы жарық көрген «Терминология қағидалары туралы» атты мақаласында да ол терминологияның бірқатар мәселелеріне қатысты салиқалы ой, салмақты пікірлер айтады. Сол жылдары жарық көрген терминологиялық сөздіктер сериясына тілдік сараптама жасайды. Бүгінгі қолданыстағы терминмен айтқанда «терминография» мәселелерін сөз етеді. Оның «Терминологияның теориялық мәселелерін зерттеу және бұл саладағы тәжірибелерді қорытып, оған бағыт сілтеп отыру ісі бір ғана Қазақстанда емес, бүкіл одақ көлемінде әлі жеткіліксіз екендігі әр жерде айтылып жүр» деген пікірі сол кезеңдегі терминологияның дамуынан хабардар етеді. Сол алпысыншы жылдарда қазақ терминологиясының теориялық мәселелері қай дәрежеде сөз болғанына назар аударсақ, мақала авторының пікіріне қосылуға тура келеді. Дәл сол мезгілде терминологиялық теориялық мәселелерін зерттеуге арналған монографияны айтпағанда, бізде атап айта қоярлықтай ғылыми мақалалар да жарық көре қоймап еді. М. Исамбаевтың (1961), А. Тәжмұратовтың (1966), Ш. Бәйтқованың (1967), М. Насырованың (1969) кандидаттық диссертациялары негізінен сала терминдерінің жасалуы мен қолданысына, жаңа терминдер мәселесіне арналған еді. Ал сол кезеңде жарық көрген М. Балақаев, Ә. Қайдар, Ә. Әбдірахманов, Е. Жанпейісов, Т. Мұсақұлов

сынды ғалымдардың мақалалары терминологиялық жұмыстарды ұйымдастыру, біріздендіру, аудару, оқыту сияқты мәселелерге арналды.

Терминологиялық сөздіктерде орыс тіліндегі бір сөздің баламасы ретінде тіліміздегі бірнеше синоним сөзді қатар беру жағдайы кездесіп отырады. Осындай әрекеттің салдары туралы аудармашы былай деп жазады: «Аудармада синонимдік сөздердің бәрін жинап-теріп бір-ақ сөздің балауына беруден, сөйтіп сол мәндес басқа сөздерге балама таппай отырып қалудан аулақ болайық». Оның бұл пікірі де ескерерлік пікір. Терминологиялық сөздіктерде осылай жарыстырыла беру салдарынан көптеген балама терминдердің қалыптасып, тілде орныға алмай жататындығы рас.

«Чан» деген сөз үй тірлігінде де, ұсақ қолөнер кәсібінде де көп заманнан бері «күбі» деп алынатын. Әуелгі сөздіктерге солай боп енген де. Ал кейін, осы сөз өндіріске, құрылысқа байланысты боп келгенде, олай деп алуға жүрегіміз дауаламай, «чан» деп қойыппыз да, жақшаның ішінде «күбі» деп түсінік беріппіз. Күбі болған соң, ол барлық жерде неге күбі бола бермейді екен?».

«Бізде термин сөз көбінесе аудару арқылы шығады. Сол себепті де, оның ұғымын беретін атауды біз, ең алдымен, халықтың бар сөздерінен іздестіреміз» деп жазады ғалым. Бұл сөздің негізі бар. Кеңестік кезеңде жасалған терминдер мен атауларды саралай бастасақ, олардың басым көпшілігінің аударма барысында туындағанына көз жеткізуге болады. Бұл орайда қазақ тіл білімі дамуының кеңестік кезеңінде өз тіліміздің лексикалық қабаттарынан алынған немесе жаңадан жасалған азын-аулақ жаңа атаулар мен терминдердің қолданысқа енуіне аудармашылардың қосқан үлесінің айрықша екендігін айтқан жөн.

Алаш зиялыларын қуғындау, қамау басталған 30-жылдарда олардың жасаған, қолданысқа енгізген атауларын, терминдерін тілден аластауға, басқа сөздермен алмастыруға құмарлар көбейген еді. Ондай жаппай алмастыру мәселесі қойылмаса да, 60-жылдарда да тілде тұрақты қолданылып, бір ізге түсе бастаған аздаған қазақша терминдерді де көпсініп, оларды орысша нұсқасымен қайта алмастыруды қалайтындардың аз болмағанына ғалым-аудармашының мына жазғандары мысал бола алады: «Қазіргі қазақтың орта буыннан жоғарыларының бәрі сауатын ашқаннан бастап «квадрат» дегенді «шаршы» деп, «куб» дегенді «текше» деп оқып, бұл екі сөздің бар ұғымын тек сол атаулар арқылы ғана қабылдап өсті. «Текше метр», «шаршы метр» деген сөздердің мағыналарын түсінбейтін қазақ кем болатын. Сондықтан бұл сөздерді қайта өзгертіп, орысша қалыбына түсірудің не мұқтаждығы болды екен? Мүмкін, математика ғылымының

мамандарына бұл атаулардың оғаштау көрініп тұратын жайы бар шығар. Бірақ ондай кісілердің өздері ана тілінен қол үзіп, мұндай мағыналарды қазақша атаулар арқылы ұғынудан аулақтап қалуы ғажап емес қой. Күн сайын тек орысшасын айтып, орысша естіп жүргендіктен де, олардың құлақтары үйреніп кетіп, солай қарай бейімделе бергісі келіп тұруы да мүмкін».

Ә. Сатыбалдиевтың бұл айтқандарын қалыптасқан қазақша жасалған терминдерді қорғаптаған ұлт зиялысының, тіл жанашырының пікірі деп қарау ол көтерген мәселенің бір қырын ғана қамтиды. Мұнда ол тек орысша оқып, жазып өз тілінен алшақтап қалған қазақ ғалымдарының психо-логиясына терең үңіле білген. Ғалым олардың осы атауларды жатсынуының сырын, психоллингвистикалық себептерін дұрыс аңғарған. Бұл құбылыстың жарқын мысалдарын біз қазіргі қоғамнан да көптеп кездестіріп жүрміз. Оған аса таңданбайтын да дәрежеге жеттік. Алайда өз тілінің сөздеріне жатсына қарау, оларды тосырқай қабылдау психологиясының сонау 60-жылдары-ақ пайда болғанына көз жеткізуге болады.

Ә. Сатыбалдиевтың 30-жылдары алаш оқығандарының тұсында жасалып, кейін кеңесшілдер сынға алып қолданыстан ығыстырылған сөздер жөніндегі айтқан пікірі де көңілге қонады. Мәселен, оның «Паровозды «отарба» деуде пәлендей оғаштық та жоқ. Кезінде кімнің қалай өзгерткенін кім білсін, бірақ «паровоз» болғанда «отарба» болмайтындай да ештеңе жоқ сияқты. Егер осылай алына бергенде, бұл сөздің жап-жақсы атау-термин болып қалыптасып кетуі де ғажап емес еді» деген пікірі орынды айтылған деп білеміз. Ол «отарба» сөзінің жеке өзіне ғана қатысты емес, осы тақылеттес біраз сөздерді мысалға ала отырып, терминология дамуының өткен алаштық кезеңіне қатысты оң пікір айтып отыр. Оның кеңестік идеологияның кемеліне келіп тұрған кезінде 20-жылдары Ахмет Байтұрсынұлы жасап, қолданысқа енгізіп кеткен тіл білімі терминдері туралы – «Бастауыш», «баяндауыш», «анықтауыш», «толықтауыш» деген сияқты ғылыми атаулар соншалық жатықта үйлесімді болғандықтан да, халықтың санасына әбден орнығып алған», – деп жазуы да назар аудартпай қоймайды. Отызыншы жылдардың орта тұсынан бастап тоқсаныншы жылдарға дейінгі аралықта жарық көрген еңбектердің бірде-бірінен кеңестік билік тарапынан «қараланған» алаштық кезеңді «ақтауға», сол кезде ұлт тілінде жасалған терминдердің дұрыстығын дәлелдеуге батылы барып, мұндай пікір айтуға ұмтылғандарды кездестіру қиын. Керісінше, автордың қолдап отырған атауларын сынап-мінеп, тіпті орынсыз даттап,

ал кеңестік кезеңнің жетістіктері мен сара бағытын, орыс тілінің ұлт тілдерін дамытуға қосқан игі ықпалын әсіре мақтауға сөз таппай жата-тын пікірлерді молынан ұшыратасыз. Міне осындай кеңестік идеология берік орнығып, жалпыкеңестік терминқор қалыптастыру бағытының дұрыстығы барынша дәріптеліп тұрған уақытта күні кеше ғана осы үстемдігі орнап тұрған бағытты қолдаушылар қатаң сынға алған кезеңде жасалған атаулардың дұрыстығын айтып, ағымға қарсы жүзуге әркімнің бара бермесі белгілі.

Кірме терминдерді тілімізге дәл орыс тіліндегідей қалпында өзгеріссіз қабылдау 30-жылдары заңдастырылып, 60-жылдары берік орныққан қағидат болатын. Осылай қабылдауда сыңаржақтық бар екендігі туралы алаш зиялыларынан кейін кеңес үкіметі тұсында 1953 жылы М.Әуезов жазған еді. Одан өзге сол кезеңде бұндай «қиғаш» пікір айтқан ғалымды біз кездестірмедік. Керісінше, белгілі тіл мамандарының қайсысының еңбегіне жүгінсек те, терминдерді орыс тіліндегідей өзгеріссіз алудың прогрессивтік жағы баса айтылатын. Ал Ә.Сатыбалдиев осы мәселеге қатысты өз уақытының талабы мен жетекші тілші ғалымдардың тұжырымдарына сәйкеспейтін, замандастарының айтқандарына қайшы келетін пікір білдіреді. Шет тілдерінен термин қабылдау жөніндегі оның көзқарасы мынадай: «Тек бір айта кететін нәрсе мынау – орысша терминдердің де, сол сияқты халықаралық терминдердің де қазақ тіліне сіңетіні бар, сіңбейтіні бар. Қазақ тілінің өзіне тән туындау мүмкіншіліктерін пайдалана отырып, жаңа терминдер жасағандығы сияқты, шет тіл сөздерін әкелудің жолы мен жүйесін таба білу керек, оларды қазақ тілінің фонетикалық жағынан да, грамматикалық жағынан да және сөйлеу тұрғысынан да бойына сіңіріп, тез игеріп әкететіндей болуын көздеу керек». Кейбір кірме терминдерді қазақ тілінің дыбыстық жүйесіне сәйкес өзгертіп жазу қазіргі терминологияда көрініс беріп отырған құбылыс болғанымен, бұл әлі толық шешімін таппаған мәселе. Ғалымның шет тілдері терминдерін жазуға, қабылдауға қатысты ғылыми құндылығын жоймаған бұл пікірі әлі де ескерусіз қалмауы тиіс.

Ә. Сатыбалдиев термин жасау, сөз жасау кезінде пайдаланылып жүрген жұрнақтардың пайдаланылуы мен олардың семантикасына қатысты да көптеген орынды пікірлер айтқан. Оның *-ғыш*, *-гіш*, *-қыш*, *-кіш* жұрнақтарының қолданысы мен *-уыш*, *-уіш*, *-ық*, *-ік*, *-қы*, *-гі*, *-ты*, *-ыр*, *-ір* жұрнақтарына қатысты пікірлерін бүгінгі терминжасам үдерісінде де ескерген дұрыс. Тіл қадірін біліп, сөз мәнісін түсінген білікті маман қазақ тілінің сөз тудыру қабілетінің зор екендігін ерекше

атап, термин шығармашылығында тілдің осы мүмкіндігінің пайдаланылмай отырғанына өкініш білдіріп, былай деп жазады: «Қандай өсімтал, қандай төлшіл, неткен икемді десеңізші біздің ана тіліміз! Өтген, не керек, тіліміздің осы мүмкіншіліктері аудармада, әсіресе термин жасауда толық іске жегілмей келеді».

Кеңес дәуіріндегі термин шығармашылығын зерттеу барысында біз автордың осы айтылған пікірінің еш қоспасыз әділ айтылған, ғылыми негізі берік пікір екендігіне толық көз жеткіздік. Қазақ тіліндегі термин шығармашылығы тоқырауға ұшырып, терминжасам тәсілдері іске қосылмай келген кеңестік кезеңді былай қойғанда, тәуелсіз ел атанғанымызға жиырма жылдай уақыт өтіп, қазақ тілі мемлекеттік мәртебеге ие болған қазіргі таңда да терминқор қалыптастыруда оның мол мүмкіндігі өз дәрежесінде пайдаланылмай отыр. Әрине, бұл мәселенің мәніне терең үніліп, арнайы жан-жақты зерттеу, талдау арқылы себептері көрсетілуі тиіс өзекті тақырып. Дегенмен, сол кеңестік кезеңде, алпыс жылдай уақыт ішінде қазақ тілінде термин жасаудан гөрі орыс тілі арқылы дайын терминдерді қабылдау дәстүрінің берік орнығып қалғандығының салдары ұлт тіліндегі термин шығармашылығы бүгін де қарқын алып, жүйеге түсіп кете алмай отыруына әсері жоқ дей алмаймыз. Дәлірек айтқанда, сол жарты ғасырдан астам үстемдік етіп келген дәстүрді бұзып, терминқор қалыптастырудың жаңа үрдісіне көшу оңай болмай отыр.

Сонымен, қорыта айтқанда, Әбен Сатыбалдиев 60-жылдардағы қазақ терминологиясының шешімін таппаған мәселелерін көтеріп, ұлттық терминқорды қалыптастыру мен біріздендіруге елеулі үлес қосқан, термин шығармашылығында, терминологиялық сөздік жасауда орын алған кемшіліктерді атап көрсеткен ғалым. Сондықтан Кеңес дәуіріндегі қазақ терминологиясының дамуы туралы сөз болғанда оның еңбегі ескерусіз қалмауға тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Ә. Сатыбалдиев. Орысша-қазақша сөздік туралы // «Социалистік Қазақстан», 1955 жылғы 13 ақпан.
2. Ә. Сатыбалдиев. «Тіл шұбарлығы неден?» // «Қазақ әдебиеті», 1958 жылғы 21 қараша.
3. Ә. Сатыбалдиев. Терминология қағидалары туралы. Алматы, 1962.
4. Ә. Сатыбалдиев. Рухани қазына. Алматы, 1965.
5. Әбен Сатыбалдиев. Сөз қазынасының кеніші. Астана, 2008. – 328.

болды. Олай болса, бір кезде жаппай қуғын-сүргінге ұшырап, этникалық тазалаудан (геноцидтен) бас сауғалап жат жерге қоныс аударуға мәжбүр болған, Отанына қайта оралған бауырластарымызды құқықтық мәртебеге ие, әлеуметтік топ ретінде тану үшін өзгелерден ерекшелеп атау қажет болды. Оларға мемлекет тарапынан арнайы қолдау мен қамқорлықтың көрсетілуін негіздеу мақсатымен және оларға берілетін жеңілдіктер мен құқықтарының толықтай жүзеге асырылуы үшін олар *оралман* деген арнайы терминмен аталды. Ал *этникалық отандас* атауы бұл ақиқат ұғымға сәйкес келмейді. Бір кезде жаппай қуғын-сүргінге ұшыраған қандастарымыздың тәуелсіздік алған, егемен елдікке қол жеткізген Отанына қайта оралғандарына өзіндік ат беріп, сол арқылы осы әлеуметтік топқа тән ерекше құқықтарды негіздеудің мәні зор. Сондықтан *оралман* деген атау қалың халық арасына бірден сіңісіп, қолданыс тауып кетті. Бұл атауға тек жекелеген адамдар қарсы екен деп, тілдік ұжымның санасында қалыптасқан концептінің тілдік жүйедегі аталымын күшпен өзгерту теріс әрекет деп бағаланады.

Оралман сөзінің дұрыстығына күмән келтірушілер көтерген дауды тоқтатып, жоғарыда айтылғандармен байланысты бұл атаудың саяси-қоғамдық, құқықтық - әлеуметтік, тарихи-ұлттық, тілдік-терминологиялық мәнділіктерге ие екенін ескеріп, аталмыш сөздің өз мәнінде қолданылуына жол беруді дұрыс деп санаймыз.

Айдарбек Қ.Ж.,

А.Байтұрсынұлы атындағы

Тіл білімі институтының

аға ғылыми қызметкері,

филология ғылымдарының кандидаты

Арнаулы терминологиялар қалыптастырудағы терминологиялық аталымның кезеңдік сипаты

Қазіргі таңда терминдік бірлік ретінде аталып жүрген сөздер мен сөз тіркестері қоғам дамуының заңдылықтарына сәйкес туындаған лексика болып табылады. Тілдің терминдік лексика қабатының дамуында өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл сөздік құрамға жататын терминдік бірліктердің бәрі саналы әрекет нәтижесі деп айтуға болады.

Орыс ғалымы М.Н. Володина жалпы арнаулы терминологияның қалыптасуы процесін әдетте екі кезеңге – стихиялық және ұйымдық-мақсатты деп бөліп қарастырылатынын айта келе былай дейді: «... арнаулы терминология қалыптасуының бірінші кезеңі белгілі бір кәсіби-ғылыми саланың құрылуымен байланысты болса, ал екіншісі оның жоғары деңгейдегі дамуымен байланысты болып келеді. Бірақ, терминологиялық аталымның осы екі кезең актілерінде де адамның қызметі бағытталған нысандарға ғана атау беріледі» [1, 81 б.].

Терминологиялық аталым процесінің екінші ұйымдық-мақсатты кезеңінде жасалған терминдік бірліктер екінші аталым нәтижесі болып табылады. Бұл мәсеелемен түбегейлі түрде айналысып жүрген лингвист ғалымдар екінші аталымның гносеологиялық нәтижесін ұғымдардың бір-біріне ауысу қасиеті арқылы бұрын танылған ұғым негізінде қалыптасып, адамның ақиқат болмысты тану барысында атау берілуші заттың жаңа белгілерін көрсетеді деп түсіндіреді [2, 168 б.]. П.А. Флоренский осы пікірді қолдап, терминологиялық аталымның бірінші кезеңінде техникалық атаулар кездейсоқ белгіленуіне байланысты байқаусыз жасалса, ал екінші кезеңде керісінше техникалық тіл саналы түрде, белгілі бір мақсатпен, жүйелілік ерекшеліктер ескеріле отырып қалыптасатынын атап көрсетеді [3, 376 б.].

Нақты терминологиялар қалыптасуының алғашқы кезеңінде терминнің «ішкі формасын» айқындайтын терминологиялық аталым белгісінің таңдалуында негізгі рөлді субъективтік-ұлттық фактор атқарады. Терминдер қалыптасуының бұл кезеңі түрлі әдебиеттерде

стихиялық, табиғи, ғылыми терминологияға дейінгі деп аталып, арнаулы лексика пайда болуы мен дамуын талдаудың генетикалық аспектісімен тығыз байланысты.

Тілдік таңбаның семантикасы мәселесін жан-жақты зерттеген ғалым Ю.Д. Апресян: «Тілдік таңбаның семантикасы зат, қасиет, іс-әрекет, процесс т.б. туралы қарапайым ұғымды (**наивное понятие**) айқындайды. Нәтижесінде ғасырлар бойы қалыптасып келе жатқан ғаламның қарапайым бейнесі (наивная картина мира) қарапайым геометрия, қарапайым физика, қарапайым психология т.с.с. құрылып, халықтың материалдық және рухани тәжірибесін көрсетеді», – деп тұжырымдайды [4, 56-57 бб.].

Ғылым мен техника қалыптасуының алғашқы кезеңінде ғылыми танымның жалпы жағдайын, терминшығармашылығын айқындайтын басты факторды ұғым мен сөздің сәйкестігі емес, олардың кейбір ұқсастықтары ғана белгілейді. Әдетте, жаңа құбылыс пайда болғанда, ол бұрынғы тәжірибеде бар дүниемен салыстырылып, тіл арқылы оның ұқсас жақтары белгіленіп, жаңа ұғым тілде бар сөздер негізінде қалыптастырылады. Өйткені, ақиқат болмыс туралы білімді жетілдірудің оңай бір жолы тілдегі бар сөздердің лексикалық мағыналарында белгіленген бейнелер негізінде бекіту болып табылады.

Сондықтан да, алғашқыда термин ретінде ассоциативтік қайта ойлауға бейім келетін жалпы қолданыстағы сөздер қабылданған. Ассоциативтік байланыстардың түрлі сипатына қатысты терминологиялық қайта ойлаудың бірнеше принциптері бар. Мұндай терминжасамның ең өнімді тәсілдерінің бірі жалпы қолданыстағы сөздің атқаратын, орындайтын қызмет ұқсастығы ассоциациялары нәтижесінде терминденуі болып табылады.

Мысалы: *тегістеу* → *тегістеу* + *ші* → *тегістеуші* (*шлифовщик*);
шеку → *шеку* + *ші* → *шекуші* (*чеканщик*);
оймыштау → *оймыштау* + *шы* → *оймыштаушы* (*резчик*) және т.б.

Жалпы қолданыстағы сөз мағынасының арнаулы қолданысқа енуінің тағы бір өнімді тәсілі пішін ұқсастығына байланысты ассоциация болып табылады. Әсіресе бұл тәсіл арқылы техникалық терминдер кеңінен жасалады. Мәселен, *шапта саусағы*, *елек*, *артқы белдік*, *жынжыр табан* және т.б.

Әрбір ұлт тілінің негізгі сөздік қорын құраушы тілдік бірліктер адамға қажетті ең маңызды ұғымдарды белгілеп, әр түрлі терминологиялық жүйелердің ажыратылмас бөлігін танытады. Бұл ретте терминдену барысында семантикалық қайта мән алған сөздер мен арнаулы терминологияға өзінің негізгі мағынасымен енген сөздерді бөліп көрсету қажет. Мысалы,

зергер, шебер, нақыштаушы, пішуші, бояушы, көзеші, қышшы, бедерші, бебезуші т.б. атаулар жалпы қолданыстағы сөздерден арнаулы ұғымның маңызды белгілерін айқындайтын дефинициясының болуымен ғана ажыратылады.

Терминологиялық аталымның стихиялық кезеңіндегі әр түрлі тілдердегі терминдендірілуші ассоциациялардың ұқсастығы семантикалық ауысу құбылысының тілдік универсалдылығымен анықталып, ойлаудың жалпы адамдарға ортақ сипатымен айқындалады. Дегенмен, терминдер белгіленуші зат немесе ақиқат болмыс құбылысына деген нақты бір тілге тән субъективтік-ұлттық таным ерекшелігін көрсетеді. Осымен байланысты, тепе-тең ұғымдарды білдіруші сөздердің «ішкі формасы» түрлі тілдерде аталушы нысанның әр түрлі қырларынан көрсетеді.

Сонымен, терминологиялық аталымның стихиялық кезеңінде қалыптасқан терминдер әрбір терминологиялық жүйеге қажетті тектік-түрлік жіктемелік принципке барлық жағдайда бағына бермейтіндігін атап өткен жөн.

Лейбниц өзінің «символдық тіл» құбылысы жайлы айтқан тұжырымында былай дейді: «Атаулану процесінде белгілердің ыңғайлығы ескерілуі тиіс. Бұл атаудың қысқалығында емес, атау берілуші заттың мазмұнды негізінің дәл берілуінде жүзеге асады. Осы ретте ойлау жұмысы жеңілденіп, оны көз алдына келтіру, елестету қызметі оңай әрі тез орындалады» [5, 155-156 бб.]. Бірақ, мұндай нәтижеге қол жеткізу үшін терминнің ақпараттық мазмұны оның құрылымдық-коммуникативтік тұлғасына толық сәйкес келуі қажет.

Ғалым П.А. Флоренскийдің пікірінше: «...сәтті жасалған атау (термин) бұл көп жылғы талдау, тұрақты және тығыз байланысты көптеген белгілердің сәйкестігін, қатынасын анықтау нәтижесі болып табылады» [Сонда, 369-371 бб.].

Терминологиялық аталымның «ұйымдық-мақсатты» екінші кезеңінде термин-сөздердің ішкі формасы ақпараттық сипатты айқын білдіретін арнаулы ұлттық және интернационалдық тілдік тәсілдер арқылы жасалады. Бұл ретте терминдер «жасанды реттеу нысандары» болып табылады. Терминологиялық аталымның белгілі бір мақсатты бағыты, нақты ономазиологиялық тапсырма арнаулы ақпараттық ұғымның тілдік белгіленуіне қолайлы амал-тәсілдер қолданылуын қамтамасыз етеді.

Түрлі терминологияларда жүйелілікті орнықтыру мәселесі, ең алдымен, нақты бір ғылыми-техникалық білім саласына жататын ұғымдардың иерархиялық тектік-түрлік жіктемесіне байланысты. Тілімізде бар

байырғы лексика негізінде терминологиялық қорымызды толықтыру кезінде немесе кез келген арнаулы саланың жаңа терминдерін жасау барысында белгілі бір үлгіні сақтаудың терминология үшін маңызы зор. Бұл негізінен терминологиядағы жүйелілікті сақтау үшін қажет. Осыған байланысты терминологиядағы жүйелілікті кейбір терминолог-ғалымдар терминжасамның басты принципі деп санайды [6, 213 б.].

Шынында да, қазіргі таңда көптеген ғалымдардың пікірі бойынша жалпы қолданыстық лексика мен терминдік лексиканың басты айырмашылығы кейінгісінің жүйелілік тұрғыдан ұйымдастырылуында. Арнаулы ұғымды білдіретін термин белгілі бір терминологиялық жүйеде нақты орны бар, сол жүйенің мүшесі болғандықтан ғана, сол жүйеге сәйкес мағынаға ие бола алады. Терминнің ақпараттылық қасиеті де осыдан туындайды. Бұл жөнінде қазақ терминологиясының жүйелілік мәселесін арнайы сөз еткен ғалым Ш. Құрманбайұлының пікірі назар аударарлық. Ол: «Жүйелеген салалық терминологияны қалыптастыруда сол саланың терминдерін белгілі бір сөз тудырушы морфемаларды немесе терминдік элементтерді пайдалана отырып жасау тәжірибесі бар. Бізде де кейбір арнаулы сала терминдерін жасауда соңғы жылдары біршама өнімді жұмсалып жүрген жұрнақтардың бар екенін аңғаруға болады. Мәселен, іс жүргізу саласында *-ма/-ме, -ба/-бе, -па/-пе анықтама, хаттама, баяндама, мінездеме, мәлімдеме, көшірме, баянжазба* т.б. Тіл білімінің фонетика саласында *-м, -ым/-ім айтылым, алмасым, естілім, жасалым, екшелім, жалғаным, қатынасым* т.б. Синтаксис саласында кезінде А. Байтұрсынұлы жасап тілімізге енгізіп кеткен *бастауыш, баяндауыш, анықтауыш, толықтауыш, пысықтауыш* терминдерін туғызған *-уыш, -уіш (-ыш/-іш)* жұрнағы бар екені белгілі. Әскери іс саласында *-уыл/-уіл, -ауыл/-еуіл* үлгісімен жасалған *шабуыл, айдауыл, ереуіл, жасауыл* сияқты көне атаулар қолданысқа ене бастады. Мұндағы бір айта кететін жайт соңғы үлгімен жасалған атаулар кейде дайын қалпында қолданысқа ене бастағанымен, терминжасамда бұл үлгі алдыңғы жұрнақтар сияқты жаңа терминдер тудыруда пайдаланылмай келеді» [7, 127-128 бб.].

Ғалымның жоғарыда келтірілген пікірін қолдай отырып, сала терминдерінің белгілі бір қалыптасқан сөзжасамдық үлгі бойынша біртектес жасалуының синтагмалық жүйелілігін, сонымен қатар терминжасам барысында парадигмалық ерекшеліктерді де ескерген дұрыс болар деп санаймыз.

Неміс ғалымы Л. Хофман термин мағынасы негізгі екі компоненттен құралады дейді. Біріншісі арнаулы ұғымның маңызды белгісінің айқындалуына

байланысты болса, ал екіншісі кәсіби-ғылыми саланың ұғымдық жүйесіне сәйкес терминнің алатын орнының анықталуы [8, 103 б.].

Шын мәнісінде, термин белгілі бір ұғымдық-терминологиялық жүйеде дұрыс орныққан жағдайда, ол келешекте таным құралына айналып, сол жүйенің әрі қарай дамуына септігін тигізеді. Терминологияны стандарттау – адамның терминшығармашылық қызметін оңтайландыруға, адамның терминжасам процесі барысында әлеуеттік мүмкіндіктерін тиімді пайдалануға негіз болатын терминологиялық жұмыстардың бірі. Орыс терминологиясын зерттеген терминолог ғалым Р.Г. Котов стандарттауға қатысты төмендегідей пікір айтады: «Терминологияны біріздендіру мен стандарттау туралы айта отырып, дәлме-дәл мағынасында стандарттауға қол жеткізу қиын мақсат екенін, оның өзінше бір идеалды құбылыс екендігін атап көрсеткен жөн» [9, 45 б.].

Сонымен, терминологияны стандарттаудың маңыздылығы, әсіресе, кәсіби коммуникация процесінде айқын көрініс табады. Өйткені стандарттау нәтижесі әріптестердің өзара бір-бірімен толық түсінісуді қамтамасыз етеді. Сондықтан да айқын және жүйелі, ретті стандарттау негізінде құрылған нақты терминологиялар ерекше таңбалық амал-тәсілдер жүйесін құрап, арнаулы салада қолданылып, адамның шығармашылық қызметін бағыттап отырады.

Топшылай айтқанда, терминологиялық аталым – адамның қызметі мен түрлі білім салаларының арнаулы ұғымдарының ойлаумен тығыз байланысты атаулану процесі. Жалпы лексикалық аталыммен сабақтастықта жүзеге асатын терминологиялық аталым адамдардың танымдық қабілеттеріне тәуелді болып, тілдік ішкі және сыртқы факторларының өзара әрекеттестігі мен таным нәтижелерінің тілдік белгіленуімен сипатталады. Әдетте, бұл шығармашылық процесс екінші аталым негізінде орындалып, кәсіптік-ғылыми қызмет процесінде аса қажетті арнаулы үлгілеудің лексикалық бірліктер қатарына жататын ерекше атаулар-терминдердің жасалуына бағытталады.

Терминологиялық жұмыстар, әсіресе, оның реттелуі норма және сөйлеу мәдениеті ұғымдарының қарастырылуын талап етеді. Себебі терминдерге ең басты қойылатын шарттардың бірі – олардың лингвистикалық тұрғыдан дұрыстығы. Сондықтан да терминологияны реттеуде алға нормативтік талаптар қойылады. Біздің ойымызша, терминдер мен терминологияларға қойылатын нормативтік шарттарды алты пунктке топтастыруға болады: 1) жүйелілік; 2) бірізділік; 3) термин мен ұғымның бірмағыналылық сәйкес келуі; 4) семантикалық дәлдік; 5) қысқалық;

б) терминдер жарыспалылығы мен варианттылығын айқындап, қажеттілерін енгізу.

Белгілі бір терминологиялық жүйеге енгізілетін жаңа терминологияны реттеу және біріздендіру жұмысының барысында нормативтік параметрлерге сай келетін терминдер іріктеліп, сарапқа алынады. Нормативтік параметрлердің негізгілерін мынадай белгілер құрайды: атаудың ұғым мазмұнына сай келуі, келмеуі; терминнің көпмағыналылығына мүмкіндігінше жол бермеу; термин-синонимдердің тек қажеттілерін қалдырып, синонимдер санын шектеу; терминнің тілдік белгіленуінің ұтымды формасын беру; терминнің қысқалық белгісін, жеңіл айтылуын қамтамасыз ету; жаңа терминдерді өздерінің терминологиялық өріс үлгілеріне сәйкес жасап енгізу. Түйіндей келгенде, мынадай қорытынды шығаруға болады: жаңадан жасалған арнаулы атаулардың ішінен қажетті, ұтымды терминдерді іріктеп алу; оларға дәл белгіленген анықтама беріп тіркеу; терминнің бірмағыналылық ерекшелігі ескеріліп, қажетсіз синонимдерден шектеу.

Әдебиеттер тізімі

1. Володина М.Н. Теория терминологической номинации. М., 1997.
2. Телия В.Н. Гносеологический и семиотический аспекты номинации // Языковая номинация (Общие вопросы). М.: Наука, 1977.
3. Флоренский П.А. Термин//В.А. Татаринцов. История отечественного терминоведения. М., 1994. С.359-400.
4. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика //Ю.Д. Апресян. Избранные труды. Том I. М., 1995.
5. Лейбниц. Успехи математических наук. 1948.
6. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология (вопросы теории). – М., 1989.
7. Құрманбайұлы Ш. Терминқор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері (Барлық сала мамандарына арналған әдістемелік құрал). Алматы: «Сөздік-Словарь», 2005. – 240 б.
8. Hoffmann L. Vom Fachwort zum fachtext. Beitrage Angewadten Linguistik. Tubingen, 1992.
9. Котов Р.Г. Развитие терминологии и информационные потребности современного общества//Проблемы разработки и упорядочения терминологии в академии наук союзных республик. А., 1983.

Жексенғалиев Б.Ө.,
М. Өтемісов атындағы БҚМУ қазақ
тілі мен әдебиеті және оқыту теориясы
кафедрасының аға оқытушысы

Қазіргі қазақ тілі фонетикасындағы жаңа ұғым-атауларға негізделген жіктелім жүйесі

Қазіргі қазақ тілі фонетикасы ғылымы дамудың жаңа теориялық деңгейіне көтерілді. Зерттеушілер «қазақ тілі дыбыстық жүйесін зерттеудегі теориялық-сингармониялық талдау» [1,134] кезеңі деп сипаттаған ХХ ғасырдың 80-90-жылдарынан бастап қазақ фонетикасында негізгі теориялық мәселелерді жаңаша көзқарас тұрғысынан қарау, зерттеу, талдаумен қатар «европоцентризм» ықпалымен енген тұжырымдар мен ұғым-атауларға қайта түсіндірме беру, толықтырулар енгізу, дыбыстық құрылымның жаңа терминдер жүйесін қалыптастыру үрдісі жүріп жатыр. «Қазақ фонетикасында қалыптасқан ұғымдар мен атаулар жүйесіне көптеген өзгерістер мен толықтырулар енгізілді» [2, 12]. Осыған байланысты қазақ тілін оқытуда, тіл тануда ерекше маңызды мәселе – дыбыстық жіктелім жүйесін нақты ажыратып алу, ұғым-түсінік атауларын орын-орнымен қолдану болып отыр.

Бұрын қазақ тілі дыбыстарының жіктелімі негізінен айтылымдық (акустикалық), жасалымдық (артикуляциялық) белгілерге сүйеніп жүргізілгені мәлім және ол ұғымдарды ажыратудың нақты жүйесі де анық болған жоқ. Дауысты дыбыстарды тіл қатысына қарай «жуан дауысты, жіңішке дауысты» [3, 234-240] деп жіктеп келгеніміз бұған айқын дәлел. Көптеген оқу құралдарында дыбыстық жіктелім ұғымдарын ажыратпай қолдану әлі де жалғасуда. Осыған байланысты қазақ фонетистері фонетика ғылымының жаңа теориялық деңгейіне сай дыбыстық жіктелім атауларының жаңа жүйесін ұсынды. [4, 31-37]. Фонетика салаларының (айтылым, жасалым, естілім, просодика, интонация) өзіне ғана тән ұғым-атаулар құрамы мен жүйесі бар және осы атаулар ғылыми еңбектер мен оқу-әдістеме құралдарында бірыңғай пайдаланған дұрыс. Бұл терминдердің бір бөлігі Мемтерминкомда бекітілді (ашық жалаң дауысты, әуен, жуысыңқы дауыссыз, жұптас т.б., 2003 ж.), қалғандары ғылыми мақала, зерттеу еңбектерде қолданылып жүр.

Енді жаңа бағыттағы оқулықтар мен ғылыми еңбектерде қолданылып жүрген жіктелім атауларына тоқталып, алдымен дәстүрлі фонетикалық талдауларда қолданылатын фонетикалық терминдер жүйесін анықтап алсақ. Фонетикалық талдау арқылы тіл дыбыстарының жасалым (артикуляциялық), айтылым (акустикалық) және естілім (перцептивтік) ерекшеліктері анықталады.

Жасалым (артикуляциялық) жіктелім

1. Дауысты дыбыстардың жасалым жіктелімі:

а) құрамына қарай – *жалаң (монофтонг) дауыстылар және құранды (дифтонг) дауыстылар*. Жалаң дауыстылар жіктелімі: *ашық жалаң дауысты (открытый м) – а, ә; қысаң жалаң дауысты (закрытый м) – ы, і, ұ, ү және езу жалаң дауысты (негубной м) – а, ә, ы, і; ерін жалаң дауысты (губной м) – ұ, ү (о, ө, е)*. Құранды дауыстылар жіктелімі: *ашық құранды дыбыс (восходящий д) – о, ө, е; тұйық құранды дыбыс (нисходящий д) және тең дыбыс (истинный д) – о, ө, е; жалған дыбыс (ложный д)*.

ә) жақ қатысына қарай – *ашық (открытый г) – а, ә; жартылай ашық (полуоткрытый г) – о, ө, е; қысаң (узкие) – ы, і, ұ, ү*.

б) ерін қатысына қарай – *ерін дауыстылар (губные г) – доғал ерін – ұ, ү, сүйір ерін – о, ө; езу дауыстылар (негубные г) – езу – а, ә, ы, і, емеурін – е*.

в) жасалу орнына қарай – *тіл орта (среднеязычные г) – ә, ө, е, і, ү; тіл арты (заднеязычные г) – а, о, ы, ұ*.

г) дауыс шымылдығының қатысына қарай дауыстылар – *тербелмелі (колебательные)*.

2. Дауыссыз дыбыстардың жасалым жіктелімі:

а) дауыс қатысына қарай – *қатаң (глухой) – п, т, қ, к, с, ш; ұяң (звонкие) – б, г, з, д, ж, з; үнді (сонорные) – й, у, р, л, м, н, ң*.

ә) жасалу тәсіліне қарай *тоғысыңқы (смычный) – п, б, м, н, т, д, қ, з, ң, к, г; жуысыңқы (щелинный) – у, р, л, й, з, с, ж, ш*.

б) жасалу орнына қарай – *ерін-ерінді (губно-губные) – п, б, м, у; тіл ұшы (альвеолярный) – н, т, д, ж, ш, р, л; тіл ортасы (среднеязычный) – г, к; тілшік (увулярный) – қ, з, ң, й*.

Айтылым (акустикалық) жіктелім

1. Дауысты дыбыстардың айтылымдық белгілері: *ауыз қуысты (ә, і, ү, ө, е), көмей қуысты (а, ы, ұ, о), кең шығысты (а, ә), емеурін шығысты (е), сүйір шығысты (о, ө), дөңгелек шығысты (ұ, ү), тар шығысты (ы, і)*.

2. Дауыссыз дыбыстардың айтылым белгілері: *нық тоғысыңқы* (п, т, қ, к), *босаң тоғысыңқы* (б, д, з, г), *бос тоғысыңқы* (м, н, ң, л), *нық жуысыңқы* (с, ш), *босаң жуысыңқы* (з, ж), *бос жуысыңқы* (р, й, у). Сол сияқты дауыссыздар жасалу орнына қарай жуан үндесбуындарда *көмей қуысты*, жіңішке үндесбуындарда *ауыз қуысты* болып жіктеледі.

Естілім (перцептивті) жіктелім

1. Дауысты дыбыстардың естілім белгілері: үндесім дыбысталуына қарай – *жуан әуезді* (а, ы, ұ, о), *жіңішке әуезді* (ә, і, ү, ө), жасалым дыбысталуына қарай – *ашық езу әуезді* (а, ә), *езу әуезді* (е), *қысаң езу әуезді* (ы, і), *ерін әуезді* (о, ө), *қысаң ерін әуезді* (ұ, ү).

2. Дауыссыз дыбыстардың естілім белгілері: *күшті лепті* (қатаңдар), *босаң лепті* (ұяңдар), *бос лепті* (үнділер). Қазақ тілінде тірек дауыссыздар әуез қатысына қарай үндесбуында *жуан*, *жіңішке*, *ерін*, *езу* әуезбен естіле береді. Ескерту: «қ, г» дыбыстары тек жуан әуезді буында, ал «к, г» дыбыстары тек жіңішке әуезді буындарда естіледі. Бұл дыбыстардың осы ерекшелігіне назар аударған А. Байтұрсынов бұларды «**тоң дыбыстар**» [5, 154] деп атаған. Сол сияқты үнді «у» дыбысының да буын таңдайтыны, тек ерін әуезбен айтылатыны анықталды.

Үндесім жіктелім (сингармониялық классификация)

Қазақ тілінде үндесім (сингармонизм) заңы дауысты, дауыссыз дыбыстарды буынға, буындарды сөзге біріктіреді, яғни үндесім - сөз құрау, сөз таныту, сөз айыру қызметін атқаратын тілдің басты заңы. «**Үндесім құбылысы – буын мен сөзге тән бірлік. Сондықтан да үндесім талдаудың желісі сөзден буынға, буыннан дыбысқа қарай тартылады**» [2, 28]. Сол сияқты үндесім, үйлесім талдауларда дәстүрлі фонетикада қолданылмаған арнайы дәйекшелер [2,28] жүйесі мен транскрипция (дыбыстаңба) қолданылады.

1. Үндесім сөздер (сингармосөздер). Қазақ тілі төл сөздерінің үндесім жіктелімі: *жуан езулік әуезді үндессөздер* – *арман, жылтырақ, қырман; жуан еріндік әуезді үндессөздер* – *сұр, құлын [құлұн], мойын [мойұн]; жіңішке езулік әуезді үндессөздер* – *тіршілік, аңгіме, елес; жіңішке еріндік әуезді үндессөздер* – *түнгі [түңгү], шөп, көрініс [көрүнүс]; аралас әуезді сөздер* – *біршама, отан, құлақ, тұран*.

2. Үндесім буындар (сингармобуындар). Қазақ тілінде буын құрамы бірыңғай әуезді дыбыстардан құралып, үндесім заңы бойынша 4 түрлі

әуезбен айтылады: *жуан езулік үндесбуындар – ар, жыл, қарт, айт; жуан еріндік үндесбуындар – доп, тұл, құнт, солқ; жіңішке езулік үндесбуындар – ән, ес, сән, селт, елп; жіңішке еріндік үндесбуындар – өз, үн, бүр, төрт.*

3. Үндесім дауыстылар (сингармодауыстылар). Қазақ тілінің 3 тірек дауыстысы (*ашық-а, қысаң-ы, құранды-о*) үндесім буындарда 9 үндесім аллафоны ретінде келеді [2, 30]. *Жуан езулік үндесдауысты – а, ы; жуан еріндік үндесдауысты – о, ұ; жіңішке езулік үндесдауысты – ә, е, і; жіңішке еріндік үндесдауысты – ү, ө.*

4. Үндесім дауыссыздар (сингармодауыссыздар). Дәстүрлі фонетикада дауыссыз дыбыстардың *жуан езулік үндес әуезді* нұсқасы (б, д, г-ғ, ж, з, й, к-к, л, м, н, ң, п, р, с, т, у, ш) сипатталады. Ал үндесбуындарда естілетін дауыссыздардың 4 түрлі үндесім аллафоны түгел сипатталғанда ғана үндесім талдау толық болмақ. Бір мысал: «з» тірек дауыссыз дыбысының үндесім аллафондарын келесі сөздерден келтіруге болады. *Жуан езулік аллафон – аз, қыз, заң; жуан еріндік аллафон – оз, зор, құз; жіңішке езулік аллафон – әз, зер, мәз; жіңішке езулік аллафон – үз, бөз, күз.*

Үйлесім жіктелім (ассимиляциялық классификация)

Үйлесім (ассимиляция) дәстүрлі фонетикада дыбыс үндестігінің дауыссыздар арасындағы комбинаторлы (игерулі) түрі ретінде қарастырылып келді. Қазіргі кезде үйлесім қазақ тілінде дыбыстардың сингармониялық үндесуі мен үйлесуінің сөзде, морфемалар жігі мен сөз аралығындағы көрінісі ретінде, тілдің фонетикалық-грамматикалық болмыс-бітімін көрсететін заңдылық болып қарастырыла бастады. Сондықтан дауысты, дауыссыз дыбыстардың үйлесім белгілерін жалпы дыбыстық талдаудың ажырамас бөлігі ретінде сипаттаған дұрыс.

1. Дауыстылардың үйлесімі буын мен буын арасында, морфемалар арасында (*тіл үндестігі, ерін үндестігі*) үндесімнің бұлжымас заңы ретінде төл сөздерде, тілімізге ертеректе енген кірме сөздерде көрінеді. Бұл туралы үндесім бөлігінде айтылған.

2. Дауысты мен дауыссыз үйлесімі тек түбір мен қосымша, сөз бен сөз аралығында (*ілгерінді, кейінді ықпалдар, жартылай, толық аккомодация*) болады. Мысалдар: *балаға – түбір мен қосымша арасындағы жартылай үйлесім, ілгерінді ықпал; қазағым – толық үйлесім, кейінді ықпал; құрбы-құрдас [құрбұғұрдас] – сөз аралығы, толық ықпал; жауап үшін [жауабүшүн] – сөз аралығы, толық ықпал.*

3. Дауыссыздар үйлесімі де түбір мен қосымша, сөз бен сөз аралығында болады. *Достар, күзді – ілгерінді ықпал, жартылай үйлесім; бізіше [бішіше] – кейінді ықпал, толық үйлесім; ал қызыл [алғызыл] – ілгерінді ықпал, толық үйлесім; он бес[омбес] – кейінді ықпал, толық үйлесім; бес жыл [беишыл], он құн [оңгүн] – тоғыспалы ықпал, толық үйлесім.* Сонымен бірге сөз аралығындағы үйлесім тек бір ырақпен бір бунақ ішінде айтылатын сөздер аралығында болатынын ескерген жөн.

Қорыта келгенде қазақ тілі фонетикасындағы дыбыстық жіктелім түрлерінің үндесім теориясына негізделген жүйесі тіл табиғатын дұрыс түсініп, терең түйсінуге бастайтын жол екендігін баса айтқымыз келеді. Сондықтан тіл табиғатына жат ұғым-атаулар орнына тіл болмысын дәл танытатын пәнсөздер жүйесін енгізу үрдісін жалғастырған дұрыс.

Әдебиеттер

1. Тюркская фонетика – 90. Материалы I Всесоюзной конференции. Алма-Ата, 1990, стр. 134.
2. Қазақ грамматикасы. Алматы, 2002, 12, 28 б.
3. Кеңесбаев І., Мұсабаев Ғ. Қазіргі қазақ тілі. Лек. Фон. Алматы, 1962, 234-240 б.
4. Терминологиялық хабаршы, № 2, 2002, 31 б.
5. А. Байтұрсынов. Тіл тағылымы. Алматы, 1992, 154 б.

Бүркіт Жағыпарұлы,

«Самұрық-Қазына» АҚ аудармашысы

Құжат аудармасындағы кейбір мәселелер

Нормативтік құқықтық актілердің қазақша мәтіні көпшілікке түсініксіз деген пікір жиі айтылып жатады. Оның баршаға белгілі бірнеше себебі бар. Ресми құжаттардың қазақ тілінде сөйлей бастағанына көп уақыт бола қойған жоқ. Кеңес одағы кезінде бірен-саран болмаса, құжаттар негізінен орыс тілінде дайындалатын. Бүгінгі күннің өзінде нормативтік құқықтық актілер, мемлекеттік органдар мен ұйымдардың барлық құжаттары орыс тілінде әзірленіп, содан кейін мемлекеттік тілге аударылатыны белгілі. Демек, қазақ тілінде құжат әзірлеу тәжірибесі тек аударманың көмегімен ғана дамып келеді деуге болады. Және ресми аударма қолға алына бастағалы өткен он-он бес жыл бұл саланың толығымен қалыптасып кетуі үшін көп уақыт емес. Әрі осы қиын да күрделі қара жұмыстың басы-қасында жүрген аудармашылардың үсті-үстіне келіп жататын, «жедел» деген белгі соғылған құжаттар тасқынына малтығып, сөздер мен сөйлемдер мағынасының байыбына барып, терең үңілуге уақыт таба бермейтіні тағы бар. Сондай-ақ қазақ тілімен салыстырғанда орыс тілінде сөйлем құраудың, сөз саптаудың өзіндік ерекшеліктері жетіп артылады. Нормативтік-құқықтық актілердің мәтінінде кездесіп қалатын кейбір селкеуліктердің, сөйлем құраудағы кемшіліктердің орын алуы, терминдерді пайдалануда бірізділіктің болмай жататыны, ең ақырында құжат тілінің түсінудің ауыр болатыны да сондықтан.

Біз төменде күнделікті жұмысымызда жиірек кездесетін кейбір сөздер мен терминдер туралы пікірімізді ортаға салғымыз келеді.

Аудармада қиындық туғызып жүрген орыс тілі сөз саптасындағы бір ерекшелік сөйлемнің «который» деген есімдіктің көмегімен құрылуы. Мәселен, «Далее следуют **проекты, по которым** приняты соответствующие решения Правительства Республики Казахстан...» деген сөйлемді алайық (ҚРҰ 30.12.2000 жылғы №1963 қаулысы). Бұл сөйлем «Одан әрі **олар жөнінде** Қазақстан Республикасы Үкіметінің тиісті шешімдері қабылданған **жобалар...** жалғасады» деп аударылыпты. Осы шағын сөйлемді түсінудің ауырлығын былай қойғанда, «одан әрі олар жөнінде» есімдіктер мен шылаулар қатар орналасып, жаңылтпашқа ұқсап кеткені көрініп тұр. Бұл ресми аудармада түпнұсқаның бір де бір сөзін қалдырмай аудару қажет деген жазылмаған қағидадан туындаған

кемшілік деп білеміз. Ал егер осы сөйлемді «олар жөнінде» деген тіркесті алып тастасақ түпнұсқаның мағынасына тіпті де нұқсан келмес еді. Алайда кей жағдайда «который» есімдігі қатысқан тіркесте, бұл есімдікті қолданбаған кезде түпнұсқаның мағынасы толық ашылмайтын жайлар да кездеседі. Мәселен, «Нотариат туралы» 14.07.97 ж. заңда «неустранения причин, **по которым** приостановлено действие лицензии» деген сөйлемді «лицензияның күшін тоқтата тұру себептері жойылмағанда» дегеннен гөрі «лицензияның күшін тоқтата тұруға әкелген себептер жойылмағанда» деп аударса ұғынықтырақ болған болар еді. Яғни, осы келтірілген мысалдар арқылы сөйлемнің мағынасын ашып, оның неғұрлым түсінікті болуына қол жеткізу үшін берер сөзді қосып немесе алып тастаудан еш зиян келмейтіндігін де атап өткіміз келеді.

Сонымен бірге «в том числе» деген тіркесі бар сөйлемдерді, әсіресе күрделі құрмалас сөйлемдерді аудару да біршама қиындық тудырады. Мәселен, ең қарапайым деген «деятельность акционерных обществ, **в том числе** имеющих стратегическое значение» деген сияқты тіркестің өзі кейде «**акционерлік қоғамдардың, оның ішінде стратегиялық маңызы бар акционерлік қоғамдардың қызметі**» деп аударылып жүр. Ал «акционерлік қоғамдардың, оның ішінде стратегиялық маңызы барларының қызметі» десек бір сөзді екі рет қайталауға ұрынбаймыз.

Нормативтік құқықтық актілердің мәтіндерінде «**тот или иной**» деген есімдік жиі кездеседі. Осы тіркес көбінесе «**сол немесе өзге**» болып сөзбе-сөз аударылып жүр. Мысалы: «требовать от участника торгов представления информации о намерениях приобрести **тот или иной** лот из числа выставленных на торги» деген сөйлемнің аудармасы былайша берілген: «сауда-саттыққа қатысушыдан сауда-саттықтарға қойылғандардың қатарынан **сол немесе өзге лотты** сатып алуға ниеті туралы ақпарат беруін талап ету» (ҚРҰ 26.04.2006 ж. № 326 қаулысы). Осы жердегі «сол немесе өзге» деген сөздер белгілі бір лотты нұсқап көрсетіп тұрғандай әсер қалдырады. Негізінде аталған тіркестің орыс тіліндегі мағынасы «қандай да бір», «қайсы бір» деген белгісіздік мағынасын білдіреді.

Сол сияқты «-нный», «-ний» деген қосымшалар жалғанған сөздерді аударуда да бірізділік жоқ. Айталық, «информационный центр», «инвестиционный фонд» деген сөздер кейде «ақпарат орталығы», «инвестиция қоры» болып, кейде «ақпараттық орталық», «инвестициялық қор» болып аударылып жүр. Бұл жерде дұрысы соңғы нұсқалар. Өйткені «ақпарат орталығы», «инвестиция қоры» деген сөздерді орыс тіліне қайта аударар болсақ, «центр информации», «фонд инвестиции» болып шығар еді. Осылайша аудармада қосымшаларды дұрыс қолданбаудың салдарынан

мәтінде әр түрлі ала-құлалықтар да болып жатады. Мысалы, «Единая система организационных и технических мер» деген тіркес «Ұйымдастыру және техникалық шаралардың бірыңғай жүйесі» деп те аударылып жүр. Мұндағы «ұйымдастыру» және «техникалық» деген сөздердің «шаралардың» сөзімен байланысатынын ескерсек, «ұйымдастыру шаралардың» деген сөздер бір-бірімен қабыспайтыны көрініп тұр, демек, дұрысы «Ұйымдастырушылық және техникалық шаралардың бірыңғай жүйесі» болуға тиіс.

Қате аударылып жүрген кейбір жекелеген сөздер де кездеседі. Соның бір мысалы «реэкспорт» сөзі. Бұл көптеген құжаттарда «кері экспорт» делініп жүр. «Кері экспорт» сөзінің мағынасы бір елден әкелінген тауарларды *нақ сол елге* кері экспорттауды білдіреді. Ал «реэкспорт» дегеніміз – бұрын әкелінген шикізат тауарларын *басқа бір елге* өндеп немесе баға қосып қайта сату. Яғни, «кері экспорт» дегеннен гөрі «қайта экспорт» деген сөз дұрысырақ деген ойдамыз, өйткені ол нақ сол елге ғана кері сатуды білдірмейді.

«Доступ» деген сөздің мағынасы «ену», «кіру», «қол жеткізу», «қол жетімділік» деп әр түрлі беріліп жүр. Кей жағдайда осы сөздердің бірін ғана қолдану арқылы түпнұсқаның мағынасын дәл бере алмайсың. Мысалы, «беспрепятственный доступ на объекты, к документам и материалам, характеризующим их деятельность» деген сөйлемді алайық. Осында «объектілерге кідіріссіз кіру» деп айтуға болғанымен «құжаттар мен материалдарға» қатысты олай айта алмайсың. Сондықтан бұл жерде түпнұсқа мәтінінен алшағырақ кетіп екі нұсқаны да пайдалануға тура келеді: «объектілерге **кідіріссіз кіру**, олардың қызметін сипаттайтын құжаттар мен материалдарға **қол жеткізу**».

Құжаттардың тіліне соңғы жылдары енген сөздердің бірі – «**казахстанское содержание**». Бұл «қазақстандық мазмұн», «қазақстандық қамту», «қазақстандық үлес» деп түрліше аударылып жүр. Осылардың ішінде, біздің ойымызша, түпнұсқаның мағынасын ашатыны – біріншісі. Бұл тауарларға, жұмыстарға және қызметтерге қатысты қолданылатын термин. Яғни еліміздегі тауарлардың, жұмыстардың және қызметтердің негізінен отандық болуын, қазақстандық мәнге, мазмұнға ие болуын, оларға қазақстандық өң берілуін көздейді. Ал «қазақстандық қамту» тіркесі біріншіден, сәтсіз құрылған, екіншіден аталған ұғымның мағынасын бермейді. Ал «қазақстандық үлестін» аудармасы – «казахстанская доля».

Біз күнделікті жұмысымызда кездесетін аудармадағы проблемалардың кейбіреуін ғана ортаға салдық. Ондағы мақсат – құжат мәтіндердегі кемшіліктерді теріп, сын айту емес, әріптестермен ой бөлісіп, пікір алмасу ғана.

Мұсылманбекова К.Қ.,

Манаи Қозыбаев атындағы

Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
қазақ тілі кафедрасының аға оқытушысы

Сәулет-құрылыс терминологиясын қалыптастырудағы қазақ тіліндегі терминжасам тәсілдерінің үлесі

Қандай бір тілде болсын жаңа термин жасау, оның терминологиялық қорын байытып, терминологиялық жүйесін реттеудің негізгі көзі, ең алдымен сол тілдің өз сөздік құрамы, жалпы әдеби тілі, ұлттық тіл лексикасы болып саналады. Яғни терминдер де байырғы сөздер секілді тілде бұрыннан бар сөздер мен түбірлер негізінде жасалады. Олай болса бұлардың қатарында ұлт тіліне тән неше алуан құрылымдық типтері \ түбір, туынды түбір, күрделі сөз, сөз тіркесі \ молынан кездеседі.

Терминжасам процесінде ұлт тілі өз сөзжасам амалдарының дайын үлгілерін алға тартса, басқа тілдер мен кірме сөздерді қабылдау сәтінде де осы тәсілдерге сүйене отырып, ол өзіндік үлгілерін құрайды. Мұның әрқайсысының өзіндік сипаты бар. Тілдегі болып жататын мұндай өзгеріс, өрістерді дер кезінде еске алып, ескеріп отыру қажет. Термин жасау творчестволық іс. Ол үлкен жауапкершілікті қалайды. Сондай мәселелердің бірі – сәулет-құрылыс терминологиясын қалыптастырудағы қазақ тіліндегі сөз тудырушы тәсілдер.

Қазақ тілінде жаңа термин жасаудың белгілі бір тәсілдері тұрақтанған тәрізді және ең алдымен мынадай негізге сүйенеді: қосымшалау, сөз біріктіру және сөз қысқарту. Осының бәрі қазақ тілінің даму жолы терминжасамның мынадай 4 тәсілі қалыптаса бастағанын көрсетеді:

1. семантикалық тәсіл
2. сөзжасам амалдары
3. калькалау тәсілі
4. өзге тілдерден дайын терминдер алу тәсілі.

Термин жасау амалдары нешеу болсын бәрібір мұның бәрі де ең алдымен аударма арқылы, аударма жұмысының өркендеуіне ықпал етеді. Енді бұларды жинап, өз алдына салалық терминдер, оның ішінде сәулет-құрылыс терминдерінің жасалу жолдарын жеке-жеке қарастырып көрейік.

1. Семантикалық тәсіл. Бұл тәсіл қазақ тілінің байырғы сөздері мен ертеде енген басқа тіл сөздердің арнайы жаңа терминологиялық мәнде жұмсалуды болып табылады, яғни жалпы халықтың немесе жалпы әдеби тіл құрамын ежелден қолданылып, арнайы қызметке көшуі немесе терминдік қызметке бейімделуі. Бұл процесс қоғам дамуының кез келген кезеңінде емес, қарқынды даму кезеңінде болады. Еңбек, жоспар, жоба, қабырға, орта, терезе, төбе және т.б. осы тәрізді толып жатқан сөздердің терминдік сапаға көшуін біз осы семантикалық тәсілге жатқызамыз. Келтірілген мысалдардың кейбіреулері тіліміздің байырғы лексикасына жатады, ал кейбірі басқа тілдерден келген сөздер, мысалы: жоба, жоспар сөздерін тілімізде бұрыннан қолданамыз, осы сөздер енді терминге айналып отыр. Бұрын, мәселен жоба сөзі бір нәрсенің түрі, түсі, пішіні, кескіні дегенді білдіретін, ал қазір проект деген орыс терминінің мағынасын береді. Жоспар сөзі план терминінің аудармасы ретінде пайда болып, тілімізде әбден орнығып кетті.

2. Сөзжасам тәсілі. Ол үш бөліктен тұрады:

а) *морфологиялық және синтетикалық \қосымша жалғау\ тәсіл.* Бұл тәсіл сөз жасауға, түрлендіруге қатысты қосымшалардың қосылуымен жасалады. Яғни есімдерден, етістіктерден сын есім, зат есім, сын есім, сан есімдерден зат есім, етістіктерден зат есім тудыратын жұрнақтар. Мысалы: *-шы, -ші* жұрнағының негізгі түбірге қосылуы арқылы терминдер балта-шы, сәулет-ші, құрылыс-шы, қалақ-шы;

-шы, -ші қосымшасы туынды түбірлерге де, біріккен сөздерге де жалғана береді. Еден жуу-шы, жер өлшеу-ші, үй салу-шы, жоспар құру-шы, негізін салу-шы, қол өнер-ші, құрылыс-шы, сәулет-ші, қалақ-шы, үлестіру-ші, құрастыру-шы және т.б. Сонда байқап отырсақ, бұл қосымша жалғанған сөз екі түрлі мағына береді екен. Бірі бір мамандық немесе кәсіп иесі, екіншісі – қоғамдағы белгілі бір ағымды қолдаушы, оны жақтаушы.

ә) *синтаксистік және аналитикалық тәсіл.* Бұл екі немесе одан да көп сөздердің біріктірілуі арқылы жасалады. Мысалы: қолөнер \ремесло\, ұсақтас \дресво\, демалысжай \экседра\, шеткіаймақ \провинциальная\, үймерет \сооружение\, өнеркәсіп \промышленность\, іргетас \фундамент\, ұзынор \граншея\, итарқа \стропило\, жеделсаты \лифт\, керегекөз \обрешетка\ және т.б. сөздер екі компоненттің бірігуімен термин жасап тұр.

б) *аббревиация немесе қысқарту* \сөз, буын не әріп қысқарту\ амалдары да терминжасамға үлес қосады. Бұл қазақ тілінде ғана емес,

өзге туыс тілдерінде де тіл дамуының негізінде орыс тілі арқылы пайда болған терминжасамдағы жаңалықтардың бірі болып саналады. Өйткені оның сөз үнемдеуіне қасиеті бар. Әрине бұл амал әр түрлі жолмен жасалады, бірақ біз жалпы түрде мысал келтірейік: ЖӨЖ – \жұмыстар өндірісінің жобасы\, ҚҰЖ – \құрылысты ұйымдастыру жобасы\, ТЭН – \техникалық-экономикалық негіздеулер\, ТЭЕ – \техникалық-экономикалық есептеулер\, ҚМЕ – \құрылыс мөлшерлері мен ережелері\, ҚБАЖ – \құрылысты басқарудың автоматтандырылған жүйесі\, ЕПК – \еңбек процестерінің картасы\, БМБ – \бірыңғай мөлшерлер мен бағалар\ немесе әр алуан техника атауларының және басқа да құрал-саймандар маркалары немесе модельдері: СКР – 2600, БК – 1000, СКР – 1500, КП – 10 және т.б. кран маркаларын мысалға алуға болады.

3. Калькалау тәсілі. Бұл да аударма процесінің жалдануына байланысты кенес дәуірінде пайда болған өнімді амалдардың біріне айналды. Мұның, әсіресе терминжасам мәселелеріндегі рөлі айрықша. Калька дегеніміз – тіл білімпаздарының айтуынша ағылшынның *calque* деген сөзінен шыққан. О.С. Ахманованың «Лингвистикалық терминдер сөздігінде» бұл лексикалық кірме ретінде қаралады. Яғни сөзбе-сөз аудару есебінде пайда болған сөз, не сөз орамы деп түсінік берілген. Оның бірнеше түрі бар: лексикалық калька, фразеологиялық калька, синтаксистік калька. Барлық сөздер калькалана бермейді, өйткені ол сөздің мағыналық құрылымы анық, яғни ішкі формасы, мотивовкасы, дәйектемесі болуы қажет. Калькалау тәсілін екі ыңғайда қарастыруға болады. Бірі – мағыналық, яғни сөзбе-сөз аударма емес, түбір сөздің негізгі мағынасын беру, екіншісі – мағыналық құрылымын беру. Бұл тәсіл бойынша термин сөзбе-сөз аударылады. Мағыналық калька қатарына ақ сыр \белила\, төбежабыл \покрытие\, күмбезбас \глава\, өрмектас \метоп\, үймерет \здание\, ғимарат \сооружения\, Ал екінші топқа құрылыс ағаштары \строительные леса\, есік блогы \дверной блок\, еңбеккүн \трудодень\, қызыл ағаш \красное дерево\, құрылыс бұйымы \строительное изделие\, тас жұмыстары \каменные работы\, бөгет тісі \зуб плотины\ және т.б. терминдік тіркестерді мысалға алуға болады. Осы жоғарыда аталған тәсілдердің ішінде калькалау тәсілінің орны ерекше. Өйткені қазақ тілінің қаншама терминдері осы тәсілдің қызметін пайдаланады. Әрине бұл тәсілдің рөлін түбегейлі зерттеп, басқа да жасалу жолдарына тоқталуға болады.

4. Өзге тілдерден дайын терминдерді алу тәсілі. Дүниежүзінің көптеген тілдеріне тараған халықаралық терминдер сол қалпын сақтап

қабылдау дұрыс екенін белгілі ғалымдардың көбі құптаған. Өйткені тілімізді байыту үшін, көрші елдерден де алуан қорықпауымыз керек. Осындай жолмен қалпында қалған сөздерге этажерка, эмаль, элеватор, электр, шурф, шпунт, цемент, цистерна, хром, фойе, фанер, трап, стиль, арматура, азротенк, берма, габарит, дюкер, кессон, ярус, тамбур, панель, сиккатив, резервуар және т.б. жатқызуға болады.

Осы аталған тәсілдердің барлығы салалық, оның ішінде сәулет-құрылыс терминдерінің жасалуына көп үлес қосады. Әрине бұдан басқа зерттелуге тиісті қаншама сатылар, неше алуан кезеңдер бар. Олар түбегейлі зерттеліп, ғылыми тұрғыда теориялық таразыға әлі де түсе бермек демекпін.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. *Хамзин С.* Құрылыс терминологиясы. Астана, 2006.
2. *Хамзин С., Ботабеков Ә.* Құрылыс терминологиясы. Алматы, 2000.
3. Қазақша-орысша, орысша-қазақша сөздік (Сәулет-құрылыс). 9 том. Алматы, 2000.
4. Орысша-қазақша терминология сөздігі. Алматы, 1962.
5. *Хамзин С.* Үймереттер мен ғимараттардың құрылыс технологиясы. Астана, 2004.

Әубәкірова А.Е.,

М. Қозыбаев атындағы

Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

А. Байтұрсынов қазақ терминологиясын жасаушы

А. Байтұрсынов – қазақ тілін зерттеудің үлгісін жасап, ғылыми терминдерді қалыптастырған ғалым ғана емес, сонымен қоса оның ары қарай дамуына, келешегіне айқын бағыт-бағдар берген тіл танушы. А. Байтұрсынұлының ғылыми терминологияны қалыптастыруға қосқан үлесі терминмен таңбаланып жүрген ғылыми ұғымдар тұрғысынан зерттелу арқылы айқындалуы тиіс деп ойлаймыз. Осы тұрғыдан алғанда Ахмет Байтұрсынұлының тек бір салаға қатысты терминдер авторы ғана емес, бірнеше ғылым саласы терминдер жүйесінің негізін қалаушы екендігіне куә боламыз. Өзара байланысқан жеке атаулардан ұғымдар жүйесі құралатын болса сәйкесінше оларға ұқсас келетін жекелеген термин сөздердің жиынтығы –терминдер жүйесін, яғни салалық терминологияны құрайды.

А. Байтұрсынұлы қазақ тіл білімінің терминологиясын жасаушы. Кез-келген ғылымды оқып-үйрену, зерттеу сондай-ақ өзгелерге үйрету әр салада қолданылатын арнаулы ұғым атауларынсыз мүмкін емес. Қазақ тіл білімінің іргетасын қалыптастырушы ретінде А. Байтұрсынұлы тіл білімі саласындағы негізгі ұғымдарды және олардың өзара байланысын зерделеп, ана тіліміздің табиғатын көрсететін ұғымдар жүйесін түзумен қатар, сол ғылыми ұғымдардың атауларын да жасаған. Бұл аса талғампаздықты, тілді шебер пайдалана білуді керек ететін шығармашылық үрдіс. Арнаулы ұғымдарға жаңа атау ойлап табу барысында ұғымдар жүйесінің өзіне тән ерекшеліктері ескерілуі тиіс. Атаудың қысқа да нұсқа болуы, бір мәнді және ұғым мазмұнын қамту тағы бар. Осы талаптардың сәйкесінше орындалуының күрделілігі – терминдерді ана тіліміздің сөздік қорынан алып жасағаннан гөрі көбінесе ұғымдар жүйесінің ерекшеліктерін ескеріп, өзге тілдерден жасалған дайын қалпында қабылдауға мәжбүр ететін себептердің бірі. Осы тұрғыдан алып қарасақ, ғалым қазақ тілін термин шығармашылығында пайдаланудың шебер үлгісін көрсеткен.

А. Байтұрсынұлының 1912 жылы Орынборда жарық көрген «Оқу құралынан» буын, дыбыс, нүкте, дауысты дыбыстар, жарты дауысты дыбыс, жіңішкелік белгісі, хәріп (әріп) сияқты терминдерді кездестіреміз. Ал 1914-1915 жж. және 1928 жылға дейін бірнеше рет

басылған «Тіл – құралы» оқулықтарында қалыптасып, бүгінгі күнге дейін қолданылып жүрген зат есім, сан есім, есімдік, етістік, үстеу, қосымша жалғау, жұрнақ сияқты терминдердің кездесетіні белгілі.

Ғалымның жасаған жазу үлгісі жұртшылыққа түсінікті болып, тең қабылданады. Сондықтан ғалым жекелеген ғылым саласының өз жүйесі сол жүйеге лайықты ұғымдары мен түсініктері болуы керектігі жайлы ізденіп, қазақ тілінің терминдік атауларын тыңнан жасай бастайды.

А. Байтұрсынұлы қазақ зиялыларының алғашқы «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетіндегі қазақ жазуы туралы мақалаларында қазақ ұғымына бөгде, алайда тіліміздің құрылымын түсіндіруге қажет кейбір сөздерді жаңаша қолдана бастайды. Олар – дыбыс, әріп, емле, ноқат (нүкте), үтір, буын, әліппе, белгі, сөз басы, дауысты дыбыстар, сүйеніш деген т.б. сөздер. Бұл сөздер қазақ тілінде бұрыннан бар болғанмен, белгілі бір ғылыми ұғым ретінде нақты атау тұңғыш рет болған жайт.

Қазақ тілі терминдерін жасауды осылайша мақала пікірлерімен бастаған А. Байтұрсынұлы кейіннен үш бөлімнен тұратын «Тіл-құрал» еңбегі барынша жетіліп, жалғасын табады. Ғалым «Тіл-құрал» оқулығында дыбыс жүйесін талдайтын бірінші бөлімге сөз басын жазып, пәннің мәнін, мақсатын түсіндіреді. Тұңғыш рет ауызша сөйлеу мен жазып сөйлеудің маңызын ғылыми тілмен баяндай отыра: «әр жұрт баласын бірінші өз тілінің жүйесін білдіріп, жолын танытып, балалар әбден дағдыланғаннан кейін басқаша оқыта бастайды. Біз де тіліміз бұзылмай сақталуын тілесек, өзгелерше әуелі өз тілімізбен өтінің, сонан соң басқаша оқытуға тиіспіз», – деп болжамдауы қазіргі уақытқа дейін маңызын төмендеткен жоқ.

Бұл еңбектің көлемінен гөрі мағыналық салмағы сан мың есе. Айқын да қарапайым жазылған бұл еңбек оқушының ұғуына соншалықты жеңіл. Ондағы мақсат қазақтың бай, көркем тілін белгілі бір жүйеге салып саралап, әрқайсысына нақты ат беріп, түсіндіруді көздеуінде. Ол қазақ тілінің ілгеріде негізгі жұмыс құралына айналуға тиісті сөз, сөйлеу, сөйлем, буын, дыбыс, таңба, әріп, тұлға, түбір, жалғау, жұрнақ, қосымша тәрізді сөздерді тауып, орын-орнына қойып қалыптастырады. Әрбіреуіне нақты қызмет береді.

Дыбыстар, дыбыстардың құрамын, түрлерін айқындап, оларды алдымен дауысты, дауссызға, ары қарай жарты дауысты дыбыстар, қатаң дыбыстар, ұяң дыбыстар, ымыралы дыбыстар, ымырасыз дыбыстар деп түр-түрге бөлінетінін айтып, әрі қысқа, әрі нұсқат түсіндіреді. Әрбір дыбыстың айтылу ерекшелігіне, сөз материалы есебіндегі ішкі, сыртқы бейнесіне аса зергерлікпен үңіле отырып, әрқайсысын лайықты

атап, жаңылыспай саралап шығуы, тілдің ең ұсақ бөлшегіне дейін зерттеуі – ерекше қабілетті, зейінді лингвистің болмысына тән еді. Ахмет Байтұрсынұлы саралап көрсеткен қазақ тілінің дыбыстық жүйесіне байланысты пайда болған терминдік ұғымдардың барлығы дерлік тұрақты қалыптасты, тек **ымыралы, ымырасыз** деген сөздердің қолданысы ғана өріс тапқан жоқ. Ал мақтанышпен айтарлық, өміршендігімен бүгінгі күні қолданыста жүрген септіктер – **атау, ілік, барыс, табыс, жатыс, шығыс, көмектес** терминдері өзінің дәлдігімен тұрақтанып қалды.

А. Байтұрсынұлы термин жасау дағдысында екі басты принципті ұстанғанын аңғарамыз. Оның біріншісі – термин жасауда қазақ тілінің өз мүмкіндігін барынша сарқа пайдалану. Біз А. Байтұрсынұлының орыс тілінің грамматикалық категориялар түзудегі тәжірибесін терең меңгергенін байқаймыз. Әсіресе, тілді фонетика, морфология, синтаксис деген дәстүрлі жүйеге бөліп қарауына, әрине, ең алдымен, орыс тілі грамматикасының әсері жоқ емес. Мысалы, сөздерді **түбір сөз, туынды сөз, қос сөз, қосалқы сөз, қосымшалар** деп тұлғасына қарай беске бөліп қарауы, **зат есім, сын есім, сан есім, есімдік, етістік, үстеу, демеу, жалғау одағай** деп мағынасына қарай жіктеуі қаз-қалпында тілімізге сіңісіп кетті.

Жоғарыда баяндағандай ғалым термин жасау ісінде қазақ тілінің өз мүмкіндігіне көбірек сүйенгенін байқаймыз. Ол жасаған терминдердің бәрі дерлік ана тіліміздің сөздік қоры мен қазынасынан. Ал оны іске жарату барысында түрлі амалдар қолданған. Ол әуелі заттық, атаулық ұғымын берерлік сөздерді іріктейді (**әріп, сөз, сөйлем**), немесе оларға терминдік қызмет жүктейді, екіншіден, сөздерді тіркестіре қолдану арқылы терминдер жасайды (**түбір сөз, туынды сөз, сұраулы сөйлем, тұрлаулы мүше**), сондай-ақ түрлі қосымшалар көмегін пайдалана отырып, сан алуан терминдер (**бастауыш, баяндауыш, анықтауыш, болымды, болымсыз, жалаң, жайылма, үстеу, одағай, есімдік, етістік т.б.**) қалыптастырады.

А. Байтұрсынұлы фонетикалық, грамматикалық ұғымдарды орыс тіліндегі атаулардан калька жолымен аударып терминдеуге де көп бармаған. А. Байтұрсынұлы ұсынған терминдердің ішінде калька жолымен келген аударма сияқты көрінетіндері бар, бірақ олардың орын алуына калькалау принципін ұстанудан гөрі басқаша негіз болғанын байқаймыз, яғни лингвистикалық категориялардың бірқатары барлық тілдерде де бар универсалийлер, олардың беретін ұғымдары да бірдей, сол себептен бұлардың терминдері де әр ұлт тілінің өз қорымен жасалғанда да бір-бірінен аударылып (калькаланып) алынған тәрізді болып

көрінеді. Мысалы, *есім – имя, сан есім – имя числительное, жекелік – единственность, көптік – множественность, шақ – время, осы шақ – настоящее время, келер шақ – будущее время*. Бұл жерде терминнің тұлғалық түрі емес, сол терминнің ұғымын білдіретін сөздердің бір-біріне аударылып алынған сияқты болып тұруына назар аударған жөн. А. Байтұрсынұлының лингвистикалық терминдер жүйесінде мұндай калька типтес атаулар өте аз, басым көпшілігі белгілі бір ұғымды қазақша өзгертіп атау болып келеді. Ғалымның осындай тұтас терминдер жүйесін қалыптастыруы – оның қазақ тіл білімінің терминологиясын жасаушы екендігінің дәлелі бола алады.

Сонымен қатар оның жазып қалдырған мақалалары мен “Тіл-құрал”, “Тіл-жұмсар” тәрізді еңбектерінде кездесетін *программа, фонетика, морфология, синтаксис, дума, школа, председатель, министерство* сияқты сөздерін қарастыра келе, оның өзге тілдің (әсіресе орыс тілінің) сөздік қорындағы керекті сөздерді пайдаланудан реті келгенде қашпағанын аңғарамыз. Сондай-ақ ана тіліміздің сөздік құрамына бұрыннан кірігіп, байырғылардың қатарына қосылған *оқу, білім, мектеп, кітап, өнер* т.б. тәрізді араб сөздерін де терминдік материал есебінде жиі пайдаланып отырады.

Ахмет Байтұрсынұлының бұрын қазақ құлағы естімеген жаңа сөздерді (зат есім, есімдік, септік, етістік, бастауыш, анықтауыш, демеулік, бейнелеу, кейіптеу, бернелеу, заманхат т.б.) ұсынуының немесе мағыналарын ауыстырып, байырғы сөздерді (жалғау, жұрнақ, жақша, ұяң дыбыс, қатаң дыбыс, түбіршік тіл, жалғамалы тіл, қопармалы тіл, шумақ тармақ, бунақ, буын, асыл сөз, көсем сөз т. т.) пайдалануының бір себебі осында.

Екіншіден, термин үшін жаңадан сөз (тұлға) жасауға немесе төл сөздің мағынасын ауыстыруға қолайлы нәрсе - сол тілдің, бұл жерде қазақ тілінің, өз сөздік қоры, ана тілінен пайда болған сөздер (жасандысы да, мағынасы ауыстырылғандары да) сол халықтың жұртшылығына әлдеқайда түсініктірек болады; ұғымдар парадигмасын көрсетуге біркелкі тұлғалық жүйені (*әсерлеу, меңзеу, жорғақ «рифма», ырғақ «ритм»* сияқты сөздерді) пайдалануға ана тілі сөздерінің түбірлері қолайлы болып келеді.

Міне, А. Байтұрсынұлының терминология саласында «қазақылыққа» бой ұруының тағы бір себебі осында деп білеміз.

Үшіншіден, А. Байтұрсынұлының термин жасаудағы мақсаты ғылымның ең төменгі сатысы - мектеп оқулықтарының мұқтажын толтыруды көздегені. Ал бастауыш деңгейдің мектеп оқулықтары, қажеттіліктері ғылымның толық өзі емес, бастамасы, дәлірек айтсақ, ғылымнан гөрі білім саласына қызмет ететін құралдар екендігі белгілі.

Бүгінгі «қазақ тіл білімі» саласы үлкен ғылымның бір тармағы болып саналатындықтан, осы саланың алғашқы танымдары, терминдері, танытылуы (ұсынылуы) мектеп оқулықтарынан, оның ішінде А. Байтұрсынұлы дүниеге әкелген «Тіл – құралдардан» басталады.

Қазақ тілінің фонетикалық, грамматикалық құрылымын ғалым кімдерге танытып отыр, міне, бұл бәрінен маңыздырақ. Бұл білім саласы бастауыш мектеп балаларына үйретілімек. Зиялы қазақ мектептерінің пайда болуының өзі үстіміздегі ғасырдың 10-жылдарынан басталса, тіл таныту терминдері, мектеп оқулығы дегеннің өзі халыққа тосын, бұрын біліп-кермеген дүниесі болды (бұл жайында А. Байтұрсынов өзі жазған) және олар 7-8 бен 10-12 жастағы ауыл балаларына ұсынылады, сондықтан А. Байтұрсынұлы шағын болса да білім-ғылымның бұл саласын жас өспірімдердің ана тілінде түсінікті етіп, баяндауға міндетті еді, оларға жат болса да, бейтаныс ұғым атауларын қазақша ұсынуға мәжбүр болды.

Зат есім, сын есім, бастауыш, баяндауыш, етістік, есімдік, жақша, үтір сияқты сөздерді балалар жатсынбай қабылдайтынын сөздер. Тіпті бұл күнде тілдің «фонетика», «морфология», «синтаксис» деп атап жүрген құрылымдық бөліктерін ғалым алғашқы жылдары (1914-1922) «Қазақ тілінің сарфы» деп, 1923 жылдардан бастап «Дыбыс жүйесі һәм түрлері», «Сөздің жүйесі һәм түрлері», «Сөйлем жүйесі һәм түрлері» деп берген. Әрине, мектеп табалдырығын енді аттаған балалардың өздері түгіл, ата-әжелерінің, әке-шешелерінің хабары жоқ білім-ғылым тарауларын «фонетика», «морфология», «синтаксис» деп танытқаннан гөрі, «дыбыс жүйесі», «сөз жүйесі» деп атау әлдеқайда түсініктірек, таныстау болары даусыз екенін сол кездің ғалымдары жақсы сезген.

Қорыта келгенде, оның термин жасаудағы өнегелік үлгісі күні бүгінге дейін маңыздылығын жоғалтқан жоқ. Әсіресе, тілдің барлық сыр-қырын, амал-тәсілін сарқа пайдалануда А. Байтұрсынұлының салған жолы - таптырмайтын үлгі. Осы аз ғана қысқаша мәлімдемеден қазақ тіл білімінің соның ішінде қазақ терминологиясының негізін салған А. Байтұрсынұлы деп түйін жасауға әбден болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Байтұрсынұлы А. және қазақ филологиясы мәселелері. Конференция материалдары мен тезистері. Алматы. Арыс, 2004.
2. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы, 1992.
3. Байтұрсынов А. Ақ жол. – Алматы, Жалын, 1991.

Исмайлова Р.Н.,

Қарағанды «Болашақ»

университетінің аға оқытушы

Қазақ терминологиясының кешегісі мен бүгінгі жайы

Тіліміздің ұлттық терминқорын қалыптастыруда тілдік және тілден тыс факторларға байланысты өзге тілдерден дайын атауларды көбірек қабылдап келгеніміз белгілі. Әсіресе, өткен ХХ ғасырдың 30-жылдарынан бастап, орыс тіліне негізделген кеңестік терминқор қалыптастыру мақсаты көзделгендіктен, еуропа халықтарының тілдеріндегі атауларды орыс тіліндегі қалпында өзгертпей қабылдап келдік. Жетпіс жылдай осы бағыттан таймағандықтан, термин қабылдау арқылы сыртқы көздің есебінен атаулар қорын қалыптастыру бізде дәстүрге айнала бастады. Алайда осы терминқор қалыптастырудың сыртқы көзін пайдалануда сол отызыншы жылдарға дейінгі қазақ зиялылары түгелге дерлік басқа пікірде болды. Солардың қатарында жат сөздерді қабылдау, тіліміздің дыбыстық-құрылымдық ерекшеліктеріне сәйкестендіріп жазу туралы сонау жиырмамыншы жылдары-ақ арнайы еңбек шығып, қолға алынған болатын. (1)

Қазіргі қазақ терминографиясының жағдайында баспадан жарыққа шығып жатқан сөздіктердің сапасы мен қызметіне, олардың терминдерді реттеп беру, дефинициясын ашып беру дәрежесіне ғылыми-көпшілік қауымның, ғалымдардың көңілдері толмай жүргендігі, әр сөздік түрінің өз қызметтерін орынды, талапқа сай орындай алмай келе жатқандығы кім-кімге де жаңалық болатын құбылыс емес.

Бүгінгі таңда дамыған, марқайған, кемеліне келген ұлттық әдеби тілдердің көп белгілерінің бірі – сол тілдегі ғылыми стильдің қалыптасуы болып саналады. Басқаша айтқанда, әдеби тілдің әдебилігі мен толыққандылығы «ғылым мен техника» тілі деп аталатын «кіші тілдің» («языковая подсистема» мағынасында) әлеуметтік қызметіне байланысты болса керек.

Диалектологтарымыз қанша жыл ұдайы зерттеп келе жатса да, біз әлі күнге дейін қазақ тіліндегі диалектизмдердің жалпы санын дәл айтып, саралап бере алмаймыз және ол мүмкін де емес. Зерттеген сайын жалпыхалықтық тіл байлығының көзі ашыла беретіндігін көріп отырымыз. Жергілікті ерекшеліктердің көбісі сол өлкедегі елдің өмір тіршілігіне,

кәсібіне, өзіндік салт-дәстүріне байланысты. Жүйесін тауып пайдалана білсек, олар да өз асылымыз. Қазақы сөйленістерінде кәдеге жарайтын, тіліміздің баюына қажетті, ал әдеби тілде баламасы жоқ сөздер кездеседі. Мысалы, мал егіз тапса, егіз дейміз, үшеу, төртеу тапса, оны бір сөзбен айтатын әдеби сөз жоқ. Ал, Ақтөбе, тағы басқа облыстарда мұны үшен (үшем), төртен дейді. Сондай-ақ Семей облысында ұжым сөзі сияқты сөйленістік атаулар бар. Қазір ұжым сөзі коллектив сөзінің аудармасы ретінде ұлттық терминқорымызға енді. Әдеби тілімізді байытатын осындай сөздерді орнықтыруға, қалыптастыруға тиістіміз.

Жергілікті халық тілінің байлығын пайдалануда бізде әлі күнге дейін әр түрлі пікірлер бар.

Қазақ диалектологиясы – тіл білімінің басқа салаларымен салыстырғанда кейін пайда болған, іргетасы кейіннен қаланған сала. Бұл саланы зерттеу ісі 1940 жылдардан бастап қана қолға алына бастады. Бұл салада алғашқы еңбек жазғандар С.А. Аманжолов пен Ж.Д. Досқараев болатын. (2)

Тіл байлығымыздың үлкен бір саласы — ғылыми-техникалық терминдер, бірақ олар қолданысы жағынан біршама шектелген. Қазақ тіліндегі терминологиялық сөздіктердің тізімін алып көрсек, тек Қазан революциясынан кейінгі кезеңде шыққандары 80-нен асады. Осы сөздіктерде қамтылған салалық терминдердің жалпы саны, орыс және интернационалдық терминдер мен қазақ тілі негізінде жасалған терминдерді қоса есептегенде, бүгінгі таңда қазақ тілінің байырғы, яғни төл сөздерінің санынан асып бара жатыр, термин атаулының саны төлтума өз сөздерімізден көп. Ол – қазақ тілінің үлкен мүмкіндіктерін көрсететін нәрсе. Ол – тілдің дамып жатқандығын байқататын нәрсе. Әдебиеттің даму үрдісіне орай, тіл де күрделілене береді. Тіл эманда халықтың дамуымен тарихтың шеруімен, белгілі оқиғаларға орай байып отыруы керек. Жаңа ұғымдар, жаңа терминдер қалыптасуы керек. Ал, жаңадан еніп жатқан сөздердің бәрін өзімізден табу мүмкін емес. Бірақ үнемі балама табу да шарт емес.

Бұл нені көрсетеді? Жер бетінде ауыс-түйісі жоқ тіл кездеспейді. Бірақ заңды түрдегі ауыс-түйістің де белгілі шегі болады. Ал сыртқы әсер күшейген сайын тіл өз еркінен айырыла береді. Бұл, әрине, өз алдына қаралатын жеке мәселе. Дегенмен тілімізге күн сайын, апта сайын жүздеп, мыңдап еніп жатқан термин-атауларға тіліміз, оның сөздік қоры бейтарап қала алмайды. Оларды біз қабылдауымыз керек және тіл байлығына айналдыру үшін өз тіліміздің ішкі заңына бойсұндыра, оған үйлестіре

қабылдауымыз керек. Сонда ғана шеттен енген ауыс-түйістер тілімізге етене сіңісіп, өз сөзіміздей болып кетеді.

XXI ғасыр – әлемдік мәдениет пен ғылым-білімнің дамып, сарапқа салынып жатқан қарбаласы, берері көп ғасыр. Әлемнің озық білімін үйрену үшін, өз жетістіктерімізді көрсетіп, дәріптеу үшін тілді меңгерудің маңызы зор.

Алайда мәселенің байыбына тереңірек бару үшін «әдеби тіл» мен «ғылым тілінің» арақатынасын, қалыптасу жолы мен даму процесін анықтап алған жөн. Ең алдымен айтарымыз: «ғылым тілі» мен «ғылыми тіл» деген ұғымдар өзара байланысты болса да, екеуі бір емес. «Ғылыми тіл – әр саладағы ғылымның өзіне ғана тән тілдік ерекшеліктерінің белгілі жүйесі, қолданыс тәсілдері. Бұл терминді көбінесе «ғылыми стиль» деп те атайды. «Ғылыми тілге» қарағанда «ғылым тілінің» мағынасы әлдеқайда кең, ауқымы зор. Өйткені «ғылым тілі» деген ұғым жалпы әдеби тілдің атқаратын әлеуметтік-қоғамдық қызметінің үлкен бір саласын қамтиды. Бұл сала ғылыми-техникалық прогрестің шарықтап дамуына байланысты қанатын кең жайып, тамырын тереңдете түседі, өзі де дамиды, жалпы әдеби тілімізді де кемелдендіре түседі. Басқаша айтқанда, қоғам өміріне ғылыми-техникалық прогресс қаншалықты қажет болатын болса, сол қоғам мүшелеріне қызмет етіп отырған ғылым тілі де соншалық қажет.

Осы арадан келеді де, жалпы жазба әдеби тіл мен ғылым тілі өзара байланыса, астарласа дамиды, қалыптасатын құбылысқа айналады. Әдеби тілдің құрамында ғылым тілінің пайда болуы оның қоғамдық қызметі мен қолданыс аясын кеңейту қажеттілігінен туады да, бұл оның төрт құбыласы тең дербес тіл ретінде өмір сүруінің бірден-бір кепілі болып саналады. Әдеби тілдің құрамында ғылым тілінің белгілі бір себептермен қалыптаса алмауы немесе қалыптасса да, ғылыми қауым тарапынан кең қолданыс таппай, қалың көпшіліктен оқшау тұруы, сайып келгенде, әдеби тілдің қоғамдық мәртебесіне нұқсан келтіреді. Басқаша айтқанда, ғылым тілі қалыптаса алмаған әдеби тілді толыққанды әдеби тіл деп айтуға болмайды. Сондықтан да ғылым тілінің қалыптасуын, ғылымның жан-жақты дамуына сай жүйелене, жетіле түсуін әдеби тілдің әдебилігі мен әмбебаптылығының шартты белгісі деп қараған жөн.

Айта кету керек: тіл саясатындағы кейінгі уақытта жүз берген жаңа бетбұрыстарға байланысты терминология саласында аталмыш принциптің жаңғыра бастауы байқалады, ертеде әрі асығыс, әрі замана ағымына қарай балама іздеп әуре болмай-ақ алына салынған көптеген термин атаулар тіл тәжірибесінде Қазмемтерминкомның талқылап, бекітуін

күтпей-ақ газет-журнал беттерінде қолданыла бастады. Әдетте, мұндай жағдай теорияның практикадан кешеуілдеп кейін қалуынан болады.

Сондықтан өзге тілдегі терминдердің дәл баламасын табудың мүмкіндігі табылмаған немесе балама табуды қажет етпейтін эпонимдер (адам аттарымен аталған) мен таңба терминдерді, әлемнің көптеген тілдерінде қолданылып жүрген кейбір кең тараған терминдерді өз тіліміздің дыбыстық-құрылымдық табиғатына сәйкестендіріп қабылдау-өзге тілдерден термин қабылдаудың негізгі шарттары болып табылады.

Терминология дамуының осыған дейінгі кезеңінде тілімізге қабылданып, арнаулы салалардың көпшілігінде орнығып, білім беру мен ғылым тілінде, мамандардың кәсіби қарым-қатынасында қолданылып жүрген мындаған кірме атауларының бәріне балама табамыз, аударамыз десек, жүзеге асатын мақсат қойдық деуіміз қиын болар. Тілдердің даму тарихы мен жалпы тілдік заңдылықтардан хабары бар мамандардың ешкімнен сөз алмайтын, ерекше тіл боламыз демесі де анық.

А. Байтұрсынұлы: «Жаппай қолданылатын әлемдік терминдер қабылдана алады, бірақ олар қазақ тілінің табиғатына сәйкес өзгертілуі керек.» деген болатын.

Академик Ә. Қайдар «интернационалдық терминдер мен атаулар қазақ тілінің өз ерекшеліктеріне икемдеп қабылдау қажет» деп атап көрсетеді. (3)

Кезінде А. Байтұрсынұлы, Х. Досмұхамедұлы, Е. Омарұлы, Н. Төреқұлұлы сияқты алаш зиялыларының бұл ұстанымдары арадағы 70-80-жылды есептемегенде бүгін де көптеген тілші ғалымдар тарапынан қолдау тауып отыр. Сондықтан да Ахмет Байтұрсынұлы мен Елдес Омарұлы жасаған, 30-жылдарға дейін ұлттық терминқорымызды қалыптастыруда алаш зиялылары басшылыққа алған қағидаттарға қайта оралып отырмыз. Ұлт тіліндегі термин шығармашылығын дамытып, әлемдік ғылымның жетістігін бейнелейтін термин сөздерімізді тіліміздің өз заңдылықтарына сәйкес жазып, қоғамдық өміріміздің барлық салаларындағы қарым-қатынасымызды қамтамасыз ететін ұлттық терминқор қалыптастыратын жасампаз ұлт боламыз десек, басқа жол таңдау қиын. Араға қаншама уақыт салып барып Ахандарға оралып, солар жасаған қағидаттарды қайта жаңғыртып, соған негізделген қағидат қалыптастырсақ деп, бағдар белгілеп, жол таңдауымыздың басқа себебі де, негізі де жоқ.

Егер біз ғылымның барша жаңалықтары мен табыстарын ең алдымен адамның, халықтың игілігіне қажет дүние деп танысақ, бұл арадағы тілдің атқаратын орасан зор қызметін де ұмытпағанымыз жөн. Өйткені қандай

ғылым болмасын халыққа қызмет ету үшін сол халыққа етене жақын, түсінікті тілде дамуы тиіс. Бұдан, әрине, басқа тілде білім алуға болмайды деген пікір тумаса керек. Дегенмен орта мектептерді ана тілінде бітірген жастардың жоғары білім мен мамандық алуды сол тілде жалғастыруы өте тиімді болар еді, өйткені тіл тосқауылы («языковой барьер» мәнінде) әрқашан да білім сапасына, мамандық игеруге жағымсыз әсер етеді.

Жасыратыны жоқ, қазіргі таңда әлем халықтары арасында алуан түрлі пікірлерге арқау болып отырған. Құбылыс – жаһандану үдерісі. Саны аз ұлттар өз тілі мен діліне, дініне берік тұғырнама орнатып, осы орайда қыруар шаруа тындырмаса, алпауыт елдерге жұтылып, өз болмысынан айрылып қалатыны тарихта баяғыда-ау дәлелденген, себебі, жаһандануға тән нәрсе-материалдық игіліктердің бірінші кезекке шығып, руханият дүниесінің кейінге ысырылатыны. Сондықтан да осы жайтты басты назарда ұстасак, ұлттық терминдерді қалыптастыру төңірегінде ойласар жайттар баршылық.

Әдебиеттер

1. Ш. Құрманбайұлы «Қазақ терминологиясы дамуының ғылыми қағидағтары». Алматы, 2004.
2. Ә. Қайдар «Қазақ тілінің өзекті мәселелері». Алматы, 1998.
3. Ғ. Қалиев, Ш. Сарыбаев «Қазақ диалектологиясы». Алматы, 2002.

*Саян Досаров,
Қазақстан Республикасы
Көлік және коммуникация министрлігінің
Құжаттамалық қамтамасыз ету және
мемлекеттік тілді дамыту департаменті
Мемлекеттік тілді дамыту басқармасының Бастығы*

Көлік-коммуникация кешенінде терминдерді біріздендіру мәселелері

Әр саланың өз термині бар. Сол терминдерді қолдану арқылы белгілі бір саланың бағыт-бағдары анықталады. Мән-мағынасы айқындалып, сол саладағы терминологияның одан әрі даму процесі жүйелену арқылы қалыптасады. Мұндай ғылыми ұғымдарды пайымдау жолында ұлттық терминологияның тереңнен тамыр салуына қажеттілік туындайды. Сол себепті, көлік-коммуникация кешенінде терминдерді біріздендіру мәселелері де өзектілігімен ерекшеленіп отыр.

Егеменді еліміздің өркендеуі жолында көлік және коммуникация жүйесі әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан өте қажетті сала болып табылады. Азаматтарды жұмыспен қамту барысы да бұл салада кеңінен қолға алынған. Мәселен, қазақтың күре тамыры темір жол, авто жол, әуе кеңістігі, теңіз көлігі бағыттарында жүздеген, мыңдаған адамдар еңбек етіп отбасыларын қанаттандыруда. Оған қоса, туған-туыс пен дос-жаранның қарым-қатынасы да осы көліктер арқылы жүзеге асырылады. Айта берсе қалың парақтың бетін алып, ұзақ әңгімеге арқау болар тақырып.

Осы көлік саласына мемлекеттік тілді енгізу шаралары қарқынды дамып, ойдағыдай жалғасын табуда. Яғни, Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 30 мамырдағы №127 Жарлығын орындау мақсатында Қазақстан Республикасы Көлік және коммуникация министрінің «Қазақстан Республикасы Көлік және коммуникация министрлігінде іс қағаздарын мемлекеттік тілде жүргізуге көшу туралы» 2007 жылғы 27 желтоқсандағы №312 бұйрығына қол қойылды. Осы бұйрыққа сәйкес Министрлік пен оның құрылымдық бөлімшелері, сондай-ақ көлік-коммуникация кешенінің ұйымдары мен кәсіпорындары 2008 жылғы қаңтардан бастап іс қағаздарын мемлекеттік тілде жүргізуге көшті. Содан бері көптеген жұмыстар атқарылып келеді. Мемлекеттік

тілді енгізу барысындағы басты бағыттардың бірі ұлттық терминді қалыптастыру үшін біршама маңызды шаралар қолға алынып отыр.

Министрлікте бірыңғай терминологияны әзірлеу жөніндегі жұмыс тобы құрылды. Мемлекеттік терминология комиссиясына талқылауға ұсыну үшін қызметте қолдануға қиындық тудыратын терминдік сөздерді жинай бастады.

Министрліктегі бірыңғай терминологияны әзірлеу жөніндегі жұмыс тобының жұмысын жетілдіру мақсатында 2009 жылғы

14 сәуірде «Қазақстан Республикасы Көлік және коммуникация министрлігінде бірыңғай терминологияны әзірлеу жөніндегі жұмыс тобын құру туралы» Жауапты хатшының 2008 жылғы 23 маусымдағы №299 бұйрығына толықтырулар мен өзгерістер енгізу туралы Жауапты хатшының №180 бұйрығына қол қойылды. Ағымдағы жылдың 22 мамырында жұмыс тобының кезекті отырысы өтіп, онда Көліктік бақылау комитетінің ішкі сөздіктер жинағы талқыланды. Жақында, аталған комитет өздерінің ішкі қолданысқа енгізілетін сөздіктерін жарыққа шығаруды жоспарлап отыр.

Осындай ішкі қолданысқа арналған сөздіктерді Министрліктің Автомобиль жолдары, Азаматтық авиация, Көлік және қатынас жолдары комитеттері де қолға алып, өз бағыттарында пайдаланып жүрген терминдер сөздігін шығару арқылы көлік-коммуникация кешенінің терминдерін біріздендіру мәселелеріне қомақты үлес қосарға бел буды.

Сондай-ақ, аталмыш Жұмыс тобының алдында тұрған үлкен бір жұмыс көлік саласына қатысты «Қазақавтожол» РМК, «Қазавтокөлік» АҚ, «Эйр Астана» авиакомпаниясы» АҚ ұсынған терминдер жинақтарын талқылау болып табылады. Сол себепті, былтырғы жұмыс тобының құрамын жаңартып, іскери жағынан тиімділігін арттыру шаралары қолға алынууда.

Ал, «Кеме қатынасының тіркелімі» мемлекеттік мекемесінен 2008 жылғы 10 қыркүйекте Министрліктің Мемлекеттік тілді дамыту басқармасына жолданған №708 хатында көтерілген мәселелердің бастысы мекеменің атауындағы «Тіркелім» сөзінің орнына «Регистр» сөзін аударусыз қалдыру өтініші қаралды. Дегенмен, бұндай халықаралық терминге өзгеріс енгізуге біздің басқарманың құзырлы еместігін ескере отырып, Тіл комитетіне аталмыш хатты жолдаған болатынбыз. Жақында, атап айтсақ, 2009 жылдың 5 маусымында №10-02-04/799 хатымен жіберген Тіл комитетінің жауабында «Кеме қатынасының тіркелімінің» өтініші ғылыми тұрғыдан сараптамадан өткізу үшін А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтына жолдағанын айтып, сол хаттың көшірмесін қоса

берген. Сонымен, қорыта айтқанда, «Регистр» сөзін баламалау немесе сол қалпында қалдыру мәселесі өз жалғасын табуда. Ендігі кезекте, аталмыш институттың ғылыми пайымдамасын күтіп отырмыз. Осындай жүйелі қалыптасқан жұмыстардың нәтижесі де алыста емес.

Терминологияны біріздендіру мақсатында көлік-коммуникация кешенінің ұйымдары мен кәсіпорындарының мемлекеттік тілді енгізумен айналысатын мамандарын Министрліктің Мемлекеттік тілді дамыту басқармасынан тағылымдамадан өтуді жүйелендіру шаралары жүргізілуде. Яғни, 12-16 мамыр аралығында Қызылорда облысының «Қорқыт ата» әуежайы» акционерлік қоғамының қазақ тілі маманы біліктілігін жетілдіру үшін Министрліктің мемлекеттік тілді енгізу жұмыстарымен танысу мақсатында тағылымдамадан өтті. Оған көптеген әдістемелік көмек көрсетіліп, оқыту құралдарымен, сөздік кітаптармен, электрондық сөздіктермен қамтамасыз етілді. Осындай тағылымдамадан өту мемлекеттік тілді енгізу мен дамытудың бір бағыты деп санаймыз.

Министрліктің мемлекеттік тілде құжат дайындауда бірізділікті қалыптастыруға қолайлы әдіс екенін сезіне отырып, көлік-коммуникация кешенінің тіл мамандарымен тығыз байланыс орнату жоспарлы түрде өз жалғасын табуда.

Үстіміздегі жылдың 12-22 мамыр аралығында Министрліктің Тілдерді қолдану мен дамытудың 2009-2010. жылдарға арналған іс-шаралар жоспарының 8-тармағына сәйкес Құжаттамалық қамтамасыз ету және мемлекеттік тілді дамыту департаменті мен Ақпараттық технологияларды дамыту басқармасы бірлесе отырып, Министрлік қызметкерлерінің жұмыс компьютерлеріне ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі Тіл комитетінің тапсырысы бойынша жасалған, бекітілген терминдердің Қазақша-орысша, Орысша-қазақша сөздігі (Ш.Құрманбайұлы, Алматы, Сөздік-Словарь, 2004) және Қазақ тілін дербес компьютерлерде кешенді қолдану жүйесі (Sanasoft, 2006), сонымен қатар, «АлтынСофт» компаниясының Қазақша-орысша-қазақша мемлекеттік қызметкерлерге арналған электрондық сөздігі сияқты орысша-қазақша, қазақша-орысша сөздіктердің электрондық нұсқасын орнату шараларын жүргізді. Министрліктің штат кестесіне сай қызметкерлердің жалпы саны – 385 адамды құрайды. Электрондық сөздіктер барлық компьютерлерге орнатылды. Осы шаралардың тиімділігі қызметкерлердің мемлекеттік тілде құжат дайындау барысында сапасының артуына септігі тиеді. Содан кейін, хатты аударып отырып, электрондық сөздіктегі әр термин сөздерді жаттау арқылы мемлекеттік тілді меңгеруін жетілдіреді.

Әйткенмен, көлік саласына мемлекеттік тілді енгізу арқылы терминологияны біріздендіру мәселелерін шешу барысында кемшіліктер де жеткілікті. Әсіресе, темір жол мен теңіз көлігіне, және де әуе кеңістігіне қатысты терминдердің зерттелмеген жақтары көп. Оған ғылыми тұрғыдан зерделеу қажет екенін де сезіне отырып, келешекте көлік саласына мамандар даярлап отырған жоғары және орта оқу орындарымен тығыз байланыс орнату көзделіп отыр.

Бүгінгі таңда, Министрліктің Мемлекеттік тілді дамыту басқармасы алдына қойып отырған басты міндеттердің сапалы іске асырылуын назарда ұстауда. Яғни:

- комитеттердің ішкі сөздіктерін дайындау;
- көлік-коммуникация кешені тіл мамандарының Министрлікте тағылымдамадан өтулері;
- мемлекеттік тілді үйрену курсынан сертификат алған қызметкерлердің құжатты мемлекеттік тілде әзірлеу сапасына бағалау жүйесін қалыптастыру;
- комитеттерде мемлекеттік тілді енгізумен тікелей шұғылданатын топ құру;
- салалық терминдерді біріздендіру мақсатында алдағы уақытта терминологиялық сөздікті шығару күн тәртібінде тұр.

Қорыта айтқанда, Қазақстан Республикасы Көлік және коммуникация министрлігінде және көлік-коммуникация кешенінде терминдерді біріздендіру мәселесін нақты іс-қимыл арқылы шешу үшін сүбелі үлес қосуға күш салудамыз.

Терминтану әлемнің көптеген елдерінде ғылымның бір қатар салаларымен тығыз байланыста дамып, қалыптасып келе жатқан кешенді ғылыми пән. Оның өзіне тән ұғымдар жүйесі, зерттеу пәні мен нысаны, сала ұғымдарын білдіретін жүздеген атаулары бар. Терминология мәселелерін арнайы зерттейтін терминтанушы ғалымдармен қатар, терминологиялық жұмыстарды жүргізу барысында түрлі сала мамандары осы ұғымдардың атауларымен танысып, олардың мағыналары білулеріне тура келеді. Сондықтан, терминтанушыларға, терминшілер мен терминологиялық жұмыстарға әр түрлі дәрежеде қатысы бар өзге сала мамандарының да қажетіне қарай пайдалану үшін (филология ғылымдарының докторы, профессор Шерубай Құрманбайұлының авторлығымен жарияланған «Терминтану сөздігі» Қарағанды, 2009. 145 бет. бойынша) терминтану пәнінің негізгі терминдердің орысша-қазақша сөздігі беріліп отыр. Хабаршының келесі санында терминтану атауларының түсіндірме сөздігін жариялау жоспарланып отырғанын хабарлаймыз. Бұл терминтану ұғымдарының атауларын түрлі ғылыми еңбектер мен сөздіктерден дербес пән терминдері ретінде бірнеше жыл жинақтап, олардың көпшілігінің қазақша баламаларын жасап, мағыналарын түсіндіріп, жүйеге түсіріп ұсынылып отырған қазақ тіліндегі алғашқы сөздік. Ұсынылып отырған терминтану атауларының 90 пайыздайының қазақшасы алғаш жасалып отырғандықтан, оларды көпшілікке таныстырып, терминжүйені жетілдіре түсу үшін мамандардың ұсыныс-пікірлерін жинақтау да өте маңызды.

ТЕРМИНТАНУ ТЕРМИНДЕРІНІҢ ОРЫСША-ҚАЗАҚША СӨЗДІГІ

А

Аббревиатурный термин – қысқарған термин

Аббревиатурный терминологический элемент – қысқарған терминбөлшек

Абсолютная интернационализация терминов – см. Полная интернационализация

Абсолютная мотивированность – толық уәжділік

Абсолютная однозначность термина – терминнің толық бірмағыналылығы

Абсолютная синонимия терминов – терминдердің толық синонимділігі

Абстрактность терминов – терминдер дерексіздігі (абстракттілігі)

Австрийская терминологическая школа – см. Венская терминологическая школа

Австро-германская терминологическая школа – Австрия-германия терминтану мектебі

Автоматизированная система информационно-терминологического обслуживания – ақпараттық-терминологиялық қызмет етудің автоматтандырылған жүйесі

Автоматизация терминологических работ – терминологиялық жұмыстарды автоматтандыру

Автор термина – термин авторы

Авторская терминология – авторлық терминология

Авторский термин – авторлық термин

Административно-политический термин – әкімшілік-саяси термин

- Акронимный термин** – әріптік қысқартылған термин
- Активное овладение терминологией** – терминологияны белсенді меңгеру
- Акцентологический вариант термина** – см. Фонетический вариант термина
- Аллотермины** – см. Термины-варианты
- Алфавитно-гнездовой терминологический словарь** – әліпбилік-ұялық терминологиялық сөздік
- Алфавитный терминологический словарь** – әліпбилік терминологиялық сөздік
- Анализ терминологии** – терминологияны талдау
- Антонимия терминов** – терминдер антонимділігі
- Апробация терминосистем** – терминжүйені сынақтан өткізу
- Ареал термина** – термин аумағы
- Ареальные дублеты** – аймақтық дублеттер
- Ареальный термин** – аумақтық термин
- Архаический термин** – см. Устаревший термин
- Архитектурный термин** – сәулет термині
- Аспектные синонимы** – аспектілік синонимдер
- Ассоциативная благозвучность термина** – терминнің ұқсату үндесімділігі
- Ассоциативная неблагозвучность термина** – терминнің ұқсату үндесімсізділігі

Б

- Базовый отраслевой словарь** – базалық салалық сөздік
- Базовый термин** – базалық термин

- Базовый терминологический фонд** – негізгі терминологиялық қор
- Безэквивалентный термин** – баламасыз термин
- Биологический термин** – биология термині
- Бинарное терминологическое сочетание** – см. Двухкомпонентный термин
- Благозвучность термина** – термин үндесімділігі
- Большая терминосистема** – см. Микротерминосистема
- Ботанический термин** – ботаника термині
- Буквальное значение термина** – терминнің дәлме-дәл мағынасы
- Буквенная длина термина** – см. Знаковая длина термина
- Бытовой термин** – тұрмыстық термин

В

- Валентность термина** – термин валенттілігі
- Вариантность термина** – термин вариантылығы
- Вариативность термина** – см. Вариантность термина
- Введение термина в текст** – терминді мәтінге кірістіру
- Ведущий термин** – см. Основной термин
- Венская терминологическая школа** – Вена терминтану (терминология) мектебі
- Величина терминологии** – терминология көлемі
- Вертикальный терминологический ряд** – тік терминологиялық қатар
- Верхний предел термина** – терминнің жоғарғы шегі
- Взаимозаимствование терминов** – өзара терминалмасым
- Видовой термин** – түртермин

- Внедренность термина** – терминнің қолданысқа енгендігі
- Внутренняя унификация** – тілішілік біріздендіру
- Внутренний термин** – ішкі термин
- Внутригнездовой термин** – ұяшілік термин
- Внутриязыковая координация терминологии** – терминологияны тілішілік үйлестіру
- Военный термин** – әскери термин
- Возраст терминологии** – терминология жасы
- Волновое развитие терминологии** – терминологияның толқынды дамуы
- Воронежская терминологическая школа** – Воронеж терминтану мектебі
- Время появления термина** – терминнің пайда болу уақыты
- Время исчезновения термина** – терминнің жойылу уақыты
- Вторая степень терминологизации** – терминденудің екінші дәрежесі
- Вторичная терминологизация** – с. Транстерминологизация
- Выбор термина** – термин тандау
- Выборочный терминологический контроль** – ішінара терминологиялық бақылау
- Выделение терминов** – терминдерді бөлу
- Высокочастотный термин** – см. Употребительный термин
- Вышестоящий термин** – см. Родовой термин

Г

- Гармонизация терминологий** – терминологияны үндестіру
- Генезис терминологии** – см. История терминологии

Генетические параметры терминологии – терминологияның генетикалық өлшемдері

Генетическое родство терминологии – терминологияның генетикалық туыстығы

Гетероним – см. Термин-эквивалент

Гибридная интернационализация – жартылай халықаралықтандыру

Гибридный термин – будан термин

Гибридотермин – см. Гибридный термин

Гипероним – см. Родовой термин

Гипоним – см. Видовой термин

Глубина термина – термин құралымы

Гнездовое образование терминов – ұялы терминдер жасау

Гнездовость термина – термин ұялылығы

Гносеологическая функция термина – терминнің танымдық қызметі

Гносеологическое терминоведение – гносеологиялық терминтану

Горизонтальный терминологический ряд – көлденең терминологиялық қатар

Горьковская терминологическая школа – Горький терминология мектебі

Государственный терминологический стандарт – Мемлекеттік терминологиялық стандарт

Грамматическая ассимиляция термина – терминнің грамматикалық игерілуі

Грамматическое освоение термина – см. Грамматическая ассимиляция термина

Границы термина – термин шегі

Границы терминосистем – терминжүйелер шекарасы

- Графемная часть номена** – номеннің әріптік бөлігі
- Графическая ассимиляция термина** – терминнің графикалық игерілуі
- Графическое варьирование терминов** – терминдердің графикалық варианттылығы
- Греко-латинский термин** – грек-латын термині
- Греко-латинский терминологический элемент** – грек-латындық терминбөлшек
- Громоздкий термин** – шұбалаңқы термин
- Громоздкость термина** – термин шұбалаңқылығы

Д

- Двухкомпонентный термин** – екі сынарлы термин
- Двухсловный термин** – см. Двухкомпонентный термин
- Двухсоставный термин** – см. Двухкомпонентный термин
- Двуязычная терминография** – екітілді терминография
- Деантропонимический термин** – см. Эпоним
- Действующий термин** – қолданыстағы термин
- Денотативная функция термина** – терминнің таңбаланушылық (денотативтік) қызметі
- Деривационная продуктивность термина** – см. Деривационная способность термина
- Деривационная способность термина** – терминнің сөз тудыру қабілеті
- Деривационное терминообразование** – см. Морфологическое терминообразование
- Детерминологизация** – бейтерминдену
- Дефекты терминологии** – см. Недостатки терминологии
- Дефинитивная функция термина** – терминнің анықтамалық қызметі

- Дефинитивность термина** – терминнің анықтамалылығы
- Дефиниция термина** – терминнің анықтамасы
- Дефинированность терминологии** – терминология анықтамаланғандығы
- Диалектный термин** – жергілікті термин
- Диалектный терминологический словарь** – диалектілік терминологиялық сөздік
- Диакроническая продуктивность модели термина** – терминүлгінің тарихи өнімділігі
- Диакронические параметры терминологии** – см. Генетические параметры терминологии
- Диакронический анализ терминологии** – терминологияны тарихи талдау
- Диакроническое терминоведение** – тарихи (диахронды) терминтану
- Дидактическая функция термина** – терминнің дидактикалық қызметі
- Дипломатический термин** – дипломатия термині
- Дифференцирующая функция номена** – номеннің ажыратушылық қызметі
- Длина термина** – термин ұзындығы
- Длина терминов терминологии** – терминология терминдерінің ұзындығы
- Долгосрочная стандартизация терминологии** – терминологияны ұзақ мерзімдік стандарттау
- Долгосрочное терминологическое обеспечение** – ұзақ мерзімдік терминологиялық қамтамасыз ету
- Допустимый термин** – қолдануға болатын термин
- Дублетность терминологии** – терминдер дублеттілігі
- Дублетные термины** – см. Термины-абсолютные синонимы

Е

Единообразие терминологии – терминология біркелкілігі

Естественнонаучный термин – жаратылыстану термині

З

Задачи терминоведения – терминтану міндеттері

Заимствование иноязычных терминов – см. Терминозаимствование

Заимствованный термин – кірме термин

Законы развития терминологии – см. Тенденции развития терминологии

Закрепление терминологии – терминологияны бекіту

Замененный термин – алмастырылған термин

Замкнутость терминологии – терминология тұйықтығы

Зарождение терминологии – терминологияның туындауы

Звуковая оболочка термина – см. Форма термина

Знаковая длина термина – терминнің таңбалық ұзындығы

Значение термина – термин мағынасы

Значение терминоэлемента – терминбөлшек мағынасы

И

Идеографический терминологический словарь – идеографиялық терминологиялық сөздік

Идеологическая окрашенность термина – терминнің идеологиялық боялымы

Идеологическая функция термина – терминнің идеологиялық қызметі

Идиолектный термин – см. Авторский термин

Идиоматичный термин – см. Термин-фразеологизм

Иерархичность терминологии – терминологияның сатылық байланысы

Избирательное информационно-терминологическое обслуживание – таңдамалы ақпараттық-терминологиялық қызмет көрсету

Изосемный термин – см. Равнозначный термин

Импликационное типологическое терминоведение – байланыспалы типологиялық терминтану

Инвентаризационный терминологический словарь – түгендеуші терминологиялық сөздік

Инвентаризация терминов – терминдерді түгендеу

Инвентаризационная функция терминологического словаря – терминологиялық сөздіктің түгендеу қызметі

Индивидуальная терминосистема – см. Личностная терминосистема

Индивидуализирующая функция номена – номеннің даралаушы қызметі

Индивидуальный термин – см. Авторский термин

Иноязычный термин – өзгетілдік термин

Иноязычный терминологический элемент – шет тілдік терминбөлшек

Интернациональный термин – халықаралық термин

Интернациональный терминологический фонд – халықаралық терминологиялық қор

Интернационализация терминологии – терминологияны халықаралықтандыру

Интернациональность терминологии – терминологияның халықаралықтығы

Интенция термина – терминнің интенциясы

Интернационализм – см. Интернациональный термин

- Интернациональный терминологический элемент** – халықаралық терминбөлшек
- Интерпретирование терминов** – терминдерді түсіндіру
- Информативность термина** – терминнің ақпараттылығы
- Информационная функция термина** – терминнің ақпараттық қызметі
- Информационное обеспечение стандартизации терминологии** – терминологияны стандарттауды ақпараттық қамтамасыз ету
- Информационно-терминологическая служба** – ақпараттық-терминологиялық қызмет көрсету
- Исконность терминологии** – терминологияның байырғылығы
- Исконный термин** – байырғы (төл)термин
- Искусствоведческий термин** – өнертану термині
- Историко-типологическое терминоведение** – тарихи-типологиялық терминтану
- Исторический терминологический словарь** – тарихи терминологиялық сөздік
- История терминоведения** – терминтану тарихы
- История терминологии** – терминология тарихы
- Источник терминологии** – см. Терминоисточник
- Исходный термин** – бастапқы термин
- Индивидуальная терминология** – жеке терминология

К

- Калькирование терминов** – терминдерді калькалау
- Канадская терминоведческая школа** – Канада терминтану мектебі
- Категориальная мотивированность термина** – терминнің категориялық уәжділігі

- Категоринный терминологический элемент** – санаттық терминбөлшек
- Качество термина** – термин сапасы
- Квазисинонимы** – жартылай синонимдер
- Квазитермины** – терминтәрізділер
- Квазиэквивалент** – жартылай балама
- Квантитативно-типологическое терминоведение** – квантитативті-типологиялық терминтану
- Квантитативные варианты** – квантитативті варианттар
- Квебекская терминологическая школа** – Квебек терминология мектебі
- Классификация терминологии** – терминологиялық лексиканы жіктеу
- Когнитивная терминография** – когнитивтік терминография
- Когнитивное терминоведение** – когнитивтік терминтану
- Кодификация терминологии** – терминологияны қалыптандыру
- Кодифицированная терминосистема** – қалыптанған терминжүйе
- Компактность термина** – термин ықшамдылығы
- Коммуникативная функция термина** – терминнің қатысымдық қызметі
- Коммуникативное терминоведение** – қатысымдық терминтану
- Компактный термин** – ықшам термин
- Комплексная унификация терминов** – терминдерді кешенді біріздендіру
- Компьютерная терминография** – компьютерлік терминография
- Конвенциональность термина** – терминнің шарттылығы
- Конечный терминологический элемент** – соңғы терминбөлшек
- Конкретность терминов** – терминдер нақтылығы
- Конструирование терминосистем** – терминжүйені құрастыру

- Контекстное значение термина** – терминнің контекстік мағынасы
- Контекстуальная вариантность термина** – терминнің контекстік варианттылығы
- Контекстуальная независимость термина** – терминнің контекске тәуелсіздігі
- Контенсивно-типологическое терминоведение** – контенсивті-типологиялық терминтану
- Контрастивная терминология** – контрастивті терминология
- Концептуальная целостность термина** – терминнің концептуалдық тұтастығы
- Координация терминологии** – терминологияны үйлестіру
- Координация терминологических исследований** – терминологиялық зерттеулерді үйлестіру
- Координация терминологической работы** – терминологиялық жұмысты үйлестіру
- Корректировка дефиниций** – анықтаманы түзету
- Корневой термин** – түбір термин
- Корневой терминологический элемент** – түбір терминбөлшек
- Краткий терминологический словарь** – қысқаша терминологиялық сөздік
- Краткость термина** – термин қысқалығы
- Критерии отбора терминов** – терминдерді іріктеудің өлшемдері (критерийлері)
- Л**
- Лаконизм термина** – см. Краткость термина
- Ламинарное развитие терминологии** – терминологияның қалыпты дамуы

- Латинский термин** – латын термині
- Латинистический термин** – латын негізді термин
- Левая граница термина** – терминнің сол шекарасы
- Лексемный терминологический элемент** – сөз терминбөлшек
- Лексико-семантическая адаптация** – см. Лексико-семантическая ассимиляция терминов
- Лексико-семантическая ассимиляция терминов** – терминдердің лексика-семантикалық игерілуі
- Лексико-семантические параметры терминологии** – терминологияның лексика-семантикалық өлшемдері
- Лексическая длина терминов** – терминдердің лексикалық ұзындығы
- Лексическая мотивированность термина** – терминнің лексикалық уәжділігі
- Лексическая сопряженность терминов** – терминдердің лексикалық ұштастығы
- Лексический вариант термина** – терминнің лексикалық варианты
- Лексический статус термина** – терминнің лексикалық мәртебесі
- Лексико-семантический способ терминообразования** – см. Семантическое терминообразование
- Ленинградская терминологическая школа** – Ленинград терминология мектебі
- Линейная модель термина** – терминнің желілік үлгісі
- Лингвист-терминовед** – см. Терминовед
- Лингвистическая нормализация терминов** – см. Оптимизация терминов
- Лингвистическая системность терминологии** – терминологияның тілдік (лингвистикалық) жүйелілігі
- Лингвистический термин** – тіл білімі термині

Личностная терминосистема – тұлғалық терминжүйе

Логико-терминологическая работа – логика-терминологиялық жұмыс

Логическая системность терминологии – терминологияның логикалық жүйелілігі

Логико-понятийное моделирование терминов – терминдерді логикалық-ұғымдық моделдеу

Ложная мотивированность термина – терминнің жалған уәжділігі

Ложномотивированный термин – бұрыс уәжді термин

Ложноориентирующий термин – бұрыс бағыттаушы термин

М

Макротерминосистема – үлкен терминжүйе (макротерминжүйе)

Малая терминосистема – см. Микротерминосистема

Малоупотребительный термин – сирек қолданылатын термин

Машинный отбор терминов – терминдерді машиналық іріктеу

Международная терминологическая норма – см. Международный терминологический код

Международная унификация внешней формы терминов – терминдер тұлғасын халықаралық біріздендіру

Международный термин – см. Интернациональный термин

Международный терминологический код – халықаралық терминологиялық код

Международный терминологический стандарт – халықаралық терминологиялық стандарт

Международный терминологический орган – халықаралық терминологиялық орган

Международный терминологический элемент – см. Интернациональный терминологический элемент

Межнаучный термин – ғылымдар арасындағы термин

Межнациональный термин – см. Интернациональный термин

Межотраслевая унификация – салааралық біріздендіру

Межотраслевой термин – салааралық термин

Межотраслевой терминологический словарь – салааралық терминологиялық сөздік

Межотраслевой терминологический фонд – салааралық терминологиялық қор

Межотраслевые омонимы – салааралық омонимдер (салааралық омоним терминдер)

Межотраслевые термины – салааралық терминдер

Межсистемные омонимы – жүйеаралық омоним терминдер

Межъязыковая координация терминов – см. Гармонизация терминов

Межъязыковая (внешняя) унификация – тілдер арасындағы біріздендіру

Межъязыковое упорядочение терминологии – см. Гармонизация терминологии

Межъязыковой терминологический эквивалент – см. Термин-эквивалент

Местный термин – жергілікті термин

Метадиалектный термин – ұжымдық термин

Метафорическое терминологическое образование – метафоралық терминжасам

Метаязык – см. Язык науки

Методика упорядочения терминологии – терминологияны реттеу әдістемесі

Методическая терминологическая работа – әдістемелік терминологиялық жұмыстар

Методологическая функция термина – терминнің әдіснамалық қызметі

Микротерминосистема – шағынтерминжүйе (микротерминжүйе)

Многозначность термина – терминнің көпмағыналылығы

Многокомпонентный термин – көп сыңарлы термин

Многоязычная терминография – көптілді терминография

Модели образования терминологии – терминология жасаудың үлгілері

Моделирование терминосистем – терминжүйені моделдеу

Моделирующая функция термина – терминнің моделдеуші қызметі

Модель термина – см. Терминомодель

Модель терминологии – терминология моделі

Молодая терминология – жас терминология

Монолексемный термин – см. Однокомпонентный термин

Мононимичный термин – см. Однозначный термин

Моносемичность термина – см. Однозначность термина

Морфемный терминоэлемент – морфемалық терминбөлшек

Морфологическая мотивированность термина – терминнің морфологиялық уәжділігі

Морфологическая структура термина – терминнің морфологиялық құрылымы

Морфологический анализ терминологии – терминологияны морфологиялық талдау

Морфологический вариант термина – терминнің морфологиялық варианты

Морфологический способ образования терминов – см. Морфологическое терминопобразование

Морфологическое варьирование терминов – терминдердің морфологиялық варианттылығы

Морфологическое терминопобразование – морфологиялық терминжасам

Морфолого-синтаксическое терминопобразование – морфология-синтаксистік терминжасам

Московская терминологическая школа – Мәскеу терминология мектебі

Мотивационные связи терминов – терминдердің уәжділік байланысы

Мотивированность структуры термина – см. Мотивированность термина

Мотивированность термина – термин уәжділігі

Мотивированность терминологии – терминология уәжділігі

Мотивированный термин – уәжді термин

Многозначность терминов – терминдер көпмағыналығы

Многозначный термин – көп мағыналы термин

Многокомпонентный термин – көп сыңарлы термин

Многоязычный терминологический словарь – көптілді терминологиялық сөздік

Н

Наглядность термина – см. Понятность термина

Назывная функция термина – см. Номинативная функция термина

Народная терминология – халықтық терминология

Народный термин – халықтық термин

- Научная терминология** – ғылыми терминология
- Научная терминосистема** – ғылыми терминжүйе
- Научная точность термина** – см. Точность термина
- Научно-техническая терминография** – см. Терминография
- Научный идиолект** – см. Индивидуальная терминология
- Научный термин** – ғылыми термин
- Начальный терминологический элемент** – алдыңғы терминбөлшек
- Национализация терминологии** – терминологияны ұлттандыру (терминологияның ұлттық сипатын арттыру)
- Национальный термин** – ұлттық термин
- Национальный терминологический орган** – ұлттық терминологиялық орган
- Национальный терминологический стандарт** – ұлттық терминологиялық стандарт
- Неблагозвучность термина** – термин үндесімсіздігі
- Недостатки терминов** – термин кемшіліктері
- Недостатки терминологии** – терминологияның кемшіліктері
- Недопустимый термин** – термин
- Нейтральность термина** – терминнің бейтараптығы
- Немотивированный термин** – уәжсіз термин
- Неоним** – жаңа термин, неоним
- Неонимия** – неонимия
- Неполноформный термин** – тұлғасы ықшамдалған термин
- Непредпочтительный термин** – артықшылықсыз термин
- Непроизводный термин** – см. Корневой термин

- Непродуктивность модели термина** – терминдігі өнімсіздігі
- Неправильноориентирующий термин** – см. Ложноориентирующий термин
- Неразложимый термин-словосочетание** – см. Термин-фразеологизм
- Не рекомендоуемый термин** – ұсынылмаған термин
- Несвободное терминологическое словосочетание** – см. Термин-фразеологизм
- Неудобнопроизносимость термина** – терминнің айтуға қолайсыздығы
- Неустоявшийся термин** – тұрақтамаған термин
- Нижестоящий термин** – см. Видовой термин
- Нижний предел термина** – терминнің төменгі шегі
- Низкоупотребительный термин** – см. Малоупотребительный термин
- Номен** – номен, атау
- Номенология** – атаутану, номенология
- Номинативная функция термина** – терминнің атауыштық қызметі
- Номинативность термина** – терминнің атауыштығы
- Нормативная функция терминологического словаря** – терминологиялық сөздіктің нормалау қызметі
- Нормативный статус термина** – терминнің нормативтік мәртебесі
- Нормативный терминологический словарь** – нормативтік терминологиялық сөздік
- Нулевая степень терминологизации** – терминденудің нөлдік дәрежесі

О

- Обиходный термин** – см. Бытовой термин
- Областной термин** – см. Местный термин

- Область применения термина** – терминнің қолданылу саласы
- Обмен терминологической информацией** – терминологиялық ақпарат алмасу
- Обоюдное заимствование терминов** – см. Взаимозаимствование
- Образный термин** – см. Термин-метафора
- Обратный терминологический словарь** – кері терминологиялық сөздік
- Обучение терминологии** – терминологияны оқыту
- Общее терминоведение** – жалпы терминтану
- Общая терминография** – жалпы терминография
- Общая терминология** – см. Общее терминоведение
- Общенаучная терминология** – жалпығылыми терминология
- Общенаучный термин** – жалпы ғылыми термин
- Общепринятый термин** – көпшілік қабылдаған термин
- Общественно-политическая лексика** – см. Общественно-политическая терминология
- Общественно-политическая терминология** – қоғамдық-саяси терминология (терминдер)
- Общественно-политический термин** – см. Административно-политический термин
- Общетехнический термин** – жалпытехникалық термин
- Общеупотребительный термин** – см. Общепринятый термин
- Обязательные требования к термину** – терминге қойылатын міндетті талаптар
- Однозначный термин** – бір мағыналы термин
- Однозначность термина** – термин бірмағыналылығы

- Однокомпонентный термин** – см. Однословный термин
- Однопереводность термина** – терминнің бір аудармалылығы
- Однословный термин** – сөз термин
- Одноязычный терминологический словарь** – біртiлдi терминологиялық сөздiк
- Окказинальный термин** – бір реттік термин
- Окончательный отбор терминов** – терминдердi түпкiлiктi таңдау
- Омонимия терминов** – терминдер омонимдiлiгi
- Омонимичность терминов** – см. Омонимия терминов
- Ономасиологическое терминоведение** – ономасиологиялық терминтану
- Ономасионный термин** – см. Эпонимичный термин
- Оперативная стандартизация терминологии** – терминологияны жедел стандарттау
- Оперативное терминологическое обеспечение** – жедел терминологиялық қамтамасыз ету
- Определяемый терминологический элемент** – айқындалушы терминбөлшек
- Определяющий терминологический элемент** – айқындаушы терминбөлшек
- Оптимальная длина термина** – терминнің ұтымды ұзындығы
- Оптимальная модель термина** – терминнің ұтымды үлгiсi
- Оптимальная структура термина** – терминнің ұтымды құрылымы
- Оптимальная форма термина** – терминнің ұтымды тұлғасы (формасы)
- Оптимизация терминов** – терминдердi оңтайландыру
- Оптимизация терминологических форм** – см. Оптимизация терминов
- Описание значения терминов** – см. Интерпретирование терминов
- Описательное терминоведение** – сипаттамалы терминтану

- Описательный термин** – см. Термин-описание
- Опорный термин** – тірек термин
- Организация терминологической работы** – терминологиялық жұмысты ұйымдастыру
- Орфографическая неблагозвучность термина** – терминнің орфографиялық үндесімсіздігі
- Освоение иноязычного термина** – өзге тілдік терминнің игерілуі
- Основной термин** – негізгі термин
- Отбор терминов** – терминдерді іріктеу
- Отмененный термин** – См. Недопустимый термин
- Отмирание терминологии** – терминологияның жойылуы
- Относительная однозначность термина** – терминнің салыстырмалы бірмағыналылығы
- Относительные синонимы** – салыстырмалы синонимдер
- Отраслевая отнесенность термина** – терминнің салаға қатыстылығы
- Отраслевая терминография** – салалық терминография
- Отраслевая терминология** – салалық терминология
- Отраслевое терминоведение** – салалық терминтану
- Отраслевой словарь** – салалық сөздік
- Отраслевой термин** – салалық термин
- Отраслевой терминологический стандарт** – салалық терминологиялық стандарт
- Отсылочный термин** – сілтеме термин
- Оценка терминологии** – терминологияны бағалау

II

Парадигматическая вариантность термина – терминнің парадигмалық варианттылығы

Парадигматическая системность терминологии – терминологияның парадигмалық жүйелілігі

Паразитный терминологический элемент – қажетсіз терминбөлшек

Параметрический метод оценки терминологии – терминологияны бағалаудың өлшемдік әдісі

Первая степень терминологизации – терминденудің бірінші дәрежесі

Первичный отбор терминов – терминдерді алғашқы іріктеу

Переводимость термина – терминнің аударылатындығы

Переводной термин – см. Термин-калька

Переводной терминологический словарь – аударма терминологиялық сөздік

Переводческое терминотворчество – аудармашылық термин шығармашылығы

Пересечение терминосистем – терминжүйелер тоғысы

Периоды развития терминологии – терминология дамуының кезеңдері

План выражения термина – см. Форма термина

Планирование терминологической работы – терминологиялық жұмысты жоспарлау

Планирование терминологий – терминологияны жоспарлау

План содержания термина – терминнің мазмұн межесі

Подача терминов – терминдердің берілуі

Подготовка терминологов – терминшілерді дайындау

Подтермин – см. Внутренний термин

Подъязык – салалық тіл

Поиск терминологической информации – терминологиялық ақпаратты іздеу

Полилингвистическая терминосистема – көптілдік терминжүйе

Полисемичный термин – см. Многозначный термин

Полисемия терминов – см. Многозначность терминов

Полиэквивалентный термин – көпбаламалы термин

Полная интернационализация терминов – терминдердің толық халық-аралықтануы

Полная интернационализация терминов – терминдерді толық халық-аралықтандыру

Полная мотивированность термина – терминнің толық уәжділігі

Полная немотивированность термина – терминнің толық уәжсіздігі

Полнозначность термина – см. Точность термина

Полноправные синонимы – толық синонимдер

Полностью мотивированный термин – толық уәжді термин

Полнота терминологии – терминология толықтығы

Полный вариант термина – терминнің толық нұсқасы

Полный интернационализм – толық халықаралық термин

Полный терминологический словарь – толық терминологиялық сөздік

Полный эквивалент – толық балама

Полузаимствование терминов – терминдердің жартылай алмасуы

Полуинтернационализм – жартылай халықаралық термин

Полукалькирование терминов – терминдерді жартылай калькалау

Полумотивированный термин – см. Частично мотивированный термин

- Полуразложимый термин** – жартылай ажырамалы термин
- Полускрытый интернационализм** – см. Полуинтернационализм
- Понятность термина** – терминнің түсініктілігі
- Пополнение терминологии** – терминологияны толықтыру
- Пороки терминологии** – см. Недостатки терминологии
- Порядок расположения составляющих термина** – см. Последовательность элементов в термине
- Последовательность элементов в термине** – термин сыңарларының реті
- Потенциальная деривационная способность термина** – терминнің әлеуеттік сөз тудыру қабілеті
- Поток терминологической информации** – терминологиялық ақпарат ағыны
- Потребитель терминологической информации** – терминологиялық ақпаратты тұтынушы
- Правая граница термина** – терминнің оң шекарасы
- Правила конструирования терминосистем** – терминжүйені құрастыру ережесі
- Правильноориентирующий термин** – дұрыс бағыттаушы термин
- Прагматическая функция номена** – номеннің прагматикалық қызметі
- Прагматическая функция термина** – терминнің прагматикалық қызметі
- Предмет терминоведения** – терминтану пәні
- Предпочтительный термин** – артықшылықты термин
- Предметная терминология** – пән терминологиясы
- Презентация терминологии** – терминологияның тұсаукесері
- Предтермин** – терминалды атау

- Префиксиальный термин** – сөзалды қосымшалы термин
- Префиксиальный терминологический элемент** – сөзалды терминбөлшек
- Прикладное терминоведение** – қолданбалы терминтану
- Принцип максимальных расхождений** – айырмашылықтарды барынша ұлғайту қағидаты
- Принцип минимальных расхождений** – айырмашылықтарды мейлінше азайту қағидаты
- Принцип экономии мыслительных усилий** – ойлау күшін үнемдеу қағидаты
- Принцип экономии общего числа терминологических элементов** – терминбөлшектердің жалпы санын үнемдеу қағидаты
- Приобретенный термин** – см. Заимствованный термин
- Проверка терминов** – терминдерді тексеру
- Прогнозирование развития терминологии** – терминология дамуын болжау
- Продуктивная модель термина** – терминнің өнімді үлгісі
- Продуктивность модели термина** – терминүлгі өнімділігі
- Проектирование специальных словарей** – арнаулы сөздіктерді жобалау
- Проектирование терминосистем** – терминжүйені жобалау
- Прозрачность значения термина** – термин мағынасының анықтығы
- Производный термин** – туынды термин
- Производственный термин** – өндіріс термині
- Произносимость термина** – см. Удобнопроизносимость термина
- Происхождение терминологии** – терминологияның шығу тегі
- Проникновение иноязычного термина** – өзге тілдік терминнің енуі
- Проницаемость терминологии** – терминология өткізгіштігі

- Прототермин** – түптермин
- Профессионализм** – кәсіби сөз
- Профессиональная лексика** – кәсіби лексика
- Профессиональный жаргон** – кәсіби жаргон
- Профессиональный язык** – см. Специальный язык
- Псевдозаимствованный термин** – см. Гибридный термин

Р

- Равнозначность терминов** – терминдердің тең мағыналылығы
- Равнозначный термин** – тең мағыналы термин
- Развернутый вариант термина** – см. Полный вариант термина
- Развитие терминологии** – терминология дамуы
- Различительная функция термина** – терминнің ажыратушылық қызметі
- Разложимый термин** – ажырамалы термин
- Разновременные дублеты** – әр кезеңдік дублеттер
- Разнопереводность термина** – терминнің әрқелкі аудармалылығы
- Разнопонятийные синонимы** – түрлі ұғымдық синонимдер
- Разноязычные дублеты** – әр түрлі тілдік дублеттер
- Разработка терминологических словарей** – см. Создание терминологических словарей
- Распространенность термина** – см. Употребительность термина
- Расположение терминов** – см. Подача терминов
- Распространение терминологической информации** – терминологиялық ақпаратты тарату

Рассеяние терминологической информации – терминологиялық ақпараттың шашырауы

Расширение значения термина – термин мағынасының кеңеюі

Реализованная деривационная способность термина – терминнің пайдаланылған термин тудыру қабілеті

Региональный термин – см. Ареальный термин

Региональный терминологический орган – өңірлік терминологиялық орган

Региональный терминологический фонд – өңірлік терминологиялық қор

Регламентация терминологий – см. Регламентация терминообразования

Регламентация терминообразования – терминжасамды тәртіптеу

Редактор-терминолог – редактор-терминші

Редкий термин – см. Малоупотребительный термин

Рекомендованный термин – ұсынылған термин

Ремесленный термин – қолөнер термині

Республиканский терминологический стандарт – республикалық терминологиялық стандарт

Ретерминологизация – кері терминдену

Родо-видовой метод анализа семантики терминов – терминдер мағынасын талдаудың тектік-түрлік әдісі

Родовой термин – тектермин, (тектік термин)

Родство терминологии – терминология туыстығы

Рост терминологии – терминологияның өсуі

С

- Самообъяснимость термина** – см. Семантическая прозрачность термина
- Сбор терминологической информации** – терминологиялық ақпарат жинау
- Свободный многословный термин** – еркін тіркесті термин
- Своеязычный термин** – см. Национальный термин
- Свойства терминов** – терминдердің қасиеттері
- Связанность терминосистемы** – терминжүйе байланыстылығы
- Семантика термина** – см. Значение термина
- Семантическая модель термина** – терминнің семантикалық үлгісі
- Семантическая мотивированность термина** – терминнің семантикалық уәжділігі
- Семантическая прозрачность термина** – термин мағынасының ұғынықтылығы
- Семантическая структура термина** – терминнің мағыналық құрылымы
- Семантическая цельность терминологических словосочетаний** – терминологиялық сөз тіркестерінің семантикалық тұтастығы
- Семантические законы развития терминологии** – терминология дамуының семантикалық заңдары
- Семантические несоответствия терминов** – терминнің семантикалық сәйкессіздіктері
- Семантические свойства термина** – терминнің семантикалық қасиеті
- Семантические требования к термину** – терминге қойылатын семантикалық талаптар
- Семантический изоморфизм терминов** – см. Равнозначность терминов
- Семантический способ создания термина** – см. Семантическое терми-
нообразование

Семантический анализ терминологии – терминологияны семантикалық талдау

Семантическое терминообразование – семантикалық терминжасам

Семасиологическое терминоведение – семасиологиялық терминтану

Семиотические требования к термину – терминге қойылатын семиотикалық талаптар

Сигнификативная функция термина – терминнің сигнификативтік қызметі

Сильная синонимичность терминов – терминдердің күшті синонимдігі

Синонимичность терминологии – терминдер синонимділігі

Синонимичные термины – см. Термины-синонимы

Синонимия терминоэлементов – терминбөлшектер синонимділігі

Синтагматическая вариантность термина – терминнің синтагматикалық варианттылығы

Синтаксическая мотивированность термина – терминнің синтаксистік уәжділігі

Синтаксическая структура термина – терминнің синтаксистік құрылымы

Синтаксические требования к термину – терминге қойылатын синтаксистік талаптар

Синтаксический вариант термина – терминнің синтаксистік варианты

Синтаксический способ терминообразования – см. Семантическое терминообразование

Синтаксическое варирование терминов – терминдердің синтаксистік варианттылығы

Синтаксическое терминообразование – синтаксистік терминжасам

Синхроническая продуктивность модели термина – терминүлгінің қазіргі өнімділігі

Система обработки терминологических данных – терминологиялық деректер қорын өңдеу жүйесі

Систематизация понятий – ұғымдарды жүйелеу

Систематизированный терминологический словарь – жүйеленген терминологиялық сөзтізбе

Систематизирующая функция терминов – терминдердің жүйелеушілік қызметі

Систематичность терминологии – см. Системность терминологии

Системность терминологии – терминология жүйелілігі

Системообразующие функции терминологических элементов – терминбөлшектердің жүйетүзушілік қызметі

Системные требования к термину – терминге қойылатын жүйелік талаптар

Ситуационные синонимы – жағдаяттық синонимдер

Скрытая многозначность термина – терминнің жасырын көпмағыналылығы

Слабая синонимичность терминов – терминдердің әлсіз синонимділігі

Словарь новых терминов – жаңа терминдер сөздігі

Словарно-терминологическая служба – сөздік-терминологиялық қызмет

Словарь общенаучной лексики – жалпығылыми лексика сөздігі

Словарь сочетаемости терминов – терминдердің тіркесім сөздігі

Словарь стандартных терминов – стандартты терминдер сөздігі

Словарь терминологических сокращений – терминологиялық қысқарымдар сөздігі (қысқарған терминдер сөздігі)

Словарь терминологических элементов – терминбөлшектер сөздігі

Словообразовательное калькирование терминов – терминдерді сөзжасамдық калькалау

Словообразовательная продуктивность термина – терминнің сөзжасамдық өнімділігі

Словообразовательная способность термина – см. Деривационная способность термина

Словообразовательная структура термина – терминнің сөзжасамдық құрылымы

Словообразовательное варьирование терминов – терминдердің сөзжасамдық варианттылығы

Словообразовательные связи терминов – терминдердің сөзжасамдық байланысы

Словообразовательный анализ терминов – терминдерді сөзжасамдық талдау

Словообразовательный вариант термина – см. Морфологический вариант термина

Словообразовательный потенциал термина – терминнің сөзжасамдық мүмкіндігі

Словообразовательный терминологический словарь – сөзжасамдық терминологиялық сөздік

Словообразовательные особенности терминологии – терминологияның сөзжасамдық ерекшеліктері

Сложнокращенный термин – күрделі қысқартылған термин

Сложный термин – күрделі термин

Служба новых терминов – жаңа терминдер қызметі

Смешанное заимствование – см. Гибридный термин

Смысловое содержание термина – см. Терминологическое значение

Советская терминоведческая школа – кеңестік терминтану мектебі

- Современность терминологии** – терминологияның заманауилығы
- Содержательные свойства термина** – см. Семантические свойства термина
- Содержательная системность терминологии** – терминологияның мазмұндық жүйелілігі
- Создание терминологических банков данных** – терминологиялық мәліметтер банкіні жасау
- Создание ТБД** – см. Создание терминологических банков данных
- Создание терминологических картотек** – терминологиялық картотека жасау
- Создание терминологических словарей** – терминологиялық сөздіктер жасау
- Создание терминологических фондов** – терминологиялық қор жасау
- Сознательное заимствование терминов** – саналы терминалмасым
- Сокращенный термин** – см. Аббревиатурный термин
- Соответствие термина понятию** – терминнің ұғымға сәйкестігі
- Сопоставительное терминоведение** – салғастырмалы терминтану
- Состав значения термина** – терминнің мағыналық құрылымы
- Составной термин** – құранды термин
- Состав терминологии** – терминология құрамы
- Соотнесенность термина с понятием** – см. Соответствие термина понятию
- Специализация терминообразующих аффиксов** – термин жасаушы қосымшалардың арнайылануы
- Специализация терминоэлементов** – терминбөлшектердің арнайылануы
- Специализированность значения термина** – см. Точность термина

- Специальная лексика** – арнаулы лексика
- Специальный язык** – арнаулы тіл
- Специалист-предметник** – см. Терминолог
- Специалист-терминолог** – см. Терминолог
- Специальная лексема** – арнаулы лексема
- Специальная лексика** – арнаулы лексика
- Специальная лексикография** – см. Терминография
- Специальное терминоведение** – арнайы терминтану
- Специальные лексемы** – арнаулы лексемалар
- Специальный язык** – арнаулы тіл
- Специфический терминологический элемент** – айрықша терминбөлшек
- Сплошной терминологический контроль** – толық терминологиялық бақылау
- Спортивная терминология** – спорт терминологиясы
- Спортивный термин** – спорт термині
- Способы перевода терминов** – терминдерді аудару тәсілдері
- Справочная функция терминологического словаря** – терминологиялық сөздіктің анықтамалық қызметі
- Справочно-информационный фонд терминов** – терминдердің анықтамалық-ақпараттық қоры
- Справочно-терминологическая служба** – анықтамалық-терминологиялық қызмет
- Справочный банк терминов** – терминдердің анықтамалық банкі (қоры)
- Сравнительно-историческое терминоведение** – салыстырмалы-тарихи терминтану

Средний терминологический словарь – орташа терминологиялық сөздік

Средняя синонимичность терминов – терминдердің орташа синонимділігі

Средняя словесная длина термина – см. Лексическая длина терминов

Стандартизация – стандарттау, бірыңғайластыру

Стандартизированный термин – стандартталған термин

Стандартный термин – см. Стандартизированный термин

Стандартный терминологический элемент – стандартты терминбөлшек

Старая терминология – ескі терминология

Статус термина – термин мәртебесі

Степень терминологизации – терминдену дәрежесі

Стилистическая окрашенность термина – терминнің стилдік боялымы

Стилистическая синонимия терминов – терминдердің стилистикалық синонимділігі

Стилистические дублеты – стилдік дублеттер

Структура номена – номеннің құрылымы

Структура терминологии – терминология құрылымы

Структура терминологических гнезд – терминологиялық ұялар құрылымы

Структура терминологической записи – терминологиялық жазба құрылымы

Структурная модель термина – терминнің құрылымдық моделі

Структурная характеристика терминологии – терминологияның құрылымдық сипаты

Структурно-семантический анализ терминов – терминдерді

құрылымдық-семантикалық талдау

Структурные характеристики термина – см. Формальная структура термина

Структурный анализ терминологии – терминологияны құрылымдық талдау

Стяжение терминов – терминдерді тұтастыру

Субъязык – см. Специальный язык

Сужение значения термина – термин мағынасының тарылуы

Супплетивные дублеты – супплетивті дублеттер

Суффиксальный термин – жұрнақты термин

Сфера употребления термина – см. Область применения термина

Т

Телескопический термин – телескопиялық термин

Тенденции развития терминологии – терминология дамуының үрдістері

Тенденции развития терминообразования – терминжасам дамуының үрдістері

Тенденция единообразия форм терминов – терминдер тұлғасының біркелкілігі үрдісі

Тенденция к цельюоформленной номинации – тұтас аталымға жету үрдісі

Теоретическое терминоведение – теориялық терминтану

Термин – термин

Термин-аббревиатура – см. Аббревиатурный термин

Термин-адекват – см. Полный эквивалент

- Термин-акроним** – см. Акронимный термин
- Термин-аналог** – см. Термин-эквивалент
- Термин-антропоним** – см. Эпонимический термин
- Термин-архаизм** – см. Устаревший термин
- Термин-вокабула** – см. Основной термин
- Термин-гибрид** – см. Гибридный термин
- Термин-глагол** – етістік термин
- Термин-диалектизм** – жергілікті термин
- Термин-дескрипция** – см. Термин-описание
- Термин-доминанта** – см. Основной термин
- Термин-идиома** – см. Термин-фразеологизм
- Термин-имя** – см. Термин-существительное
- Термин-имя действия** – қимыл атау термин
- Термин-интернационализм** – см. Интернациональный термин
- Термин-историзм** – тарихи термин
- Термин-калька** – калька термин (көшірме термин)
- Термин-комполит** – құрама термин
- Термин-конденсат** – см. Сложносокращенный термин
- Термин-коррелят** – см. Эквивалент
- Термин-метафора** – метафора термин
- Термин-метонимия** – метонимия термин
- Термин-моделеслово** – үлгісөз-термин
- Термин-мономорфемное слово** – см. Корневой термин
- Термин-моносемант** – см. Однозначный термин

- Термин-неологизм – жаңа термин
- Термин-однодневка – см. Оказаинальный термин
- Термин-полукалька – жартылай калька термин
- Термин-понятие – термин-ұғым
- Термин-полисем – см. Многозначный термин
- Термин-полисемант – см. Многозначный термин
- Термин-профессионализм – см. Профессионализм
- Термин-описание – сипаттамалы термин
- Термин-свободное словосочетание – см. Свободный многословный термин
- Термин-символслово – таңбасөз термин
- Термин-слово – термин-сөз
- Термин-словосочетание – тіркесті термин
- Термин-сокращение – см. Аббревиатурный термин
- Термин-сокращенное слово – см. Аббревиатурный термин
- Термин-существительное – зат есім термин
- Термин-усечение – қима термин
- Термин-цепочка – см. Цепочный термин
- Термин-фраза – см. Термин-описание
- Термин-фразаема – см. Термин-словосочетание
- Термин-фразеологизм – см. Термин-словосочетание
- Термин-эквивалент – балама термин
- Термин-эллипсоид – см. Неполноформный термин
- Термин-эпоним – см. Эпонимичный термин

- Терминема** – терминема
- Терминирование** – терминделу
- Терминируемое понятие** – терминделуші ұғым
- Терминовед** – терминтанушы
- Терминоведение** – терминтану
- Терминоведческая литература** – терминтанушылық әдебиет
- Терминоведческая теория текста** – терминтанушылық мәтін теориясы
- Терминоведческое образование** – терминтанушылық білім
- Терминограф** – терминограф
- Терминогруппа** – терминдер тобы
- Терминозаимствование** – терминалмасым
- Терминоисточник** – термин көздері
- Терминолексика** – терминдік лексика
- Терминполе** – см. Терминологическое поле
- Терминоряд** – см. Терминологический ряд
- Термины базовые** – базалық терминдер
- Терминология** – терминология
- Терминозаимствование** – терминалмасым
- Терминоид** – терминоид
- Терминография** – терминография
- Терминографическая деятельность** – терминографиялық қызмет
- Терминографическая работа** – см. Терминографическая деятельность
- Терминогруппа** – терминтоп
- Терминолог-практик** – см. Терминолог

- Терминолог – терминші
- Терминологизация – терминдену
- Терминозаимствование – терминалмасым
- Терминоиспользующий текст – термин қолданылушы мәтін
- Терминоид – терминоид
- Терминологика – см. Терминологическая лексика
- Терминомодель – терминүлгі
- Терминообеспеченность – см. Терминологическая обеспеченность
- Терминообразование – терминжасам
- Терминообразовательная основа – термин жасаушы негіз
- Терминообразовательный формант – термин жасаушы формант
- Терминопорождающий текст – термин тудырушы мәтін
- Терминосочетание – см. Термин-словосочетание
- Терминосистема – терминжүйе
- Терминотворчество – термин шығармашылығы
- Терминоупотребление – терминқолданыс
- Терминофиксирующий текст – термин тіркеуші мәтін
- Терминофонд – см. Терминологический фонд
- Терминоформант – терминдік формант
- Терминофункционирование – см. Терминоупотребление
- Терминологическая аббревиация – терминологиялық қысқарым
- Терминологическая ассоциация – терминологиялық қауымдастық
- Терминологическая вариантность – терминологиялық жарыспалылық

Терминологическая грамотность – см. Терминологическая компетентность

Терминологическая дериватология – терминологиялық дериватология

Терминологическая деривация – терминологиялық деривация

Терминологическая деятельность – терминологиялық қызмет

Терминологическая запись – терминологиялық жазба

Терминологическая информация – терминологиялық ақпарат

Терминологическая картотека – терминологиялық картотека

Терминологическая квалификация – терминологиялық біліктілік

Терминологическая комиссия – терминология комиссиясы

Терминологическая компетентность – терминологиялық құзыреттілік

Терминологическая консультация – терминологиялық кеңес

Терминологическая культура – терминология мәдениеті

Терминологическая лавина – терминологиялық көшкін

Терминологическая лакуна – терминологиялық жетімсіздік

Терминологическая лексика – терминологиялық лексика

Терминологическая лексикография – см. Терминография

Терминологическая модель – см. Терминомодель

Терминологическая насыщенность текста – мәтіннің терминологиялық қанықтығы (толымдылығы)

Терминологическая номинация – терминологиялық аталым

Терминологическая норма – терминологиялық норма

Терминологическая обеспеченность – терминологиялық қамтамасыз етілгендік

Терминологическая обеспеченность отрасли – см. Терминологическая обеспеченность

- Терминологическая область** – см. Терминообласть
- Терминологическая подсистема** – терминологиялық шағынжүйе
- Терминологическая секция** – терминологиялық секция
- Терминологическая система** – см. Терминосистема
- Терминологическая структура текста** – мәтіннің терминологиялық құрылымы
- Терминологическая частотность текста** – мәтіндегі терминдер жиілігі
- Терминоведческая школа** – терминтану мектебі
- Терминологическая школа** – см. Терминологическая школа
- Терминологическая школа ЛГУ – ЛМУ** терминтану мектебі
- Терминологическая школа МГУ – ММУ** терминтану мектебі
- Терминологическая цепочка** – см. Терминологический ряд
- Терминологическая экспертиза** – терминологиялық сараптама
- Терминологические эквиваленты** – терминологиялық баламалар
- Терминологический банк данных (ТБД)** – терминологиялық мәліметтер (деректер) қоры (ТМК)
- Терминологическая концепция** – терминологиялық тұжырымдама
- Терминологическая норма** – терминологиялық норма
- Терминологическая ситуация** – терминологиялық жағдаят (ахуал)
- Терминологические варианты** – см. Термины-варианты
- Терминологические документы** – терминологиялық құжаттар
- Терминологические омонимы** – терминологиялық омонимдер
- Терминологические работы** – терминологиялық жұмыстар
- Терминологические синонимы** – см. Термины-синонимы
- Терминологические тенденции** – терминологиялық үрдістер

- Терминологический анализ текста – мәтінді терминологиялық талдау
- Терминологический банк – см. Справочный банк терминов
- Терминологический бюллетень – терминологиялық бюллетень
- Терминологический взрыв – терминологиялық дүмпу
- Терминологический ключ – терминологиялық кілт
- Терминологический контроль – терминологиялық бақылау
- Терминологическая модель – см. Терминомодель
- Терминологический образ текста – мәтіннің терминологиялық бейнесі
- Терминологический перевод – терминологиялық аударма
- Терминологический подъязык – см. Специальный язык
- Терминологический потоп – «терминологиялық тасқын»
- Терминологический прием – терминологиялық тәсіл
- Терминологический работник – терминологиялық қызметші
- Терминологический разнбой – терминологиялық әркелкілік
- Терминологический ряд – терминологиялық қатар
- Терминологический словарь – терминологиялық сөздік
- Терминологический словесный знак – см. Термин
- Терминологический словник – терминологиялық сөзтізбе
- Терминологический справочник – терминологиялық анықтамалық
- Терминологический стандарт – терминологиялық стандарт
- Терминологический стандарт ИСО – ИСО терминологиялық стандарты
- Терминологический стандарт СЭВ – СЭВ терминологиялық стандарты
- Терминологический узус – терминологиялық тұрақты қолданыс
- Терминологический указатель – терминологиялық көрсеткіш

Терминологический учебный переводной словарь – аударма терминологиялық оқулық сөздік

Терминологический фонд – терминологиялық қор, терминқор

Терминологический формант – см. Терминоформант

Терминологическое неразложимое сочетание – см. Термин-фразеологизм

Терминологический частотный словарь – терминологиялық жиілік сөздік

Терминологический эллипсис – терминологиялық эллипсис

Терминологическое гнездо – терминологиялық ұя

Терминологическое значение – терминдік мағына

Терминологическое моделирование – терминологиялық моделдеу

Терминологическое обеспечение – терминологиялық қамтамасыз ету

Терминологическое обеспечение стандартизации – стандарттауды терминологиялық қамтамасыз ету

Терминологическое обучение – терминологиялық оқыту

Терминологическое поле – см. Терминполе

Терминологическое пособие – терминологиялық құрал

Терминологическое прогнозирование – терминологиялық болжам

Терминологическое редактирование – терминологиялық редакциялау

Терминологическое словообразование – терминологиялық сөзжасам

Терминологическое сокращение – см. Аббревиатурный термин

Терминологическое фразеологическое словосочетание – см. Термин-фразеологизм

Терминологичность – терминденгендік

Терминообеспеченность – см. Терминологическая обеспеченность

- Терминообласть** – терминаумақ
- Терминообразование** – терминжасам
- Терминообразовательная активность термина** – см. Словообразовательная продуктивность термина
- Терминообразовательный вариант** – см. Словообразовательный вариант термина
- Терминопорождающий текст** – термин тудырушы мәтін
- Терминопроизводственный процесс** – см. Терминообразование
- Терминоряд** – терминқатар
- Терминосистема** – терминжүйе
- Терминосистема теории** – теория терминжүйесі
- Терминосистема школы** – см. Терминосистема теории
- Терминосочетание** – терминтіркес
- Терминостандарт** – см. Терминологический стандарт
- Терминоформант** – терминдік буынбөлшек
- Терминофункционирование** – см. Терминоупотребление
- Терминоэлемент** – терминбөлшек
- Терминоэлемент-корень** – см. Корневой терминоэлемент
- Терминоэлемент-наречие** – үстеу терминбөлшек
- Терминоэлемент-прилагательное** – сын есім терминбөлшек
- Терминполе** – терминөріс (терминологиялық өріс)
- Термины-абсолютные синонимы** – абсолютті синоним терминдер
- Термины-антонимы** – антоним терминдер
- Термины-варианты** – жарыспалы терминдер
- Термины гуманитарных наук** – гуманитарлық ғылымдар терминдері

- Термины-дублиеты** – дублет терминдер
- Термины-омонимы** – омоним терминдер
- Термины-синонимы** – синоним терминдер
- Термины-условные синонимы** – шартты синоним терминдер
- Техническая лексикография** – см. Терминография
- Техническая терминология** – техникалық терминология
- Технический термин** – техникалық термин
- Технолект** – см. Специальный язык
- Типологическое родство терминологии** – терминологияның типологиялық туыстығы
- Типологическое терминоведение** – типологиялық терминтану
- Товарный номен** – тауарлық номен
- Толково-переводной терминологический словарь** – түсіндірмелі-аударма терминологиялық сөздік
- Толковый терминологический словарь** – түсіндірмелі терминологиялық сөздік
- Топонимический термин** – топоним термин
- Точность термина** – термин дәлдігі
- Точность терминосистемы** – терминжүйе дәлдігі
- Транстерминологизация** – транстерминдену, ішкі терминдену
- Требования к номену** – номенге қойылатын талаптар
- Требования к терминологии** – терминологияға қойылатын талаптар
- Требования к термину** – терминге қойылатын талаптар
- Третья степень терминологизации** – терминденудің үшінші дәрежесі
- Трехкомпонентный термин** – үш сыңарлы термин

Трехэлементное терминологическое сочетание – см. Трехкомпонентный термин

Турбулентное развитие терминологии – терминологияның қарқынды дамуы

У

Удобнопроизносимость термина – терминнің айтуға қолайлылығы

Узкоотраслевой термин – тарсалалық термин

Узкопрофессиональный термин – см. Узкоотраслевой термин

Узкоспециальный словарь – тарсалалық сөздік

Узловой термин – см. Базовый термин

Укороченный составной термин – см. Аббревиатурный термин

Универсальная терминологическая структура – эмбебап терминологиялық құрылым

Универсальный термин – эмбебап термин

Уникальная терминологическая структура – бірегей терминологиялық құрылым

Уникальный термин – бірегей термин

Унификация – біріздендіру

Унификация дефиниций – анықтаманы біріздендіру

Унификация понятийно-терминологической системы – см. Упорядочение терминологии

Упорядочение – см. Упорядочение терминологии

Упорядочение терминологии – терминологияны реттеу

Употребительность термина – терминнің қолданылымдығы

Употребительный термин – жиі қолданылатын термин

Усвоение терминологии – терминологияны меңгеру

Усеченный вариант термина – терминнің қима нұсқасы

Условная синонимия терминов – терминдердің шартты синонимділігі

Условно разложимый термин – шартты ажырамалы термин

Устаревший термин – көнерген термин

Устойчивость терминологии – терминология тұрақтылығы

Учебная терминосистема – оқулық терминжүйе

Учебный терминологический словарь – оқулық терминологиялық сөздік

Ч

Частично-мотивированный термин – жартылай уәжді термин

Частотность термина – термин жиілігі

Частота употребления термина – см. Частотность термина

Частная мотивированность термина – терминнің жартылай уәжділігі

Частная терминология – жеке терминология

Частичный интернационализм – см. Полуинтернационализм

Чехословацкая терминоведческая школа – Чехословакия терминтану мектебі

Ц

Цепочечный термин – тізбекті термин

Цифровая часть номена – номеннің сандық бөлігі

Ф

Факультативные требования к термину – терминге қойылатын қосымша талаптар

Фамильный термин – см. Эпонимический термин

Философский термин – философия термині

Фонетико-графический вариант термина – см. Фонетический вариант термина

Фонетико-графическое варьирование терминов – терминдердің фонетика-графикалық варианттылығы

Фонетическая адаптация термина – см. Фонетическая ассимиляция термина

Фонетическая ассимиляция термина – терминнің дыбыстық бейімделуі

Фонетический вариант термина – терминнің фонетикалық варианты

Фонетическое варьирование терминов – терминдердің дыбыстық варианттылығы

Форма термина – термин тұлғасы

Формальная структура термина – терминнің тұлғалық сипаты

Формально-типологическое терминоведение – формалды-типологиялық терминтану

Формальные параметры терминологии – терминологияның тұлғалық өлшемдері

Формирование терминологии – терминологияның қалыптасуы

Фразеологическое калькирование терминов – терминдерді фразеологиялық калькалау

Функции термина – термин қызметі

Функциональное терминоведение – функционалды терминтану

Функционально-типологическое терминоведение – функционалды-типологиялық терминтану

Функциональные параметры терминологии – терминологияның функционалдық өлшемдері

Функциональный анализ терминологии – терминологияны функционалдық талдау

Э

Эволюция терминов – см. Развитие терминологии

Эвристическая функция термина – терминнің танымдық қызметі

Эквивалент – балама

Эквивалентность термина – термин баламалығы

Экономический термин – экономика термині

Экономичный термин – см. Компактный термин

Экспликативный термин – см. Термин-описание

Экспрессивная функция термина – терминнің экспрессивтік қызметі

Экспрессивность термина – терминнің экспрессивтілігі

Эллипсный термин – см. Неполноформный термин

Эмоциональность термина – терминнің эмоционалдылығы

Энциклопедический терминологический словарь – энциклопедиялық терминологиялық сөздік

Эпоним – см. Эпонимический термин

Эпонимический термин – эпоним термин (жалқы есім термин)

Эпонимизация терминов – терминдердің эпонимденуі

Эталонная модель термина – терминнің үздік үлгісі

Эталонная структура термина – терминнің үздік құрылымы

Этап упорядочения терминологии – терминологияны реттеу кезеңдері

Этапы развития терминологии – терминология дамуының кезеңдері

Этимологические связи терминов – терминдердің этимологиялық байланыстары

Этимологический анализ термина – терминді этимологиялық талдау

Этимологический терминологический словарь – этимологиялық терминологиялық сөздік

Этимологическое ядро терминологии – терминологияның этимологиялық (сөзтөркіндік) ядросы

Этимология термина – термин этимологиясы (төркіні)

Школьная терминология – мектеп терминологиясы

Ю

Юридический термин – заң термині

Я

Ядерный лексемный терминологический элемент – негізгі терминбөлшек

Язык для специальных целей – см. Специальный язык

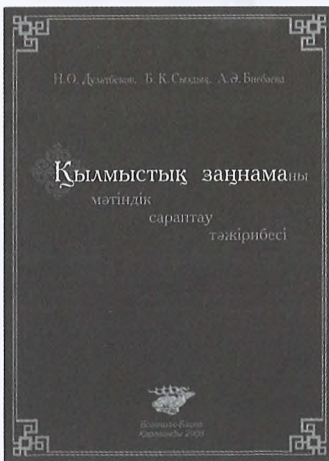
Язык науки – ғылым тілі

13.	вещевое довольствие	мүліктік ризық		мүліктік жабдықталым
14.	прорывные проекты	серпінді жобалар, ұшқыр жобалар, озыңқы жобалар		
15.	секрет	құпия		
16.	тайна	құпия		
17.	конфиденциальность	құпия		
18.	резюме	түйін, түйіндеме		резюме
19.	пропорциональный	барабар, тең, теңбе-тең		
20.	адекватный	барабар, дәлме-дәл	барабар	
21.	идентичный	барабар, ұқсас		
22.	эксплуатация	қанау, пайдалану		
23.	символично	бейнелі түрде, бекер емес, жақсылықтың нышаны		
24.	подиум	тұғыр		
25.	постамент	тұғыр		
26.	кафедра	мінбер		
27.	трибуна	мінбер		
28.	литературная трибуна	әдебиет майданы		
29.	наличие			бар-жоғы, түгелдігі
30.	флюгер			желбағар
31.	шпиль			сүмбі
32.	экспансия			өктемдік
33.	аукцион			бәссауда
34.	геноцид			сойқырғын
35.	презумпция невиновности			кінәсіздік презумпциясы
36.	округ (сельский округ)	округ, ауыл-аймақ, өңір (ауылдық округ)		
37.	прозрачность	мәлдірлік, тұнықтық, анықтық, айқындық, ашықтық		

АҚПАРАТТАР, ШОЛУЛАР

Бұл айдармен терминология саласында атқарылған жұмыстар туралы ақпараттар мен республикада шығып жатқан терминология мәселелеріне қатысты еңбектерге жазылған пікірлер жарияланып, терминологиялық әдебиеттерге шолу жасалады.

Заң мәтіндерін сараптауға арналған құрал

Жуырда Қарағанды қаласындағы «Болашақ-Баспадан» 2008 жылы заң саласының мамандары – заң ғылымдарының докторы, профессор Н.О. Дулатбековтің, заң ғылымдарының кандидаты, профессор Б.К. Сыздықтың, заң ғылымдарының кандидаты, доцент А.Ә. Биебаеваның бірлескен авторлығымен жарық көрген «Қылмыстық заңнаманы мәтіндік сараптау тәжірибесі» атты оқу құралымен

танысудың реті келді. Еңбек қылмыстық заңнамадағы мәтіндерді тілдік сараптама жасауға, ондағы терминдердің қолданысын талдауға, мәтін бөліктері мен терминдердің дұрыс нұсқаларын ұсынуға арналған.

Қылмыстық және басқа да заңдар тіліндегі мәтіндердің кемшілігі, ондағы терминдердің қазақ тілінде қалыптаспай отырғандығы кеңінен сөз етіліп, көтеріліп жүрген күрделі мәселелерге жатады. Соған қарамастан, ондағы кемшіліктерді нақты көрсетіп, сараптамадан өткізу арқылы түзетілген нұсқасын ұсынған, практикалық тиімділігі бар жұмыстар жарық көрген емес. Осы бағыттағы жұмыстарды жүзеге асыруы тұрғысынан оқу құралының заң саласының мамандары үшін де, заң факультеттерінде білім алатын болашақ мамандарға да, заң шығармашылығымен айналысушы орындардың мамандарына да практикалық маңызы жоғары. Қазіргі заң шығару ісіндегі мемлекеттік тілдің шынайы қолданысын қамтамасыз ету – тілдің түсінікті де сапалы қолданысына тікелей тәуелді. Бұл – қазақ тілінде жазылған және жазылатын заңдардың тіліндегі басты мәселе.

Қолданысқа енгізілетін қазақ тіліндегі заң мәтіндерінің аударма негізінде дайындалып отыратындығы да қазіргі қоғам үшін жасырын жағдай емес. Аударма негізінде дайындалған заңдардың қазақ тіліндегі нұсқалары түсініктілігі жағынан практикадағы қажеттіліктерді өтей алмай отырғандықтан, заң саласындағы қазақ тілінің қолданыс аясы кеңейтілмей отырғандығы да түсінікті. Қысқасы, қазақы тілдің табиғатын ескермей дайындалған мәтіндер, қолданыстан шығумен бірге, қолданыста өз қызметін атқармай, қазақ заң тілінің қажеттіліктерін қамтамасыз ете алмай жатады. Мұның негізі – тура аудармаға ұшыраған заң мәтіндері мен түсініктілігі төмен деңгейдегі сөйлемдер.

Аталған жайттарды ескере отырып жасалған сөздіктің өзекті тақырыпқа бағытталғандығы да осы тұста дәлелдене түседі. Еңбекте заң мәтіндерінен алынған үзінділер авторлар ұсынған ресми және бейресми мәтіндер деп қатар салыстырыла беріліп, олардың айырмашылықтары, мәтін ішіндегі сөйлемдерді түзетілген тұстары айқын көрсетіліп берілген. Мысалы, 4-бап:

Ресми мәтін немесе түзетіліп, ұсынылған мәтін:

Әрекеттің қылмыстылығы мен жазаланушылығы сол әрекет жасалған уақытта қолданылып жүрген заңмен белгіленеді. Қоғамдық қауіпті іс-әрекет (әрекетсіздік) жүзеге асырылған уақыты, зардаптардың басталған уақытына қарамастан, қылмыс жасалған уақыт деп танылады.

Бейресми мәтін:

Әрекеттің қылмыстылығы мен жазалылығы сол әрекет жасалған уақытта қолданыста болған заңмен анықталады. Қылмыс жасалған уақыт деп зардаптардың туындаған уақытына қарамастан, қоғамдық қауіпті іс-әрекет (әрекетсіздік) жүзеге асырылған уақыт танылады.

Заң мәтіндеріндегі айтылмақ ой анық, мәтін мазмұны түсінікті болуы үшін мәтіндердің бұлай салыстырыла берілуі, тек қазақ тіліндегі қылмыс заңнамасы тілінің түсініктілігін артырып, қолданысқа жарамды етумен қатар, басқа заң тіліндегі мәтіндерді, ондағы сөйлем жүйелерін реттеуге де бағыт-бағдар көрсете алады.

Тілдік жағынан мәтіндердің, сөйлемдердің осы бағытта сарапталуы қазақ тіліндегі сөйлем жүйелерінің стильдік қалыпқа түсуіне, стильдік талдау жүйелерін көрсетіп беруге де сеп болады. Бұл қазақ тілінің стилистика саласындағы талдау материалдарының қатарын көбейтіп, заң саласындағы мәтіндердің сарапталуына ықпал етпек.

Заң тілінің жүйесіндегі мұндай кемшіліктер мен стильдік тұрғыдан тезге салуды қажет ететін **материалдар** басқа да арнаулы салалардың мәтіндері мен тіліне де қатысты. Заң тілімен қатар, қолданыста кеңінен пайдаланылмай жүрген техника, медицина сияқты жаратылыстану ғылымдарының мәтіндері де осыған ұқсас күй кешуде. Осы бағыттағы пәндердің оқулықтары мен мәтіндері де аударма негізінде шешімін тауып, нақты қажеттілікті қамтамасыз ете алмай отыр. Сондықтан техника, медицина салаларындағы қазақ тілінде жазылған оқулықтар мен ғылыми еңбектердің тапшылығы бар. Бұл жөнінде еңбектің алғы сөзінде Н.О. Дулатбеков те: «Сонғы жылдары оқулық тапшылығы мәселесі аударма басылымдардың арқасында біртіндеп шешімін тапқанымен, олардың басым көпшілігінің сапасы ешқандай сын көтермейді», — деп орынды атап көрсетеді.

Салыстыра көрсетсек, еңбекте стильдік түзетулер *қамауға алу /қамау, жасауаптылық негіздері белгіленеді /жасауапкершіліктің негіздерін белгілейді, болып табылатыны айқындалады/болып табылатынын анықтайды, шаралары белгіленеді / шараларын белгілейді, бір қылмыс үшін ешкімді де / ешкімді де бір қылмыс үшін, қайсыбір әрекеттің белгілері формальды болса да бар / қандай да бір әрекеттің белгілері формальды түрде болса да бар, зиян келтіру қауіпін тугызбаған/зиян келтіру қатерін тугызбаған* түрінде көрініс тауып, қателіктер кейінгі қатарда қалың бояумен беріледі. Бұл сияқты түзетулер заңнама мәтіндегі сөйлемдердің түсініктілігін арттыра түскен.

Еңбекте сараптама бағытындағы зерттеулер нәтижесінде қылмыстық заңнама тіліндегі кейбір терминдерді тілішілік біріздендіруге қол жеткізілген. Мысалы, принцип/қағидат, жауаптылық/жауапкершілік, бас бостандық/бостандық, психикасы / психикалық дерті, т.б.

Осы оқу құралында қылмыстық заңнама мәтіндерінде авторлар талдап көрсеткен өзгертулер бізде заң жобаларын алдымен қазақ тіліндегі нұсқасында дайындап алып барып, керісінше, орыс тіліне аударудың қажеттілігін айқын аңғарта түседі.

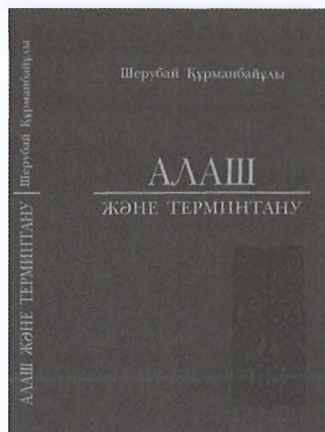
Әрине, авторлар тарапынан ұсынылған терминдер мен мәтіндік түзетулердің барлығын бірдей мінсіз, оларды қолданысқа бірден ұсынуға болады деген кесімді пікір айтып отырған жоқпыз. Бірақ заңнама тіліндегі кемшіліктердің басты бағыттарын нақты талдаулар негізінде көрсетіп, бұл бағытта қолға алынатын істерді көрсетіп беруі тұрғысынан еңбектің қажеттілігі, сараптама жасау, алдағы жұмыстарды жүзеге асыру барысында негізге алу қажеттілігі анық. Жалпы қазақ тілін жетік білетін заңгер мамандардың заң тіліне, ұлт тіліндегі заң терминологиясына айрықша мән беріп, оған арнайы тоқталып, сараптама жасауы өте құптарлық іс. Әдетте заң мәтіндеріндегі кемшіліктер мен термин қолданысындағы алақұлалықтар осы мәселеге жете мән бермеуден немесе кәсіби тілді тиісті дәрежеде білмеуден орын алып жатады. Сондықтан өз саласының ұғымдар жүйесінің ерекшелігін маман ретінде жақсы білетін әрі мемлекеттік тілге жетік заңгерлер дайындаған бұл оқу құралы болашақ мамандарды дайындауға пайдалы болумен бірге қазіргі таңда қабылданып жатқан заң мәтіндерінің сапасына ерекше назар аудару қажеттігін мәселе ретінде алға тартып отырғандығымен де құнды еңбек бола алады.

Ш. Құрманбайұлы,

филология ғылымдарының докторы, профессор

Е. Әбдірәсілов,

филология ғылымдарының докторы, доцент

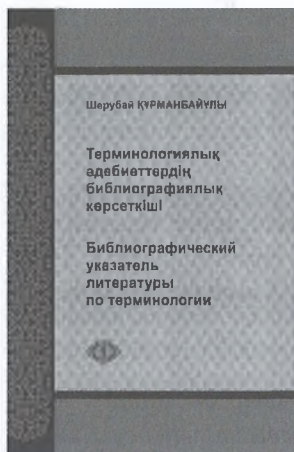

Құрманбайұлы Ш. Алаш және терминтану (XX ғасыр басындағы қазақ терминологиясы. 1910-1930 жылдар). *(монография)*. Алматы: «Ел-шежіре» баспасы, 2008. – 240 бет.

Бұл монографияда XX ғасыр басындағы қазақ терминологиясының дамуы мен қалыптасуы қарастырылады. Ахмет Байтұрсынұлы, Елдес Омарұлы, Халел Досмұхамедұлы, Жұмахан Күдерин, Жүсіпбек Аймауытұлы, Мағжан Жұмабайұлы, Міржақып Дулатұлы сынды қазақ білімпаздарының терминологияны қалыптастырудағы рөлі, термин-жасам тәжірибесі жан-жақты талданады. 1910-1930

жылдар аралығындағы терминологияның даму бағыты, сол кезеңнің сипаты, ерекшеліктері көрсетіледі.

Ғылыми еңбек тілші ғалымдар мен оқытушыларға, филология факультеттерінің студенттері мен магистранттарына, докторанттарға, сондай-ақ қазақ терминологиясының, ғылым тілінің даму тарихы қызықтыратын көпшілік қауымға арналған.

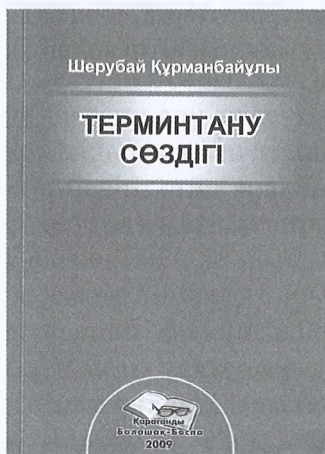
Құрманбайұлы Ш.

Терминологиялық әдебиеттердің библиографиялық көрсеткіші. Библиографический указатель литературы по терминологии.

Астана, 2008. – 240 бет.

Қазақ терминологиясы бойынша жарық көрген әдебиеттердің библиографиялық көрсеткішінде отандық ғалымдар тарапынан терминология мәселелері бойынша қорғалған кандидаттық және докторлық диссертациялар, ХІХ ғасырдың екінші жартысынан бастап, 2007 жылға дейінгі мерзім аралығында жарық көрген монографиялар, оқулықтар мен оқу құралдары, ғылыми мақалалар мен газет мақалалары, рецензиялар, терминологиялық сөздіктер мен жинақтар қамтылған.

Библиографиялық көрсеткіш жоғары оқу орындары филология факультеттерінің студенттері мен магистранттарға, тілшілер мен терминтанушыларға, терминологиялық жұмыстармен айналысатын сала мамандарына, аудармашыларға, терминология мәселелері қызықтыратын көпшілік қауымға арналған.

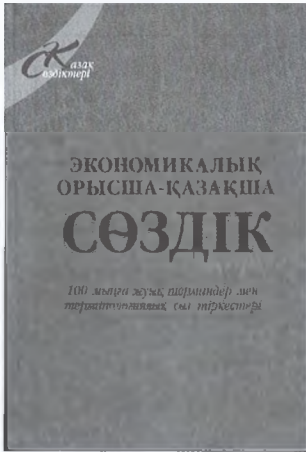
Құрманбайұлы Ш.

Терминтану сөздігі.

Қарағанды «Болашақ баспа» РББ., 2009. – 145 бет.

Терминдер сөздігі екі бөлімнен тұрады. Сөздіктің бірінші бөлімінде терминтану пәнінің негізгі атаулары мағыналық және құрылымдық тұрғыдан жүйеленіп, олардың анықтамалары беріледі. Екінші бөлім терминтану атауларының орысша-қазақша сөздігінен тұрады.

Сөздік жоғары оқу орындары филология факультеттерінің студенттеріне, тілшілер мен терминтанушыларға, терминологиялық жұмыстармен айналысатын сала мамандарына, аудармашыларға, терминология мәселелері қызықтыратын көпшілік қауымға арналған. Бұл терминтану ұғымдарының атауларын түрлі ғылыми еңбектер мен сөздіктерден дербес пән терминдері ретінде жинақтап, олардың көпшілігінің қазақша баламаларын жасап, мағыналарын түсіндіріп, жүйеге түсіріп ұсынылып отырған қазақ тіліндегі алғашқы сөздік.

Экономикалық орысша-қазақша сөздік.

(Жалпы редакциясын басқарған академик А. Қошанов) – Алматы: «Дайк-Пресс», 2008. – 1164 бет.

Сөздікте экономикалық өнеркәсіп, ауылшаруашылығы, сауда, көлік, халықаралық экономикалық қатынастар, лицензиялар, кеден тәртіптемесі, аукциондар секілді салаларының 100 мыңға жуық терминдері мен терминологиялық сөз тіркестері қамтылған.

Сөздіктің қосымша бөлімінде дүниежүзі елдерінің ақша бірліктері, экономикалық әдебиет пен құжаттарда кездесетін кейбір қысқартулар тізімі, бірқатар халықаралық экономикалық ұйымдар мен келісімдер атаулары берілген.

Сөздік экономиканың барша салаларының мамандарына, эконо-микалық жоғары оқу орындары мен факультеттерінің студенттеріне, жеке коммерциялық құрылымдардың менеджерлері мен қызметкерлеріне, аудармашыларға, сондай-ақ көпшілік қауымға арналған.

Құдайбергенов Р.

Техникалық көптілдік сөздік.

Қазақша-орысша-немісше-ағылшынша. Астана, 2008. – 800 б.

Техникалық сөздік төрт бөлімнен тұрады. Сөздікте 50 мыңға жуық термин қамтылған.

Сөздік ғылым мен техника саласындағы мамандарға, оқытушыларға, студенттер мен оқушыларға арналған.

Сала мамандары, аудармашылар мен мемлекеттік қызметшілер күнделікті жұмыс барысында терминологиялық сөздіктер мен анықтамалықтарға үнемі жүгініп отырады. Әр жылдары жарық көрген сөздіктердің бәрін мамандар біле бермеуі де мүмкін. Сондықтан тұтынушылар қажет сөздігін тауып, керегіне жаратуы үшін Ш.Құрманбайұлының «Терминологиялық әдебиеттердің библиографиялық көрсеткіші» (Астана, 2008. – 240 бет. 1-кітап) бойынша 1923-2007 жылдар аралығында жарық көрген терминологиялық сөздіктер тізімі беріліп отыр.

ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІКТЕР

1923

Омаров Е. Физика пән сөздері//Физика. Бірінші басылуы. Орынбор, 1923. I-XXI.

1926

Орысша-қазақша әскерлік атаулары. Қызылорда, 1926. – 135.

1927

Пән сөздері. Құрастырған: *Н. Қаратышқанов.* Қызылорда, 1927.

1931

Атаулар сөздігі. Қызылорда, 1931.

Терминологиялық сөздік (Терм. комиссиясы). Қызылорда 1931

1935

Ағыбайұлы І. Терминологиялық сөздік, Алматы, 1935.

1936

Қазақ тілінің терминдері. (жауапты редакторлары: *Қ. Жұбанов, А. Әлібаев*). 1-кітап. (әлеуметтік-экономика, физика, математика терминдері.) Қызылорда, 1936. – 99 б.

1937

Казахско-русский и русско-казахский терминологический словарь к переводу «Вопросов ленинизма» И. Сталина. (Баспаға дайындағандар: *Ф. Ғалымжанов, А. Садуақасов*. Жауапты редакторы: *Н. Манаев*). Алматы, 1937. – 263 с.

1941

Соғыс терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1941.

1948

Терминология сөздігі. Бірінші кітап. (тіл білімі, география, физика, математика терминдері қамтылған). Жауапты редакторы: *Н. Сауранбаев.* Алматы, 1948. – 200 б.

1950

Терминология сөздігі. Екінші кітап. (география, физика, математика терминдері қамтылған). Жауапты редакторы: *С.А. Аманжолов.* Алматы, 1950. – 347 б.

1955

Арзымбетов С. Орысша-қазақша ауылшаруашылық сөздігі. (Биологияның да негізгі терминдері қамтылған). Алматы, 1955.

1959

Дубәкіров Ж., Қазақбаев Ә., Қоңқашбаев Ғ., Әтемағамбетов М. Физикалық география терминдерінің түсіндірме сөздігі. Жауапты редакторы – А. Әбдірахманов. // Орысша-қазақша терминология сөздігі. Алматы, 1959. I том. 141-221.

Металлургия өнеркәсібі терминдерінің қысқаша орысша-қазақша сөздігі. Құрастырған – *Е. Бекмұхаметов*. Жауапты редакторлары – А. Әбдірахманов, Е. Букетов. // Орысша-қазақша терминология сөздігі. Алматы, 1959. I том. 5-103.

Орысша-қазақша терминология сөздігі. I том. Алматы, 1959. – 223. Металлургия өнеркәсібі, тау-кен ісі және физикалық терминдердің орысша-қазақша сөздігі. Жалпы редакциясын басқарған – *С. Аманжолов*. Құрастырушылар – *А.Ж. Машанов, А.Ш. Мусин, Ғ.А. Айташев*.

Орысша-қазақша терминология сөздігі. II том. Алматы, 1959. – 347 б. Математика, физика және астрономия терминдері қамтылған. Жалпы редакциясын басқарған – *С. Аманжолов*. Құрастырушылар – *М. Әмірбаев, Қ. Бектаев, Р. Бөкейханов, О. Жәутіков, Б. Оразбаев, М. Сәтбаев*.

1960

Балақаев Т., Кусурғашева А. Археология терминдерінің орысша-қазақша қысқаша сөздікшесі // Қазақ ССР ғылым академиясының Хабаршысы, 1960, № 3 (180). 21-28.

Машанов А., Әбдірахманов А., Садықов Ж. Геология терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1960.

Мұсақұлов Т. Биология терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1960. – 180.

Орысша-қазақша терминология сөздігі. IV том. Алматы, 1960. – 185. Заң терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Құрастырғандар – *С. Байсалов, Ұ. Құдайбергенов*. Жалпы редакциясын басқарғандар – *М. Томанов, А. Әбдірахманов*.

1962

Асайынов М., Жанпейісов Е., Тәнекеев М. Орысша-қазақша терминология сөздігі. Физкультура мен спорт. Алматы, 1962. – 248.

Әбдіров М., Құлқашев Т., Тольбеков С. Экономика терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1962.

Әбетов Ғ. Әдебиеттану терминдерінің қысқаша орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1962. – 142.

Бакаев М.Т., Нұғыманов Қ.Х., Сейдуалиев З.С., Ыбыраев Ш.И., Ұлықбеков О.К. Орысша-қазақша терминология сөздігі. Тау-кен істері. Алматы, 1962. 12 том. – 282. Жалпы редакциясын басқарғандар – *А.Ш. Мусин, А. Әбдірахманов*.

Балқашев Ұ. Философия терминдерінің орысша-қазақша сөздігі // Орысша-қазақша терминология сөздігі. Алматы, 1962. 7-том. 211-257.

Қуатбаев К., Томанов М. Орысша-қазақша терминология сөздігі. Құрылыс және құрылыс материалдары терминдері. Алматы, 1962. 9-том. – 164. Жалпы редакциясын басқарған – А.Әбдірахманов.

Мұсақұлов Т. Қазақша-орысша терминология сөздігі. Биология терминдері. Алматы, 1962. – 162.

Орысша-қазақша терминология сөздігі. 7 том. Экономика, философия. Құрастырушылар – *М. Әбдіров, Т. Құлқашев, С. Толыбеков.* Алматы, 1962. – 259. Жалпы редакциясын басқарған – *А. Әбдірахманов.*

Орысша-қазақша терминология сөздігі. XI том. Ботаника және топырақ тану. Алматы, 1962. – 470. Жалпы редакциясын басқарған – *Л. Қылышев, А. Әбдірахманов.*

Оспанов Ө., Жанпейісов Р., Шолақов Ш. Орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Топырақ тану. XI том. Ботаника және топырақ тану. Жалпы редакциясын басқарған – *А. Әбдірахманов.* //Орысша-қазақша терминология сөздігі. Алматы, 1962. 365-470.

Рамазанов Е. Орысша-қазақша сөздік. Ботаника. Жалпы редакциясын басқарған – *Л. Қылышев, А. Әбдірахманов.* //Орысша-қазақша терминология сөздігі. XI том. Ботаника және топырақ тану. Алматы, 1962. 7-364.

Рамазанов Е. Өсімдіктер физиологиясы мен биохимиясы терминдерінің қысқаша сөздігі //Материалы по физиологии и биохимии растений. (труды Института ботаники АН Каз ССР. Том 12). Алматы, 1962. с. 236-272.

Өсімдіктер физиологиясы мен биохимиясы терминдерінің қысқаша сөздігі. Алматы, 1962.

Хасенов С., Жанпейісов Е., Ырысманбетов Қ. Орысша-қазақша терминология сөздігі. 10-шығуы. Темір жол қатынастары терминдері. Алматы, 1962. – 162.

1963

Конкашбаев Г. К. Словарь казахских географических названий. Алматы, 1963.

Рахшиев А.Р. Казахско-русско-латинский словарь анатомических терминов. Ч.1. (органы движения). Под общей редакцией проф. З.Г. Слободина, доц. С.Р. Карынбаева. Алматы, 1963. – 87 с.

1965

Исамбаев М., Сүлейменов А.А. Медициналық анықтама. Алматы, 1965. – 125. (медицина терминдерінің түсініктемелері беріледі).

1966

Әубәкіров Ж., Әбдірахманов С., Базарбаев Қ. Орысша-қазақша географиялық түсіндірме сөздігі. Редакциясын басқарғандар: *І. Кеңесбаев, А. Әбдірахманов.* Арнаулы редакторы: *Ғ. Қоңқашбаев.* Алматы, 1966. – 204 б.

Кенесбаев С., Жанузаков Т. Русско-казахский словарь лингвистических терминов. Алматы, 1966.

1967

Қуатбаев К., Жұманиязов Б. Қысқаша музыкалық сөздік. Алматы, 1967. – 100 б.

1968

Жолдасбеков Ө., Әбдірахманов А. Орысша-қазақша механизм мен машиналардың терминологиялық сөздігі. Алматы, 1968. – 132 б.

Насырова М. Әлеуметтік-экономикалық терминдердің қысқаша орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. Алматы, 1968. – 215.

1969

Бірімжанов Б., Омаров С. Химия терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1969. – 396 б. Редакторлары – *Жұбанов Б.А., Әбдірахманов А.*

Қашағанов Қ.Е., Бердімұратов Ж.Б. Орысша-қазақша мал дәрігерлік сөздік. Жалпы редакциясын басқарған – *А. Мырзамадиев.* Алматы, 1969. – 248 б.

1971

Күленов К., Күленова С. Балық шаруашылығының орысша-қазақша қысқаша сөздігі. Арнаулы редакторы *Т. Мұсақұлов.* Алматы, 1971, – 160 б.

1972

Сайко А.Ф. Краткий русско-казахский толковый словарь эстетических терминов. Под общей ред. *Д.Т. Турсынова.* Алматы, 1972. – 157.

Туякбаев Н., Абдрахманов А. Русско-казахский словарь по разведочному бурению, Алматы, 1972. – 131.

1974

Абдиров М. Краткий казахский экономический словарь. (Общ. ред. *Баишев С.*). Алматы, 1974. – 187 с.

Аккошқаров Е. Русско-казахский толковый словарь терминов физики. Алматы, 1974. – 152 с.

Ауылшаруашылығы экономикасы терминдерінің қысқаша сөздігі. Құрастырушылары: *Я. Әубәкіров, Ж. Балапанов, Б. Қайымов, С. Әшіров, Т. Тасенов, С. Ысқақов, С. Өсербаев, С. Ділдәбеков.* Жалпы редакциясын басқарған – *Ж. Балапанов, М. Әбдіров.* Алматы, 1974. – 140 б.

Орысша-қазақша қоғамдық-саяси терминологиялық сөздік. Алматы, 1974. – 198 б.

Серикбаев Д. и др. Русско-казахский терминологический словарь по машиностроению. Алматы, 1974. – 192 с.

1976

Жарыкбаев Х., Абдраманов А. Русско-казахский словарь терминов психологии. Алматы, 1976. – 84.

Насырова М. Русско-казахский краткий словарь социально-экономических терминов. Әлеуметтік-экономикалық терминдердің орысша-қазақша сөздігі. Под ред. *Баишева С.* Алматы, 1976. – 348 с.

Утвержденные термины. Составитель – *Абдрахманов А.* 1-ое изд. Алматы, 1976. Алматы, 1979. – 56 с.

1977

Андропова Н. Русско-казахский словарь медицинской лексики. Алматы, 1977.

Қалымбетов Б., т. б. Өсімдік қорғаудың орысша-қазақша анықтамалық сөздігі. Алматы, 1977.

Жалмухамедов К. Русско-казахский краткий толковый словарь глазных болезней. Алматы, 1977.

1979

Алибеков Е., Малгозин С. Русско-казахский словарь терминов ГО. Азаматтық қорғаныс терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Жалпы редакциясын басқарған – *Ө. Болжанбаев.* Алматы, 1979. – 136 с.

Бекмухамедов Е. и др. Русско-казахский политехнический словарь. Алматы, 1979.

Насырова М. Русско-казахский краткий словарь социально-экономических терминов. Алматы, 1979.

Утвержденные термины и наименования. Составитель – *Абдрахманов А.* 2-ое доп. изд. Алматы, 1979. – 74 с.

1980

Күленов К., Күленова С. Балық шаруашылығының орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1980. – 256 с.

1981

Атамұратова Қ.М. Физика терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1981.

Ғизатов Б. Қазақша музыкалық-терминологиялық сөздік. Алматы, 1981.

Кітапхана терминдерінің сөздігі. Құрстырушылар: *И.М. Сулова, Л.Н. Уланова.* Аударғандар: *Б. Нүсіпбекова, Д. Қазбекова.* (Жалпы редакциясын басқарған *О.С. Чубарьян*). Алматы, 1981. – 232 с.

1982

Аманжолов К. Әскери терминдердің орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. Алматы, 1982. – 152.

Қашағанов Х. Е., Бердімұратов Ж. Малдәрігерлік түсіндірме сөздік. Алматы, 1982. – 240 б.

Исамбаев М., Сәрсенова Ш. Медицина терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1982. – 408 с.

1983

Мыңбаев К., Шыныбаев М., Байміров М. Ауыл шаруашылығын механикаландырудың орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1983. – 176 б.

1984

Мейрманов М., Исамқұлов Б. Русско-казахский толковый словарь по земледелию. Алматы, 1984. – 152 б.

Шаймарданова М. Зоологиядан қазақша-орысша сөздік. (Зоология оқулығына қосымша дидактикалық материал). Алматы, 1984. – 120 б.

1986

Заң терминдерінің орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. Құрастырушылары – *Байсалов С., Уәлиев М., Әбжанов К., Бұлғақбаев А., Жекебаев Ө., Сапарғалиев Ф., Төлеуғалиев Ф., Ихсанов О.* Жалпы редакциясын басқарған – А.Әбдірахманов. Алматы, 1986. – 256.

Бектаев Қ.Б. Орысша-қазақша математикалық сөздік. Арнаулы редакторы – А.Көбесов. Алматы, 1986. – 296 б.

1987

Есжанов А. Компьютерлік сөздік// «Білім және еңбек» журналы. 1987. № 11, Б.11.

Омаров С. Химия терминдерінің орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. Арнаулы редакторы – Г. Шабикова. Алматы, 1987. – 142 б.

1988

Әлібеков Е., Малгозин С. Азаматтық қорғаныс терминдері. Алматы, 1988.

Бредихина В.П., Глазман М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов для студентов-филологов национальных групп педвузов. Алматы, 1988. – 136 с.

Есжанов А. Компьютерлік сөздік// «Білім және еңбек» журналы. 1988. № 2, Б.9.; 1988, № 5. Б.19.; 1988. № 11. Б.33.; 1988, № 12. б. 49-50.

Есжанов А. Компьютерлік түсіндірме сөздік// «Қазақстан мұғалімі». 1988, 28 қазан.

Закиров М., Елемесов К., Қайымов Қ. Биология терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Русско-казахский словарь биологических терминов. Алматы, 1988. 1-том. -175 б.

Ртаев С. Тарих, қоғамтану және право негіздері пәнінің терминологиялық сөздігі. Алматы, 1988.

Терминологиялық жинақ. (Бекітілген терминдер). Құрастырған: *Т. Алтысбаев, А.Әбдірахманов.* Астана, 1988, – 125 б.

1989

Асайынов М., Даркембаева Т., Таникеев М., Жанпейсов Е. Русско-казахский терминологический словарь по физической культуре и спорту. Орысша-қазақша дене тәрбиелеу мәдениеті мен спорттан терминологиялық сөздік. Алматы, 1989. – 64 б.

Бектаев К. Орысша-қазақша математикалық сөз тіркестері сөздігі. Алматы, 1989. – 103 б.

Есжанов А. Компьютерлік сөздік// «Білім және еңбек» журналы. 1989. № 6, Б.36-37.; 1989. № 7. Б. 4-5.

Краткий русско-казахский словарь специальных терминов поотребкооперации. Составители – Е.А. Алижанов, М.Ж. Ержанов, М.Ж. Каменова, С.А. Карашолаков, К.А. Китебаева, С.С. Қуанышев, В.Д. Ли, М.К. Мукимбеков, Р.Н. Нургалиева, Р.Н. Рахимжанова, С.С. Серикова, К.С. Смагулова, С.Н. Улаков. Караганда, 1989. 71 с.

Шенсізбаев С., Есқуатов Б. Теміржолшының орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1989.

1990

Терминдер мен атаулар. Сөздік. Алматы, 1990.

1991

Алтаев С., Күзембаев Қ. Тамақ өнеркәсібі терминдерінің қазақша сөздігі. Алматы, 1991.

Әбдірахманов Ә.Ә., Манабаев Б.Қ. Су техникасы терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1991.

Базарбаев К.Б. Экономикалық және әлеуметтік терминдердің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1991.

Дәркембаева К., Тәнекеев М. Спорт терминдерінің сөздігі. Алматы, 1991.

Закиров М., Елемесов К., Қайымов Қ. Биология терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1991. 2-том.

Құлманбетов И.А. Стоматология терминдерінің орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. Алматы, 1991.

Сапарбаев К., Нүсіпбаев Т. Орысша-қазақша геологиялық түсіндірме сөздік. Алматы, 1991.

Шойбеков Р. Қазақ зергерлік өнерінің сөздігі. Алматы, 1991.

1992

Бақауова Д. Мал дәрігерлігі мен зоотехник жөніндегі немісше-орысша-қазақша сөздік. Алматы, 1992.

Ерғазиева Н., Сүлейменова Б. Іс қағаздарының орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1992.

Жаңа атаулар (қазақ лексикасындағы жаңа қолданыстар). Құрастырғандар: А. Алдашева, Ш. Сарыбаев, Н. Уәлиев. Жауапты редакторы – Р. Сыздықова. Алматы, 1992. – 128 б.

Керімбек С.Ж. Физиология атауларының орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. Алматы, 1992.

Қасымбеков М. және басқалар. Анықтама сөздік. Алматы, 1992.

Мұртазин Б., Атымтаев Б., Телтаев Б. Жол шаруашылығы терминдерінің түсіндірме сөздігі. Алматы, 1992.

Тілемісов Х., Рамзанов Е. Ауыл шаруашылығы сөздігі. Алматы, 1992.

Ішкі істер органдарының қызметкерлеріне арналған орысша-қазақша тілдескіш сөздік. Алматы, 1992.

Нұрахметов Н., Шаяхметов Ш. Химия терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1992.

1993

Алдашев А., Ахметов Н.Р. Информатика мен есептеуіш техника терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1993.

Аяпова М., Арынов Е.М. Іскер адамның орысша-қазақша экономикалық түсіндірме сөздігі. Алматы, 1993.

Берікұлы Ә. Орысша-қазақша-ағылшынша радиоэлектроника аталымдарының сөздігі. Алматы, 1993.

Білалұлы Ш., Ойнарұлы Р., Толымбекова К. Мектеп математикасы атауларының орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1993.

Қалиев Б. Өсімдік атаулары, орысша-қазақша сөздік. Алматы, 1993.

Құрманов Қ. Физикалық география терминдері мен ұғымдарының орысша-қазақша анықтамалық сөздігі. Алматы, 1993.

Рахымбекова З. Материалдар кедергісі терминдерінің орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. Алматы, 1993.

Сабырбаев Б. Экономикалық терминдердің орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. Алматы, 1993.

Сайдулдин Т., Қашаганов К., Жаңабеков К. Орысша-қазақша малдәрігерлік сөздігі. Алматы, 1993.

Словарь внешне-экономических терминов. Алматы, 1993. – 64 с. (состав. *Жевлакова Т.В., Жумагулова В.И., Панова Л.А.*).

Сиқынбаев Ж., Әміреева Т. Тоқыма өнеркәсібі терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1993.

Сыдықов Ж., Қабиев Ф. Гидрогеология мен инженерлік геология жөніндегі орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Алматы, 1993.

1994

Аяпбергенова Қ. Медицина терминдерінің қысқаша түсіндірме сөздігі. Алматы, 1994.

Жәмекұлы М. Орысша-қазақша өнертану сөздігі. Алматы, 1994.

Жолдасбеков Ә., Сағитов М. Теориялық механика терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1994.

Қасымбеков М. және басқалар. Екі тілде іс жүргізу. Сөздік- анықтамалық. Алматы, 1994.

Тазабеков Т., Тазабекова С. Орысша-қазақша топырақтану түсіндірме сөздігі. Алматы, 1994.

Оспанов Б., Наурызбаев Ж., Қойшанбаев М. Сейсмология аталымдарының сөздігі. Алматы, 1994.

Сәдібеков А., Саймасев С., Исаев К. Микробиология терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1994.

1995

Әбутәліпов Ә. Индеттану терминдерінің орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. Алматы, 1995.

Бейсебеков М. және басқалар. Биохимия терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1995.

Дулатбеков Н.О. Заң терминдерінің қазақша-орысша және орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1995.

Дүйсенов Қ., Төребаева Д. Жұқпалы аурулар мен эпидемиология кафедрасында жиі кездесетін клиникалық терминдердің қысқаша орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1995.

Кеңбейілұлы М., Қыстаубайұлы З., Асылбекұлы С. Баспасөз, полиграфия және бұқаралық ақпарат құралдары терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1995.

Мырзабеков М. Орысша-қазақша медициналық сөздік. Алматы, 1995.

Насырова М., Құлтыбаев С., Гуляева С. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. Нарықтық экономика. Алматы, 1995.

Сапарғалиев Ф. Заң терминдерінің түсіндірме сөздігі. Алматы, 1995. – 208 б.

1996

Дунаев В., Мусин С., Оспанов М. Салық терминдерінің орысша-қазақша анықтама сөздігі. Алматы, 1996.

Ибраева А. Заң терминдерінің қазақша-орысша және орысша-қазақша қысқаша түсіндірме сөздігі. Алматы, 1996.

Исаханов Е., Атымтаев Б. Жерасты құрылыстары терминдерінің орысша-қазақша, қазақша-орысша сөздігі. Алматы, 1996.

Керімбек С.Ж. Тәнтану атауларының латынша-қазақша-орысша сөздігі. Алматы, 1996.

Қалиев Б., Күркебаев Ш. Орысша-қазақша және қазақша-орысша терминдер сөздігі. Алматы, 1996. “Рауан” баспасы. – 33 б.

1997

Аманжолов А.С. Қазақша-орысша лингвистикалық терминология сөздігі. Алматы, 1997. – 75 б.

Құрманбайұлы Ш. Өсімдіктердің құрылымдық атауларының қазақша-орысша, орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1997. – 69 б.

1998

Ахметов М. Тағам гигиенасы терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1998. – 240 б.

Әдебиеттану. Терминдер сөздігі. Құрастырушылық: *З. Ахметов, Т. Шаңбаев.* Алматы, 1998. – 384 б.

Бектас Қ.Ө. Азаматтық авиация терминдері мен сөз тіркестерінің қрысша-қазақша сөздігі. Алматы, 1998, – 104 б.

Күзекова З., Тұяқбаев Т. Қазақша-орысша, орысша-қазақша дипломатиялық қысқаша сөздік. Астана, 1998. –128 б.

Словарь по языкознанию. Тіл білімі сөздігі. Алматы, 1998 – 544 с. Авторлары: *Э. Сүлейменова, Г. Мәдиева, Н. Шәймерденова, Р. Авакова, А. Аймағамбетова, Е. Саурықов, Ғ. Нұрсүлейменов, Ә. Құрышжанова, З. Күзекова, Ә. Шаяхметова, Ж. Смағұлова, М. Досанов.*

1999

Аманжолов А.С. Қазақша-орысша лингвистикалық терминология сөздігі. Алматы, 1999. -75 б.

Аманжолов К., Тасболатов А. Қазақша әскери терминдердің түсіндірме сөздігі. Алматы, 1999. – 92 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Физика және астрономия. 1- том. А., 1999. – 296 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Математика. 2-том. А., 1999. – 248 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Информатика және есептеуіш техника. 3-том. А., 1999. – 304 б.

Құдайбергенов Қ. Жалпы дәрігерлік аталымдардың қысқаша түсіндірме сөздігі. Алматы, 1999, - 95 б.

Тоқсанбай С.Р. Толық экономикалық орысша-қазақша сөздік. Алматы, 1999. – 816 б.

2000

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Механика және машинатану. 4-том. А., 2000. – 328 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Энергетика. 5-том. А., 2000. – 320 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Электроника, радиотехника және байланыс. 6-том. А., 2000. – 240 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Машинажасау. 7-том. А., 2000. – 288 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Көлік және қатынас жолдары. 8-том. А., 2000. – 288 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Сәулет және құрылыс. 9-том. А., 2000. – 366 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Статистика, стандарттау және патенттану. 10-том. А., 2000. – 272 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Жалпы техника және полиграфия. 11-том. А., 2000. – 352 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Қорғаныс және қарулы күштер. 12-том. А., . – 264 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Химия. 13-том. А., 2000. – 328 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Биология. 14-том. А., 2000. – 304 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Медицина. 15-том. А., 2000. – 320 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Ауыл шаруашылығы. 16-том. А., 2000. – 296 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Су шаруашылығы. 17-том. А., 2000. – 304 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Кен ісі және металлургия. 19- том. А., 2000. – 200 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Геология, геодезия және география. 20-том. А., 2000. – 352 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Женіл және тоқыма өнеркәсібі. 21-том. А., 2000. – 280 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Тамақ өнеркәсібі және тұрмыстық қызмет. 22-том. А., 2000. – 312 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Философия және саясаттану. 23-том. А., 2000. – 288 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Тарих. 24-том. А., 2000. – 312 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Педагогика және психология. 25-том. А., 2000. – 288 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Мәдениет және өнер. 26-том. А., 2000. – 256 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Әдебиет және лингвистика. 27-том. А., 2000. – 288 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Экономика және қаржы. 28-том. А., 2000. – 344 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Іс жүргізу және мұрағат ісі. 29-том. А., 2000. – 256 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Заңтану. 30-том. А., 2000. – 360 б.

Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Дене тәрбиесі және спорт. 31-том. А., 2000. – 280 б.

Қалиұы Б. Қазақ тілі терминдерінің қысқаша сөздігі. Алматы, 2000. – 62 б. Қоныспай Қалыбек. Агроинженерлік атаулардың орысша-қазақша сөздігі. Алматы, 2000. – 140 с.

Сабикенов С., Сабикенова Г. Русско-казахский словарь юридических терминов и понятий. Алматы, 2000. – 280 б.

Тоқтағанов Т.Т. Автомобилист терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. Павлодар, 2000. – 128 б.

2001

Заң терминдерінің қазақша-орысша анықтамалық сөздігі (Құраст. Жамбылова Р.Ү.) Алматы, 2001.

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Әскери іс. Алматы, 2001. – 480 б.

Наушабай Д. Кеден терминдерінің түсіндірме сөздігі. Алматы, 2001. – 116 б.

2002

Зандарда жиі қолданылатын терминдер мен сөз тіркестерінің қазақша-орысша және орысша-қазақша сөздігі (авторлар ұжымы) Алматы, 2002. – 280 б.

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Информатика және компьютерлік техника. Алматы, 2002. – 456 б.

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Биология. Алматы, 2002. – 336 б.

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Заңтану. Алматы, 2002. – 336 б.

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология. Алматы, 2002. – 256 б.

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Экология және табиғат қорғау. Алматы, 2002. – 392 б.

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Тамақ өнеркәсібі және тұрмыстық қызмет. Алматы, 2002. – 256 б.

Орысша-қазақша-ағылшынша, қазақша-орысша-ағылшынша, ағылшынша-орысша-ағылшынша мұнай терминдерінің сөздігі. (Құрастырушылар – *Көшербаева А.М., Майлыбаев М.М., Ермекбай Г.Ж., Фаткуллин Р.Ф.*) Алматы, 2002. – 768 б.

2003

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Кен ісі және металлургия. Алматы, 2003. – 272 б.

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Су шаруашылығы. Алматы, 2003. – 392 б.

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Геология. Алматы, 2003. – 248 б.

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Экономика және қаржы. Алматы, 2003. – 304 б.

Тұрсын Қ. Нұсқабайұлы Ж. Теледидар сөздігі – тележурналист анықтамалығы. Алматы, 2003. – 380 б.

2004

Жатқанбаев Ж. Экология терминдерінің түсіндірме сөздігі. Алматы, 2004. – 184 б.

Құлманбет И.Ә., Құлманбет Р.И. Орысша-қазақша стоматологиялық сөздік. Алматы, 2004. – 248 б.

Құрманбайұлы Ш. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминдер сөздігі (бекітілген терминдер. Электронды сөздік). “Сөздік-Словарь” баспасы, 2004.

Құрманбайұлы Ш., С. Сапина. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминдер сөздігі (Мемтерминком бекіткен терминдер мен атаулар сөздігі). “Сөздік-Словарь” баспасы. Алматы, 2004. 352 б.

Пән сөздері. Терминологиялық сөздік. Алматы, 2004. – 128 бет. Н. Қаратышқанұлының құрастыруымен 1927 жылы араб графикасымен Қызылордада жарық көрген. Кирилл әлібиіндегі нұсқасы 2004 жылы Алматыда жарық көрді. Алғы сөзін жазған – *Ш. Құрманбайұлы.* Араб графикасынан кириллицаға көшіріп, баспаға дайындағандар – *Ш. Құрманбайұлы мен О. Жұбаева).*

Атаулар сөздігі. Алматы, 2004. – 184 б. 1926 жылы латын графикасымен Қызылордада жарық көрген. Кирилл әлібиіндегі нұсқасы 2004 жылы Алматыдан жарық көрді. Алғы сөзін жазған – *Ш. Құрманбайұлы.* Латын графикасынан кириллицаға көшіріп, баспаға дайындағандар – *Ш. Құрманбайұлы мен О. Жұбаева).*

2005

- Ахметов М.* Медицина терминдерінің сөздігі. Алматы, 2005. – 640 б.
- Қалиұлы Б.* Өсімдік атауларының орысша-қазақша және қазақша-орысша сөздігі. Алматы, 2005. – 114 б.
- Нарықтық экономиканың түсіндірме сөздігі. Алматы, 2005. – 305 б. (Құрастырушылар: *Өтебаев М., Сұлтанов Қ., Еспаев С., Басс Т., Сырзабаева А.*).
- Орысша-қазақша әскерлік атаулары. Алматы, 2005. – 136 б.
- Торыбаев Х.К.* Қоршаған органы қорғау терминдеріне байланысты орысша қазақша түсіндірме сөздігі. Алматы, 2005. – 154 б.
- Хамзин С. Қ.* Құрылыс терминологиясы. Астана, 2005. – 176 б.
- Энергетика саласында қолданылатын терминдердің орысша-қазақша сөздігі. Құрастырушылар: *Тобаяқов Б., Жақып Ә.* – Астана, 2005. – 168б.
- Іскер адамның орысша-қазақша экономикалық түсіндірме сөздігі. Алматы, 2005. – 794 б.

2006

- Айтбайұлы Ә., Бұланбаева Ж.* Компьютер терминдерінің сөздігі. Алматы, 2006. – 156 б.
- Ахметов М.* Русско-казахско-англиский медицинский словарь. Алматы, 2006. – 512 с.
- Ахметова М., Самратов А.* Орысша-қазақша саяси сөздік. Алматы, 2006. – 192 б.
- Жарықбаев Қ., Салгинбаев О.* Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. Алматы, 2006. – 384 б.
- Қазақша-орысша дипломатиялық сөздік-анықтамалық. (Құрастырған: *Жамкенов Б.*). Астана, 2006. – 500 б.
- Қалиев Ф.* Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. Павлодар, 2006. – 548 б.
- Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. Әдебиет. (Жалпы редакциясын басқарған *Е. Арын.* Құрастырушылар: *Жүсіп Қ.П., Сарбалаев Ж.Т., Тұрышев А.Қ., Зейнуллина А.Ф., Жүсіпов Н.Қ., Муталиева Р.М., Қажыбаева Г.К., Түсіпова Қ.Д., Баратова М.Н., Тасболатова Қ.Т., Кәріпжанова А.О., Қопаева Ә.Қ.*). Павлодар, 2006. – 515 б.
- Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. Ғылымтану. (Жалпы редакциясын басқарған *Е.Арын.* Құрастырушылар: *Жұматаева Е., Кабдиева С.Ш., Исамәдиева С.А.*). Павлодар, 2006. – 430 б.
- Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. Журналистика. (Жалпы редакциясын басқарған *Е.Арын.* Құрастырушылар: *Шахметова Н.А., Бижан Ж.Қ., Сергазина Т.Т., Ашенова С.В., Омаров Н.Р., Сабырханова Р.Т., Аульбаева А.Р., Аманжолова М.Б.*). Павлодар, 2006. – 126 б.
- Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. Көлік. Транспорт. (Жалпы редакциясын басқарған *Е. Арын.* Құрастырушылар: *Тоқтағанов Т.Т., Абишов Қ.Қ., Құмаров Т.Қ., Балтабекова А.Н., Шамғунов С.М., Омаров Т.А., Сембаев Н.С., Ибрагимова Г.Е., Сматаев Ә.М., Жұмаділов С.Қ., Адиханов Б.Қ., Тайшубекова А.Ж.*). Павлодар, 2006. – 474 б.
- Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. Метрология, стандартизация, патенттану. (Жалпы редакциясын басқарған *Е.Арын.* Құрастырушылар: *Кислов А.П., Царенко Л.А., Кислова В.П., Шкрёба Е.В., Рахимжанов К.Х., Кривко Л.И., Талитов О.М.*). Павлодар, 2006. – 181 б.
- Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. Педагогика. (Жалпы редакциясын басқарған *Е.Арын.* Құрастырушылар: *Кертаева К.М., Пфейфер Н.Э., Бурдина Е.И., Семенова М.В., Галиева Б.Х., Гуцина Л.Ю., Кайрбекова В.Н., Жуманкулова Е.Н., Ксембаева С.К., Тулекова Г.М., Мустафина С.С.*). Павлодар, 2006. – 482 б.

Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. Сәулет және құрылыс. (Жалпы редакциясын басқарған *Е. Арын*. Авторлар ұжымы құрастырған). Павлодар, 2006. – 280 б.

Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. Тарих. (Жалпы редакциясын басқарған *Е. Арын*. Құрастырушылар: *Арын Р.С., Ешмурадов А.Қ., Мұсагажимова А.А., Елмұратова Б.Ж., Қасымханова М.А., Карманова Р.А., Батталов Қ.Қ., Бижан Ж.Қ., Қадысова Р.Ж., Захаренко А.Л., Григорьева Р.В., Таштеманова Р.М., Мошина Н.И., Баймуханов О.К.*). Павлодар, 2006. – 400 б.

Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. Физика. (Жалпы редакциясын басқарған *Е. Арын*. Құрастырушылар: *Тлеуменов С.Қ., Биболов Ш.Қ., Жукенов М.Қ., Альжанов А.Б., Испулов А.С., Ботаева А.С., Досумбеков Қ.Р.*). Павлодар, 2006. – 449 б.

Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. Электротехника, электроника және байланыс. (Жалпы редакциясын басқарған *Е. Арын*. Құрастырушылар: *Тастенов А.Д., Еңсебаев Т.А., Мустафина Р.М., Жұмаділова А.С., Қалменбаева Ж.М., Абельдинов Д.С.*). Павлодар, 2006. – 288 б.

2007

Бұқаралық ақпарат құралдарының сөздігі. (Құрастырғандар: *Тілешев Е., Негимов С.*). Алматы, 2007. – 216 б.

Бұланбаева Ж., Бұланбаев Н. Орысша-қазақша-ағылшынша экономика терминдерінің сөздігі. Алматы, 2006. – 156 б.

Заң терминдерінің сөздігі. (Құрастырушылар: *Оразалинов С., Айымбетов М., Бодаубай Б., Ө. Ақыпбекұлы*). 5-басылуы. Алматы, 2007. – 832 бет.

Қаржы-экономикалық сөздік. Жалпы редакциясын басқарған – *Ә. Әбішев*. 2007 – 720 б.

Құрманбайұлы Ш. Терминдер сөздігі (бекітілген терминдер). Алматы, 2007. – 232 б.

Нотариат терминдерінің түсіндірме сөздігі. (Дайындаған: *С. Сапаева*). Алматы, 2007. – 92 с.

Сарыпбеков Ж.С., Шенсізбаев Б.Ә., Ахметова С.Ф., Нәлібаев Ж.Б. Ақпараттандыру мен есептеу техникасы терминдерінің орысша-қазақша-ағылшынша сөздігі. Алматы, 2007. – 312.

Саяси түсіндірме сөздік. Құрастырушылар: *Е. Саиров, Б. Әбдіғали, Т. Жабелова, Д. Әлібек*. Алматы, 2007. – 616 б.

МАЗМҰНЫ

Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Мемлекеттік терминология комиссиясының ресми құжаттары	3
Терминологияның теориялық, ғылыми-практикалық, әдістемелік мәселелері	7
Мемлекеттік терминология комиссиясының қарауына ұсынылған атаулар	51
Ақпараттар, шолулар	105

ІНЖЕНЕР

**ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ ХАБАРШЫ
№ 1 (27)**

Бас редакторы – Шерубай Құрманбайұлы
Жауапты хатшы – Гүлжанат Азанбаева

Редакцияның мекенжайы:

Қазақстан Республикасы
Мәдениет және ақпарат министрлігінің
Тіл комитеті

Астана қаласы, Есілдің сол жағалауы,
Министрліктер үйі, «А» блогы, 15-кіреберіс, 2-қабат
Тел.: 8 (7172) 74-05-02, 74-05-06, 74-05-08

Теруге берілген күні 11.06.2009 ж. Басуға қол қойылған күні 26.06.2009 ж.
Пішімі 70x100 $\frac{1}{16}$. Көлемі 8,0 баспа табақ. Таралымы 2000 дана.
Тапсырыс № 310/3049. Бюллетень «ІС-Сервис» ЖШС-де басылды. 010000, Астана қаласы